

50 BİN YILLIK DÜNYA DÜZENİ TOPLUMLAR VE HUKUKLARI

ERDEM DENK

KALKEDON

50 BİN YILLIK

DÜNYA DÜZENİ

Toplumlar ve Hukukları

ERDEM DENK

KALKEDON

50 BİN YILLIK DÜNYA DÜZENİ: TOPLUMLAR VE HUKUKLARI
Erdem Denk

Kalkedon Yayınları: 406

Yayına Hazırlayan

Hakan Tanıttıran

Kapak Tasarım

Oktay Ay

Görsel Düzenleme

Asya Denk

Mizanpaj

Aysun Alsancak

Kalkedon Yayınları

Akşemsettin Mah. Sarınasuh Sok. Nadir AP. No 49

Kat 3, Fatih - İstanbul, Sertifika No: 48077

e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Telefon ve Fax: 0212 512 43 56

Web: www.kalkedonyayinlari.com

e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Ceylan Matbaası'nda (Tuncay Mat) basılmıştır.

Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi 93/317-318-319

Zeytinburnu - İstanbul - Sertifika No: 40933

Tel: 0212 613 10 79

ISBN: 978-605-7942-51-7

Yayımlama tarihi: 2021

Tüm hakları saklıdır.

© Kalkedon 2021

*Her zamanki iyimserliğiyle desteklediği bu çalışmalarımın basıldığını
göremeden aramızdan ayrılan abim Ercan Denke...*

ERDEM DENK

1975 doğumlu Erdem Denk, lisans ve yüksek lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, doktorasını ise Cardiff Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Ocak 2013'te doçent, Mayıs 2020'de profesör oldu.

Aralık 1998'den bu yana AÜ SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı'nda görev yapıyor. Uluslararası hukukun çeşitli konu ve sorunları hakkında yayınlanmış on bir kitabı, iki ortak kitap çevirisi ve çeşitli makaleleri bulunmakta.

Bir süredir çalışmalarını devletin kökeni üzerine yoğunlaştırmış durumda. Bu çerçevede ilksel insanlardan günümüze yaşam ve üretim biçimine koşut şekillenip dönüşen düzenlerin temel dinamiklerini anlamaya çalışıyor. *Devletin İcadı ve Devletin Hikâyesi* başlıklı iki kapsamlı kitap hazırlıyor. Elinizdeki *50 Bin Yıllık Dünya Düzeni: Toplumlar ve Hukukları* kitabıysa bu çalışmaların bir tür genel özeti niteliğinde.

denk@ankara.edu.tr

www.erdemdenk.com

İçindekiler

Sunum	7
İnsanın İnsanlaşması (2 Milyon Yıl-MÖ 50 Bin)	9
Düzen Kuran İnsan	11
Göçer Avcı-Toplayıcılar (MÖ 50-10 Bin)	15
Yeni İklim ve Yaşam Koşulları: Avcı-Toplayıcı Köylerin Doğuşu (MÖ 20-10 Bin)	29
İlksel “Birleşmiş Milletler”: Göbeklitepe (MÖ 10 Bin)	32
Evcilleş(tir)en İnsan (MÖ 10-6 Bin)	35
İlk “Köy-Kent”: Çatalhöyük (MÖ 7-5 Bin)	37
Çanak-Çömlek Patladı: Halaf Kültürü’nden Bakır Çağı’na (MÖ 6-3 Bin)	44
Yeni Düzen Arayışı: Kentlerin Yükselişi (MÖ 4 Bin)	50
Bronz Çağı: Sümer Kent-Devletleri (MÖ 3-2 Bin)	53
İlk İmparatorluk Denemesi: “Dört Bir Köşenin Kralı” Sargon (MÖ 2300-2150)	62
Demir Çağı: Evrenselciliğin Yükselişi (MÖ 1000 Dönemeci)	66
Kandaş Topluluklar (MÖ 8-MS 13. Yüzyıl)	71
İmparatorluklar Çağı (MÖ 550-MS 19. Yüzyıl)	75
Ahamenişler (MÖ 550-MÖ 330)	78
İskender’in Seferi (MÖ 336-323)	81
Roma İmparatorluğu (MÖ 27-MS 320)	83
Batı Roma (MS 330-800)	89
Kutsal Roma’dan Feodal Avrupa’ya (800-1492)	93
Barut ve Talan Çağı: “Yeni Dünya”nın Kuruluşu (1492-1648)	102
Merkantilist Çağ (1648-1815)	113
Sanayi Çağı: Liberal Uluslararasıılık (1815-1919)	118
Evrensel(cil) İdealler Çağı (1919-1945)	124
Yarımküreler Çağı: İki Merkezli Düzen (1945-1989)	128
Tek Merkezden Çok Merkeze (1989-2008)	131
Öğrenen Makinalar Çağı: Yeni Sürüm Devlet 2.0? (2008-)	134
Sonuç: Retrospektif Fütürizmin Söylediği	139
Kaynakça	140

Sunum

Bu çalışmada, insanların tarih boyunca kurdukları ve zamanla devlete dönüşen toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimleri ele alınacaktır. Ancak bir anlamda devletin soykütüğünü çıkarmak amaçlandığı için, farklı zaman ve mekanlarda kurulan tüm (başlıca) birimleri kronolojik olarak incelemek yerine kavramsal bir yaklaşım esas alınacaktır. Çalışmanın temel iddiası, göçer avcı-toplayıcı, çiftçi yerleşik ve kandaş yarı-göçer gibi başlıca yaşam ve üretim biçimlerinin her birinin kendi yapısal koşullarına has tipolojik örgütlenme birimleri ortaya çıkardığı olacaktır. Bu anlamda kurulan her bir kategorik biçim/birim bir anlamda prototipi özelinde ele alınacak, zaman-mekâna göre farklı ölçek ve özelliklerde olabilen diğer örneklerse ancak gerektiğinde göndermelerde bulunulacaktır.

23 Haziran 2021, Ankara

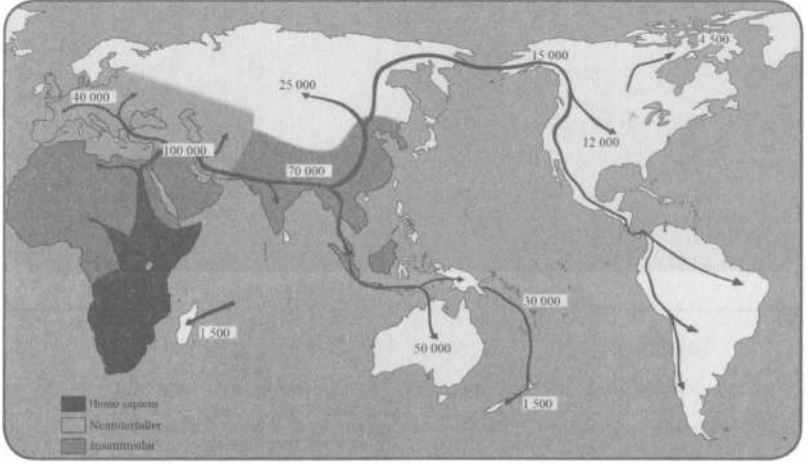
Prof. Dr. Erdem Denk

Ankara Üniversitesi

Siyasal Bilgiler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü

İNSANIN İNSANLAŞMASI (2 MİLYON YIL-MÖ 50 BİN)

Yaklaşık 4.5 milyar yaşında olan dünyada **insanimsıların** yine yaklaşık **2 milyon yıl** önce belirttiği ve çeşitli **taş aletler** yaptığı biliniyor. **700 bin yıl** kadar önce evcilleştirilen **ateş** etrafında yeni yeme ve sosyalleşme alışkanlıkları geliştirilmiş, yaklaşık **250 bin yıl** önce olgunlaşan **dil** sayesinde iletişim, etkileşim ve bilme biçiminde ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. 120 bin yıl kadar önce gerçekleşen iklimsel oynamaların etkilerini kestirmek pek mümkün olmasa da, takip eden dönemde **ölülerini gömme** ve **“süs eşyaları”** yapma gibi kimi soyut davranışlar geliştiren atalarımızın soğuğa karşı **vücutlarını örtmeye** de başladığı görülmektedir. Yaklaşık **50 bin yıl** önce tüm dünya sathına yayılan “anatomik ve davranışsal olarak modern insan”, 35-40 bin yıl önce **Neandertallerin** soyunun da tümüyle yok olması/edilmesi sonrasında türünün tek örneği olarak dünya tarihinde saltanat sürmeye başlayacaktır.¹

¹ Avrupa-merkezci modern(ist) arkeoloji disiplinine farklı zaman-mekânlardan elde ettiği bulgularla itiraz eden ve *homo sapiens*'in insanlaşma sürecini örnekleriyle analiz eden bir çalışma için bkz. McBrearty ve Brooks, 2000.

Sağdaki Neandertallere göre sadece kafası ve beyni değil vücudu da daha küçük olan homo sapiens'in yaşamda kalması, genellikle yanlış yorumlandığı üzere daha güçlü olanın değil çevresel koşullara daha iyi adapte olanın yaşam mücadelesinden galip çıktığını göstermektedir.

DÜZEN KURAN İNSAN

İnsanın varoluş hikayesini **ölüm** ile başlatmak mümkün. Zira, tüm insanların hepsinin birden bildiği tek mutlak gerçek olan ölüm hakkında hiçbir insan hiçbir şey bilmiyor. Bir **kaosa** işaret eden bu mutlak bilinmezlik ise bir **ontolojik güvensizlik** haline neden oluyor.

Mutlak bilinmez olandan kaçmak ve kendi varlığını güvence altına alacak bir **düzen** kurmak isteyen insan, ölümü ötelemek ve hatta yok saymak için yaşıyor. Bu çerçevede karşılaşması gereken kurucu ihtiyaçları söz konusu. En başta, **fiziksel** varlığını korumaya yani **biyolojik** güvenliğini sağlamaya çalışıyor. Karnını doyurarak, barınarak, üreyerek.

Dahası, fiziksel varlığını koruma içgüdüsel kaygısını aşar şekilde düşünen ve bildiğini bilen bir canlı da olan insan, bilinmezliklerle dolu evrende kendisini anlamlandırmaya ve konumlandırmaya

12 50 Bin Yıllık Dünya Düzeni

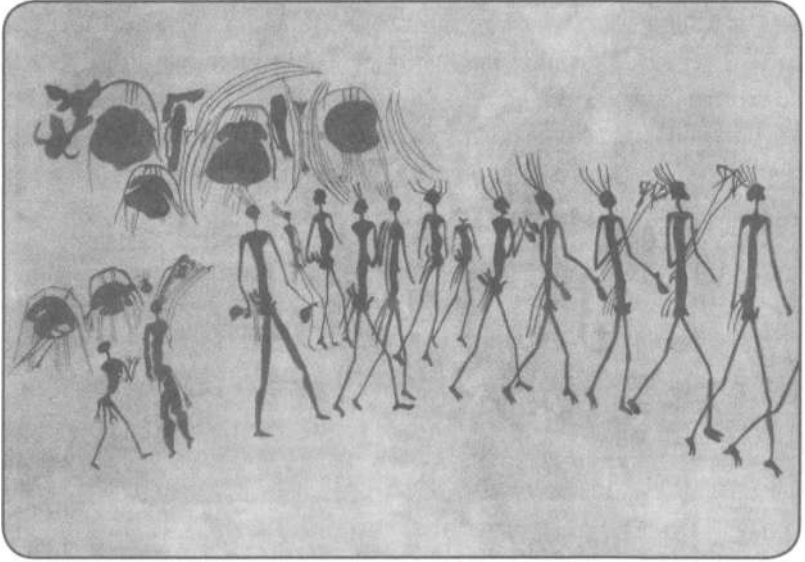
çalışıyor. Başta ölümün kendisi olmak üzere evrenden ve doğadan kaynaklanan bilinmezliklere en azından teskin edici yanıt bularak kendini **bilişsel** anlamda da güvenceye almak için.

Üstelik tüm bu güvenceleri elde etmek için başkalarıyla birlikte hareket etmek zorunda olduğunu, başkalarına güvenmek zorunda olduğunu da biliyor. Herhangi bir kurucu ihtiyacını tek başına karşılaması mümkün olmadığı gibi, mutlak bilinmez olan ölüm kadar doğumu da başkaları sayesinde yaşıyor ve biliyor nihayetinde. Dolayısıyla, **toplumsal** güvenlik ihtiyacını karşılamak için genellikle içine doğulan gruba yönelik bir güven varsayımı geliştirilmesi şart. Nitekim üyelerini **aç ve açıkta bırakmama** değeri üzerine bina edilmiş türlü aidiyet biçim ve birimleri olmuş tarih boyunca.

Tüm bu kurucu ihtiyaçlarını karşılama kurucu arayışında olan insan, kimi **güvenlik ve üretim araçları** geliştirmiş. İlksel taş ve kemik aletlerden otonom makinalara kadar uzanan alet çantası sayesinde karnını güvenli bir şekilde doyurmak, en eğreti kulübeden en korunaklı sitelere kadar sığındığı barınağında güven bulmak iste-

miş. Şamanik esrimeden dinsel inançlara ve felsefi-bilimsel teorilere uzanan yordamlar sayesinde bilinmezi bilinir kılmayı umarken, ilkel kamp ateşinin etrafında toplaştıklarından modern aile ve ulusa kadar uzanan yoldaşları sayesinde de aç ve açıkta kalmamayı hedeflemiş. Tüm bu düzeni muhafaza ederek güvenceye alacak kurallar bütünü olan hukuk sayesinde de düzen sabitlenmiş ve yeniden üretilmiş.²

Temel ihtiyaçları karşıladığı oranda yaşamsal bir güvence sunan güvenlik ve üretim araçlarının varlığı o kadar kurucu ki, kimin elinde ve tasarrufunda oldukları da düzenin niteliğini belirliyor. Zira giderdikleri ihtiyaç nispetinde zamanla yaşamın ayrılmaz parçası haline gelen her bir araç, varlığıyla sunduğu güvence kadar yokluğu ihtimaliyle de korku salıyor. Yokluğu düşünilemeyen araçları ele geçirip kurumsallaştıranlar, varlığın banisi ve hamisi de olabiliyor. Nihayetinde bir araç olarak kurulan düzenlerin insanları araçsallaş-

² Bu kavramsal çerçeveyi günümüze dek dönüşen güvenlik anlayışları çerçevesinde ana hatlarıyla ele alan bir çalışma için bkz. Denk, 2019a.

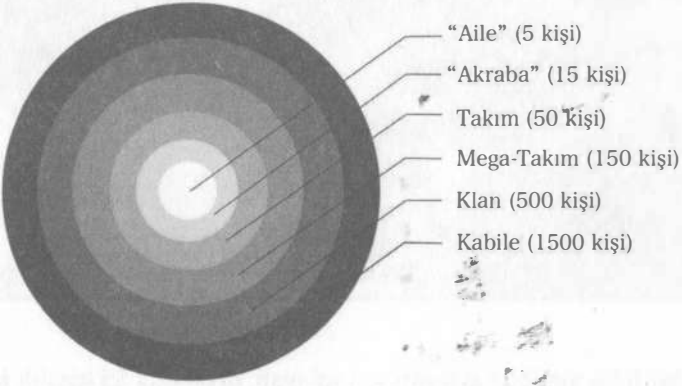
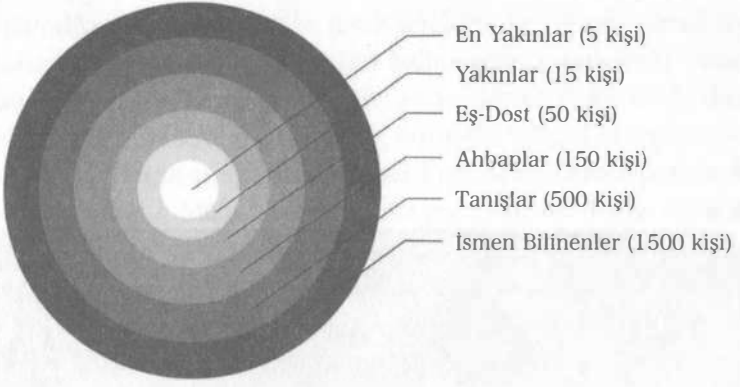
tırmasının yolu da böylece açılıyor. Öyle ki, daha iyi yaşamaları için kurulan düzenleri yaşatmak ve hatta gerekirse bu uğurda ölmek insanların en temel hedeflerinden biri haline gelmiş, getirilmiş. Sadece saban, toprak ve sermaye gibi üretim araçlarına değil, silah, din, felsefe, bilim, hukuk, aile ve ulus gibi biyolojik, bilişsel ve toplumsal güvenlik araçlarına sahip olanların kurduğu düzeni kaosa yeğlemek adeta kural olmuş. Muhallifler de ancak yeni/yine bir düzen kuracağını ikna edici şekilde göstermeleri durumunda ilgi ve destek bulmuş.

Kısacası, ilksel insanlardan günümüze kadar kurulan tüm toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimlerini zaman-mekânın **güvenlik ve üretim araçlarına sahip olanların** belirlediği söylenebilir. Bu araçların ne'liğini ve niteliğini ise dönemin yaşam ve üretim biçimi belirlemiş. Aşağıda tipolojik örnekleriyle gösterilmeye çalışılacağı gibi.

GÖÇER AVCI-TOPLAYICILAR (MÖ 50-10 BİN)

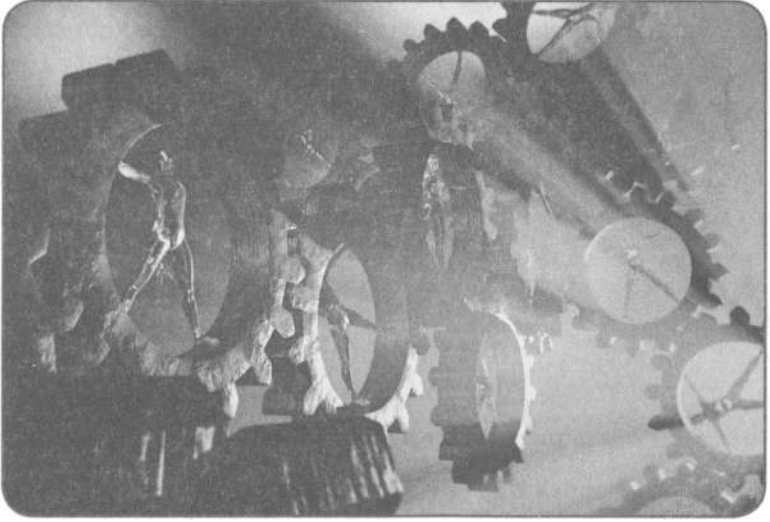
Çeşitli taş aletlerle avlayan ve toplayan, ortalama **35 kişilik** **biz**ler halinde yaşayan, mevsimsel olarak konakladıkları yerlerde kurdukları geçici çadır ve kulübelerde barınan ve hatta sallara binip kıtalar aşan insan topluluklarına dünyanın her yerinde rastlanmaktadır. Yaklaşık 14 bin yıl önce “Bereketli Hilal”de başlayacak yerleşik yaşama kadar tüm dünyanın “asıl” yaşam, üretim ve örgütlenme biçimi olan göçer avcı-toplayıcıların genel yapısal özellikleri şöyle sıralanabilir.

İnsanın anlamlı sosyal ilişkiler geliştirebileceği kişi sayısının bilişsel sınırlarını ifade eden **Dunbar sayısı** yaklaşımına göre, en yakın dayanışma grubu ortalama 5 kişi olan insanların minimum yaşam halkası 30-50 kişi, farklı düzeylerde kurduğu ilişkileri güvenli ve uyumlu halde yürütülebileceği üst sınırsa 150 kişidir.³ İlksel

3 Bkz. Dunbar, 1993: 684 vd. Yüz yüze ilişkilerin temelini kalmayacağı 500 kişinin aşılması durumunda bir anlamda "erken devlet"e giden yolun açılacağı önerisi için bkz. Claessen ve Skalnik, 1993: 24.

insanlardan günümüzün ticari, bürokratik ve askeri kurumlarına kadar gözetildiği önerilen bu sayıların dayanışma ve etkileşim ağlarının ölçeklerini belirlediği yaygın kabul görmektedir.⁴

- Avcı-toplayıcılar **asalak değildir**.

Yaşlı ve çocuklar hariç neredeyse tüm sağlıklı yetişkinlerin günde ortalama 4-6 saat çalışarak hep birlikte ürettiği her şey yine hep birlikte tüketilmektedir.

4 Günümüz şirketlerinin dahi bu sayılara göre örgütlendiği vurgusu için bkz. Pagiani ve Morse, 2017: 107. Birleşik Krallık'ta çok yaygın bir gelenek olan yılbaşı kartlarının gönderildiği kişiler üzerine yapılan bir çalışma, "egosantrik" olan "Batılı modern insanlar"ın dar denebilecek sosyal çevresinin "bile" Dunbar yaklaşımını teyit ettiği sonucuna varmaktadır. Buna göre, en yakındaki yaklaşık beş kişilik destek grubundan 12-15 kişilik sevilene ve 35 kişilik dış halkaya ulaşılmakta, yılda bir haberleşilen 500 ya da çevresi en geniş olanlar için 1500-2000'e kadar ulaşan kişi ise en dıştaki çeperi oluşturmaktadır. Bkz. Hill ve Dunbar, 2003: 67. Çevre edinme ve örgütlenme pratiklerinin geometrik olarak arthığı, bu tür verilerin günümüz finans piyasalarındaki davranış modellerini belirlemede yol gösterici olabileceği önerisi için bkz. Zhou vd., 2005.

- Yaygın kanaatin aksine avcı-toplayıcılar mağaralarda değil geçici **barınaklarda** yaşarlar.

Ağaç, saz ve deri gibi doğal maddelerle yapılan barınaklar her durumda **daire** biçimlidir. Çevreye uyum yoluyla vahşi hayvanlar gibi tehditlere karşı kamuflaj imkânı sunan bu mimari, gök kubbenin altında güven içinde sığınılacak bir mikrokozmos kurmaktadır adeta. Yaşamak için tümüyle bağımlı olunan doğanın barınmanın biçimini de belirlediği o kadar açıktır ki, Eskimo iglularından Kırgızların bozüy çadırlarına kadar günümüz (yarı-)göçerlerinin barınaklarında da doğaya uyumlu olan bu mimari benimsenecektir.

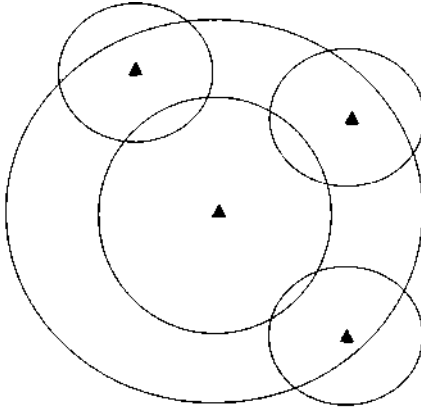

Kadınlar tarafından en fazla iki kişiyi alacak şekilde birkaç saat içinde yapıldığı düşünülen barınaklar, kurucu cinsellik/üreme ihtiyacının giderilme biçim ve zemininin de kadın tarafından belirlendiğini göstermektedir.

- Sıklıkla sürekli hareket halinde oldukları düşünülse de, dönemsel olarak kullandıkları ve **mıntıka** olarak adlandırılabilen yaşam alanları vardır.

Avcı-toplayıcıların göçerliği, sürekli hareket halinde olma anlamına gelmez. Kaynak, güvenlik vb. koşullara göre seçilip değiştirilen ve dönemsel olarak iskân edilen mıntıkalarda yaşarlar.

Mevcut mıntıkanın kaynakları azalınca/bitince ya da güvenliğiyle ilgili sorun ortaya çıkınca başka bir mıntıkaya göçerler. Mevsimlere ve çevresel koşullara göre işleyen son derece düzenli bir döngü söz konusudur.

Avcı-toplayıcıların kaynaklarının durumuna göre mevsimlik olarak konakladıkları mıntıkalar arasında yer değıştirme biçiminin de doğayla bütünleşik döngüsel yaşam biçimlerini yansıttığı söylenebilir.⁵

Kamp merkezinden her yöne eşit mesafede olan yerlerin yiyecek temini için kullanılması işlevsel olduğu için, **mintıkalar** da **daire** biçimlidir. Bu mıntıkların çaplarının ortalama “bir günlük yürüme mesafesi” olması, radyal⁶ örgütlenme birimlerinin ölçeği ile mevcut güvenlik ve üretim araçlarının “kapsama alanları” arasındaki karşılıklı belirlenim ilişkisine de ışık tutmaktır. Sadece kaynakları güvenli şekilde kontrol edilebilecek yerler sahiplenilmektedir.

Toplumun tek değilse de en temel üretici güçleri (“sınıfları”) olan toplayıcı kadınlar ile avcı erkekler arasındaki cinsel işbölümü, fazladan bir üretimin/birikimin koşulları olmadığı için herhangi bir eşitsizliğe de neden olmamaktadır.

⁵ Grafiğin yapılmasında da yararlanılan çalışma için bkz. Morgan, 2008: 255.

⁶ Morgan, 2008: 247.

Doğurduğu ve emzirdiği yavruyla kurduğu emek yoğun ilişkinin de etkisiyle barınaktan fazla ayrıl(a)mayan **kadınlar** temel besin kaynaklarından olan bitkileri toplamakta, geleceğin/ölümsüzlüğün garantisi olan çocukların bakımıyla güvenliğini sağlamaktadır. Barınağı inşa etme ve ocağı yakma gibi kurucu işlevleriyle iç düzeni belirleyen kadınlar, ellerinde tuttukları çocuk doğurma(ma) ve büyütme(me) hakkı sayesinde yaşamsal döngünün işleyişine de hâkimdir.

2018'de ulaşılan ve yaklaşık 45 yıl öncesine tarihlenen Sulawesi Adası (Endonezya) mağara resimleri, av için kolektif hareket etmenin kaçınılmaz olduğunu bildirir gibidir.

Barınaktan daha fazla uzaklaşabilen **erkekler** ise avlamakta ve koşullar pek gerektirmese de ihtiyaç halinde dışarıya karşı güvenliği sağlamaktadır. İçlerinden geçici olarak sivrilenler av lideri olabilmekte ve **karaciğer** gibi enerji kaynaklarını ödül olarak alabilmektedir. Ancak hem eldeki araçların hem de av hayvanlarının niteliği gereği av genellikle topluca yapılabildiği için, birlikte hareket etmek zorunda olan erkekler arasında “şef” benzeri daimi bir liderin kurumsallaşmasının maddi koşulları yoktur.

Temel yaşam ve enerji kaynağı olan proteinin yaygın kanının aksine hayvanlar kadar bitkilerden de alınmış olması, Üst Paleolitik'te kurucu beslenme ihtiyacının toplayıcı kadınlarla avcı erkekler tarafından **simetrik** şekilde karşılandığını göstermektedir.

Bu simetrinin sembolü ise, en temel üretim aracı olan **elbaltası**dır.

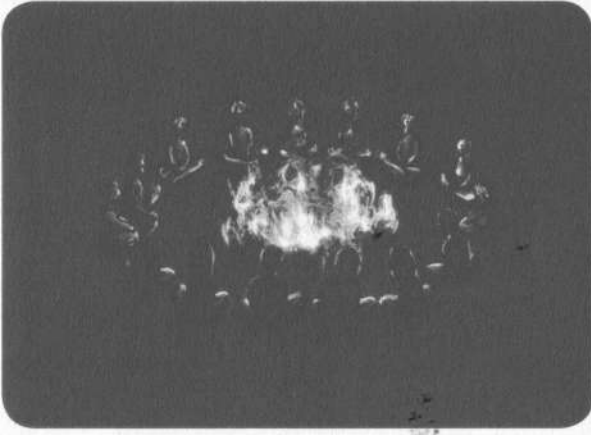

Onbinlerce yıl kullanılan taş aletler arasında işlevsel değeriyle ön plana çıkan elbaltası, “İsviçre çakısı”na benzetilmesini⁷ haklı çıkarır şekilde, bitki toplama ya da avlanma yoluyla karın doyurmadan barınak yapma ve güvenliği sağlamaya kadar tüm temel işlerin yapılmasında kullanılmıştır.

⁷ Papagiani ve Morse, 2017: 89.

Bu aleti göçer avcı-toplayıcılığın sembolü yapansa, kadın ve erkek herkes tarafından ihtiyaç anında şipşak yapılan, tek kullanımlık ve de *unisex* bir alet olmasıdır.

Herkesin sahip olabileceği ama “mülk” niteliği taşımayan bu alet, göçer avcı-toplayıcılarda “**araçların eşitliği**”nin hem nedeni hem sonucudur. Biriktirmenin ve dolayısıyla olası servet farklılaşmalarının maddi koşulları da söz konusu olmadığı için, güç eşitsizliği oluş(a)mamaktadır. Bir şekilde hep birlikte üretilenler yine hep birlikte tüketilmektedir.

Bu eşitlikçi toplama ve yeniden dağıtım düzeninin sembolü ise, **ilksel kamusal alan** da olan **kamp ateşi**dir. Özellikle erginleme, eş-bulma ve ölüm gibi özel günlerle ziyafetler için etrafında toplanan kamp ateşi, mekânın grubun belirlenmesi ve yeniden üretilerek güvenceye alınması açısından taşıdığı önemi de göstermektedir.

Yine **daire** biçimli olan bu ilksel kamusal mekân/mezdan, ışığa, ısıya ve yemeğe omuz omuza ve **eşit mesafede** konumlanan herkesin birbirinin yüzüne baktığı bir bütünsel yapı kurulmasını sağlar. Herkes, düzenin eşit hak ve konuma sahip kurucu üyesidir. Tam bir işbirliği ve dayanışma halinde hep birlikte inşa edilen ve dolayısıyla eşit kurucu parçası olunan düzen, yine hep birlikte sahiplenilmektedir.

Günümüzde etkisini mikro düzeyde hâlâ sürdüren utan(dır)ma ve ayıpla(n)ma gibi yaptırımların kökeninde yatan **yüz yüze bakma** sayesinde ortak sorunları çözen bu **hukuk dairesi**, kimsenin aç ve açıkta kalmayacağını garantörüdür. Öyle ki, eşitliğe dayalı grubun temel kurallarını ihlal edenleri de düzen-dışına atılarak kendi kade-rine terk edilme yaptırımı beklemektedir.⁸

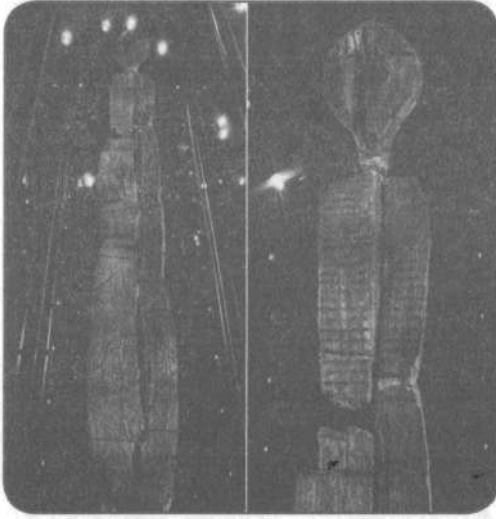
Kamp ateşinin bir diğer kamusal işleviyse, **şamanik ayinlerin** de ana mekânı olmasıdır. Göçer avcı-toplayıcıların sadece bilişsel değil biyolojik ve toplumsal güvenliği açısından da kurucu önemi olan ayinler, ateşin etrafında daire şeklinde toplanarak icra edilir. Mağaralar gibi ortak sığınaklarda da yapıldığı anlaşılan şamanik ayinler, doğayı anlamlandırma, evrende konumlanma ve ortak bir *benlik* temelinde *biz* olmanın ortak zeminidir. Tüm bu sürecin sembolik merkezindeyse, ateşe hükmeden **şaman** vardır.

İçinde yaşanan ve bilinen gerçekliğin ötesine geçmesini sağlayan maddelerle ulaştığı **vecd** (trans) hali sayesinde bilinmez olana vakıf olan şaman, bilemeyeceği bir şey olmadığını göstererek tüm güvensizlik kaynaklarını bertaraf eder. Farklı zaman-mekânlarda genelde “bilen-insan” ve türevi anlamlara gelen isminin de gösterdiği üzere,

⁸ İlkel avcı-toplacı yaşam ve örgütlenme biçiminin hukuk sistemi hakkında bkz. Malinowski, 1926; ve Roberts, 2010.

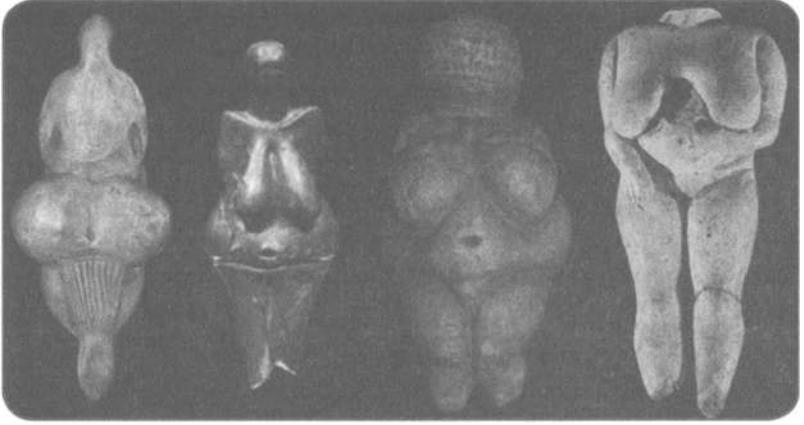
tekeline aldığı bütüncül bilgi sayesinde güvenli bir (mikro)kozmos kurar. Daire şeklindeki davulunun ritmi eşliğinde ateşin etrafında cuşa gelerek dönen *benleri biz* yapar.

Tam da bu nedenle genelde cinsler-arası ve üstü olsa/davransa da, **ilksel şaman** çok büyük olasılıkla **yaşlı kadındır**.⁹ Zira doğaya koşut döngüleriyle kanayan, **kanıyla imlediği bizim geleceğini** doğurarak var eden kadınlar içinde ampirik bilgiyi ve kolektif hafızayı toplayacak kadar yaşayanlar, sadece ateşe değil hastaları **sağaltmaya**, ayinde esri-meye ve mağara duvarlarını boyamaya yarayan **bitkiler** de hâkimdir. Birçok örnekte gelecekte haber vermek için **karaciğer falına** bakan, başta davul ve tokmağı olmak üzere hayvansal ürünlerden yapılma giysiler ve aksesuarlar kullanan şamanın avcı-erkekten **artık ürünleri** istediği dahi söylenebilir.¹⁰ Tüm *biz* adına kamusallaştırılan üretimi kurulduğu sembolik merkezden herkese eşit olarak yeniden dağıtan şaman, a(r)tık ürünleri de yine tüm kamu adına işlevselleştirerek **artık değere** dönüştürmektedir adeta.

9 Ayrıntılı bir iddia için bkz. Denk, 2021b.

10 İlksel “artık ürün”ün karaciğer olma ihtimalini değerlendiren bir yazı için bkz. Denk, 2021a.

Literatürde doğurganlığı, bereketi ya da güzelliği temsil ettiği gerekçesiyle “Venüs Figürünleri” olarak anılan buluntuların, cılız kolları, sarkmış cinsel uzuvları, iri bel, kalça ve baldırlarıyla üretici olmaktan ziyade tüketici olmakla birlikte nihayetinde kamu adına üstlendiği rolüne atfen başsız/yüzsüz halleriyle anonimleştirilmiş bir kişi olan yaşlı-kadın şamanı temsil ettiği düşünülebilir.

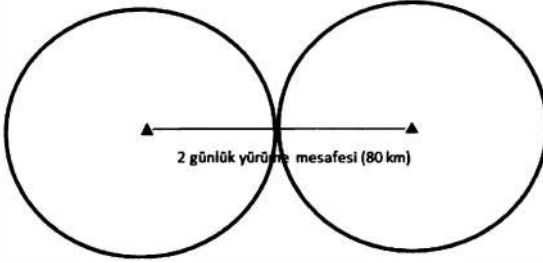
Diğer yandan şaman, özellikle üretim ilişkilerinin dışında kalanların başka bir toplumsal işlev karşılığında beslenmesinin, “artık ürün”den pay(e) istemesinin de ilksel örneğidir. 40 bin yıl öncesine kadar yapılan mağara resimleri de göstermektedir ki, (diğer) kurucu ihtiyaçları sağlamak için çalışanlar sayesinde sahip olunan “boş zaman”ın aslında **“artık zaman”** niteliğinde olduğu açıktır. Günümüze dek olacağı gibi, artık ürünün toplanıp yeniden dağıtılmasını sağlayacak ve/veya meşrulaştıracak bilişsel (düşünsel/sanatsal) uzmanlıklar artık zaman sayesinde geliştirilebilmektedir.

Temel kaygısı doğaya karşı yaşam mücadelesinde ayakta kalmak olan ve her bir üyesi yaşamsal öneme sahip olan ortalama 35 kişilik gruplarının birbirleriyle çatışmasının maddi temeli de gereği de pek yoktur. Özellikle de kilometrekareye bir kişinin düştüğü ve grubun

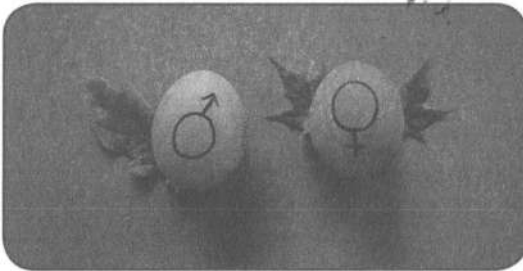
ihtiyaç duyduğu kaynakların neredeyse iki katına sahip olan yerlerin mıntika olarak iskân edildiği düşünüldüğünde.

Mıntika A

Mıntika B

Çeşitli nedenlerle mıntikaları komşu olan gruplar arasında asgari 2 günlük yürüme mesafesi olmuş olması gerektiği düşünülebilir. Günümüze dek çoğu kentin arasında da rastlanan ortalama 70-80 km uzaklık, başta motorlu araçlar olmak üzere ulaşım ve etkileşimi hızlandıran araçların da etkisiyle değişen yaşam ve üretim biçimine koşut olarak artacak gibidir. Köyler kentlere, kentlerse metropollere akmakta ve/veya dönüşmektedir.

Bu nedenle, erkeklerin gerektiğinde sağlayacağı **fiziksel güvenlik**tense bilinmezliklerle dolu doğadan kaynaklanan **bilişsel güvenlik** sorunlarının daha yaşamsal olduğu düşünülebilir. Buysa, bilişsel

güvenliği sağlayan şaman özelinde kadınlarla erkekler arasında güvenlik konusunda da toplamda bir **simetri** olduğunu göstermektedir.

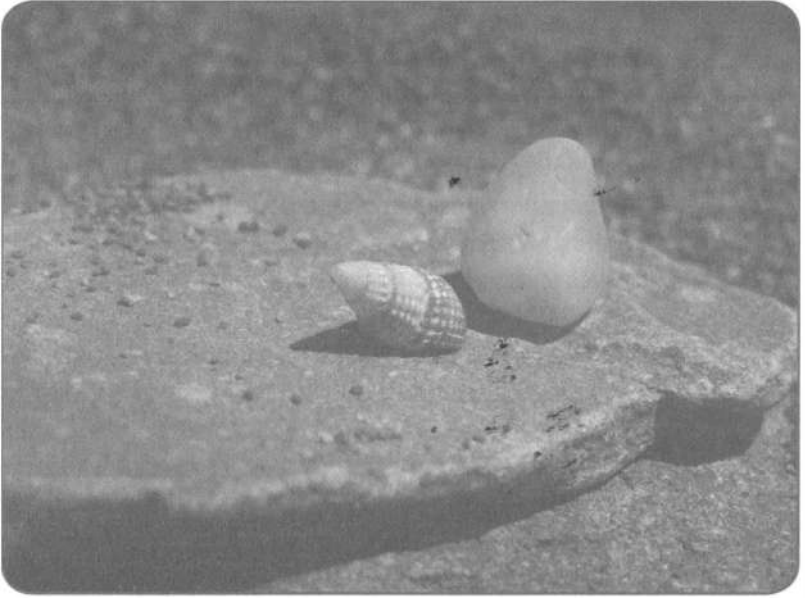
Kısacası, kurucu ihtiyaçlarını cinsel işbölümü/işbirliği temelinde karşılayan **temel toplumsal sınıflar** olan **kadınlarla erkekler** arasında ulaşılan ve güvenlik ve üretim araçlarının tasarrufundaki **simetri**yle perçinlenen **denge**, avcı-toplayıcıların **eşitlikçilik** temelinde örgütlenmesinin temel neden-sonucu olsa gerektir. Bir tür **tarihsel blok** oluşturan kadınlarla erkekler arasındaki **yapısal çıkar ortaklığı** o kadar belirgindir ki, grubun yaşamını sürdürmesi adına yenidoğanlarla yaşlıların varlığına dahi son verilebildiği görülmektedir.

- Cinsiyet temelli işbölümü temelinde yaşayan göçer avcı-toplayıcılarda tüm sağlıklı yetişkinler bir şekilde çalışır ve temel ihtiyaçların giderilmesine katkı sunar.
- Güvenlik ve üretim araçları hiç kimsenin tekelinde değildir ve tüm kurucu ihtiyaçların karşılanması için herkes tarafından kullanılabilir.
- Biriktirmeye ya da depolamaya müsait araç, yiyecek ya da başka bir mülk olmadığı için servet ya da güç farklılaşmasına rastlanmaz. Tabakalaşma olmadığı gibi kurumsallaşmış bir eşitsizlik de söz konusu değildir.
- Şaman ve av lideri gibi sivrilen kimi kişiler olmakla birlikte, bu aktörler de adına faaliyet gösterdikleri kamunun üstünde bir konuma sahip değildir.

Ancak her biri kendi düzenine sahip küçük bizler halinde yaşayan avcı-toplayıcıların tüm ihtiyaçlarını kendi başlarına gidermesi mümkün değildir. Kadim ensest yasağı¹¹ gereği dışarıdan eş bulma

11 Literatürdeki farklı görüşleri serimleyip analiz eden bir çalışma için bkz. Maryanski ve Turner, 2018.

arayışı kadar kıtlık vb. koşullara karşı *diğer* bizlerle ilişki ve işbirliği de gereklidir. Başka mıntikalarda olan kaynakların elde edilmesi için savaş da pek tercih edilmez. Zira yer değıştirme imkânı her zaman olduğu gibi, beşeri kaynaksız az ve kıymetlidir. Üstelik, uğruna ölünecek kadar yaşamsal kaynak, toprak ya da mülkün olmadığı koşullarda zaten ancak beden bedene yapılabilen savaşın maliyeti çoktur. Nadiren de olsa yaşanan çatışmalar da bir tarafın galebe çaldığını gösterecek en ufak bir çizikte bile sona erdirilmektedir.¹² Dolayısıyla, sadece iç düzenler değil dıştaki **düzenler arası düzen** de **eşitlikçilik** temelinde yükselmektedir.

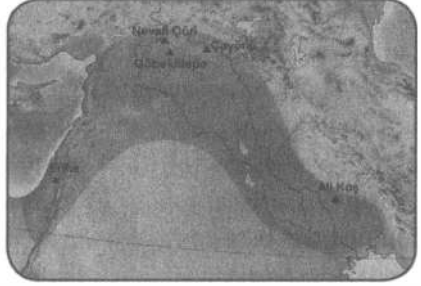
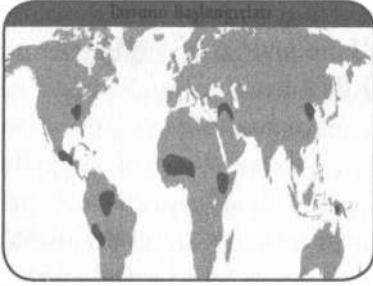

¹² İlkse diplomasi ve hukuk konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Numelin, 1950.

YENİ İKLİM VE YAŞAM KOŞULLARI: AVCI-TOPLAYICI KÖYLERİN DOĞUŞU (MÖ 20-10 BİN)

Yaklaşık 20 bin yıl önce başlayan ve MÖ 12 bin civarında Son Buzul Çağı'nın yerini günümüze dek sürecek Holosen Çağı'na bırakmasıyla sonuçlanacak iklimsel oynamalar, yaşam ve üretim biçimini belirleyen çevresel koşulları da değiştirmeye başlayacaktır. Topluca yapılan sürek avıyla tüketilebilen büyük av hayvanlarının soyu tükenmeye başlarken, daha farklı ve çeşitli kaynakların bulunduğu Ürdün Nehri Havzası gibi bölgelerde yıl boyu yerleşmenin koşulları da oluşacaktır. Büyüme döngüsü gözlenen tahılları hasat etme ya da küçük hayvanları avlama ihtiyacı nedeniyle üretim araçları da çeşitlendirilmiştir. Geliştirilen küçük taşlar (mikrolit) ve ok-yay gibi kompozit aletler bireysel üretimi daha mümkün kılmış, sabit yaşama uygun barınakların inşa ve iskân edilme biçimleri de **hane ekonomisinin** mayalanacağı koşulları yaratmıştır. Tam bir çıkar ve değer birlikteliği içinde hareket eden ortalama 35 kişilik göçer avcı-toplayıcıların aksine 14 bin yıl kadar önce kurulan ilksel köylerde 150-200 kişinin bir arada yaşamaya başladığı da düşünülürse, eski düzeni aşan yeni bir örgütlenmeye gidildiği açıktır.¹³

13 Mezopotamya'daki ilksel köylerin nüfusunun göçer avcı-toplayıcıların büyüklüğü için önerilen "Dunbar sayısı"na uygun olduğu, bu sayıların aşılması durumunda köyden ayrılanların yeni bir köy kurduğu yorumu için bkz. Dunbar, 1993: 686. Benzer şekilde, 150 olan Dunbar sayısına göre ölçeği büyüyen ve ortalama 400'ün üzerinde kişinin yaşadığı ilksel köylerde aidiyet sorunlarının başlamış olması gerektiğini, toplumsal düzenin eski kurallarla sağlanamadığı dönemde din, liderlik vb. nedenlerle savaşın oluşmaya başladığı görüşü için bkz. Clare vd., 2019: 99-101.

Dünyanın farklı bölgelerindeki “çekirdek bölgeler” içinde “**Bereketli Hilal**”in (kronolojik anlamda) başı çekmesinde iklimden demografik etkenlere kadar çok farklı değişken birlikte rol oynamış olsa gerektir.

Filistin'deki **Eriha**'dan Anadolu'daki **Çayönü**'ne kadar kurulan ilksel köylerin en önemli özelliği, önce yuvarlak ve ızgara planlı ama zamanla köşeli (kare-dikdörtgen) plana sahip çok-odalı ve katlı evlerden oluşmalarıdır. Kadınlarla erkeklere ait araçların aynı ev içinde bulunması¹⁴, **aile** ve **hane ekonomisinin** kurumsallaşmaya başladığını göstermektedir.

Yabani tahıl hasadı ve bahçecilik temelli üretimin gelişmesine koşut oluşan hanenin mevsimsel ihtiyaçlarına yetecek ölçüde de olsa ürünün depolanmaya başlaması dikkat çekicidir. İlksel köylerde sosyo-ekonomik yaşamın yeniden örgütlenmesi, yeni düzenin değer ve kurumlarının inşa edilmesi gerekecektir. Nitekim bir kısmında bazı arkeologların “tapınak” olarak andığı “ortak bina”, dış duvar ve hatta kule gibi **kamusal yapılara** da rastlanabilmektedir.¹⁵

¹⁴ Flannery, 1972: 45.

¹⁵ Kolektif kullanıldığı anlaşılan binaları kapsayıcı şekilde isimlendirecek en nötr kavramın “topluluk binası (*bâtiment communautaire/communal building*)” olduğu görüşü için bkz. Stordeur, 2000; ve Willcox ve Stordeur, 2012. Bu kavramı Türkçeye “kamusal” olarak aktaran bir çalışma için bkz. Kodaş, 2013: 10.

İlkel köylerden Eriha'nın içten merdivenli bir kulesi de olan duvarlarının hangi amaçla yapıldığı konusu gizemini korumaktadır.

Öte yandan, yerleşik yaşama rağmen avcı-toplayıcı üretim biçimi de hâlâ devam etmektedir. Dolayısıyla, hem içte artan çıkar ve değer gerilimlerine hem de kesişen av sahalarının kullanımı gibi dış sorunlara bir **düzen** getirme arayışı artacaktır. Genellikle **elit oluşumu** olarak adlandırılan ilksel katmanlılaşmanın böylece yaygınlaştığı düşünülebilir. İç düzen getirme ve dışla teması sağlama pratikleri geliştirebilenler zamanla obsidyen araçları ellerinde toplama gibi çeşitli ayrıcalıklar elde edecek, kendi kozmopolitan dünyalarını oluşturacaktır.

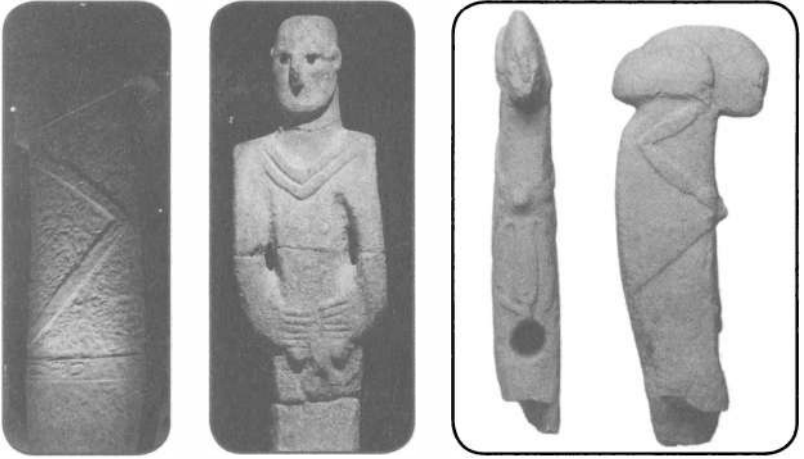
Bununla birlikte, kaynaklara ulaşmada sıklıkla tercih edilen **elden ele ticaret** yoğunlaştıkça farklı **bizler** arası sosyo-kültürel **etki-leşim** de artacaktır. Örneğin yolların kesiştiği bir noktaya her gün balık bırakıp ertesi gün orada çeşitli bitkiler bulan iki grup arasında akrabalık yoluyla da pekiştirilen ittifaklar kurulabilecektir. Ortak yaşamı düzenleyecek ortak kural ve değerlerin oluşturulması git-tikçe kaçınılmaz olacaktır. Dönemin “uluslararası ilişkiler” sistemi, kendi “uluslararası hukuk” kurumlarını da beraberinde getirecektir.

İLKSEL “BİRLEŞMİŞ MİLLETLER”: GÖBEKLİTEPE (MÖ 10 BİN)

Göçer avcı-toplayıcı bizler arası yoğunlaşan ilişkilere bir düzen getirme amaçlı toplaşmalara ev sahipliği yapan **kozmopolitan alan**ların bilinen en eski anıtsal örneği **Göbeklitepe**'dir.

Göçerlerin daireselliğiyle yerleşiklerin taş mimarisini birleştiren bu anıt yapıt, tıpkı kamp ateşi gibi sahip olduğu kamusal nitelikle etrafında toplananlara kendi **düzen dairesini** sunmaktadır. Sümerlerin zigguratından Romalıların panteonuna, İslam öncesindeki Kâbe'den BM Güvenlik Konseyi'ne kadar farklı zaman-mekânlarda farklı formlarda karşımıza çıkacağı üzere, sembolleriyile temsilcileri buluşturulan farklı bizlere ortak bir düzen vaat edilmektedir.

Göbeklitepe'nin T-biçimli taşları, Balıklı Göl'de çıkarılan Urfa Adamı ve Adıyaman'da bulunan Kilisik heykeli, Neolitik'in başlangıçlarında görülen fallik sembolizmin en iyi örnekleridir.

Hep birlikte inşa edilen bu ortak yapı, dışarıda bırakılan kaostansa düzeni temsil eden bir sulh alanıdır. Vahşi dünyanın tehditkâr hayvanlarını **dikilen** insan (erkek) biçimli devasa taşların üzerine nakşetmek, kaosa hep birlikte düzen getirecek bizlerin erkini inşa etmeyi sembolize eder gibidir.¹⁶ Nitekim cinsler/sınıflar arasında eşitsizliğin maddi temellerinin olmadığı koşullarda yükselen Göbeklitepe'de erkek-egemen kültürün bu kadar ön planda olması, dış dünyayla teması olan avcı-erkeklerin kendi sınıflarını temsilen toplandığı bir "uluslararası" alanın söz konusu olduğunu akla getirmektedir. Birlikte yiyip içen, ayin yapan ve kararlar alan farklı bizler(in dış temsilcileri), tüm dünyanın değerlerini abidevi bloklar üstünde toplamakta, ortak bir düzen kurmaktadır.

İki bin yıl boyunca halkalar halinde inşa edilen ve kullanılan bu anıt kompleksinin son katmanının tıpkı **Nevali Çori** örneğinde

16 Bkz. Dietrich vd., 2017: 124; ve Hauptmann, 2002: 267.

olduğu üzere **köşeli** olması, daireselliği ile göçer avcı-toplayıcı yaşamın zirvesi olan Göbeklitepe'nin taş mimarisiyle de yerleşik düzenin öncüsü olduğunu kanıtlar niteliktedir. Özellikle de tam da bu dönemde çeşitli bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirildiği düşünülürse.

EVCİLLEŞ(TİR)EN İNSAN (MÖ 10-6 BİN)

Birkaç bin yıla yayılsa da sonuçları nedeniyle **Neolitik Devrim**¹⁷ olarak bilinen **süreçte** kuşkusuz en önemli gelişme, çeşitli bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesi olacaktır. Artığıyla beslendiği insanın yanında 14 bin yıl kadar önce sürekli olarak yaşamaya başlayarak köpekleşen kurt cinsini, MÖ 8 binden itibaren **keçi**, koyun ve domuz gibi hayvanlar izleyecektir. Aynı süreçte **buğday** ve **arpa** gibi bitkilerin üremesi de denetim altına alınacaktır.

¹⁷ Bkz. Childe, 2010; ve Childe, 2014.

Kurucu beslenme ihtiyacının yıl boyu garanti altına alınması sayesinde yaşam tam manasıyla yerleşikleşecek, artan ve yoğunlaşan nüfusa uygun düzenlerin kurulma süreci hızlanacaktır. Ancak yeni koşulların uzmanlaşmaya dayalı, katmanlı ve sınıflı bir toplumu doğurduğunu söylemek zordur. Güvenlik ve üretim araçlarının sahipliği farklı/belirli ellerde toplaşmadığı gibi artık değere dönüş(türül)ecek artık ürün de pek söz konusu değildir. Avcı-toplayıcılıktan taşınan eşitlikçi örgütlenme değeri de hâlâ sürdürülmektedir. Bunun bilinen en iyi korunmuş örneği ise Çatalhöyük'tür.

İLK “KÖY-KENT”: ÇATALHÖYÜK (MÖ 7-5 BİN)

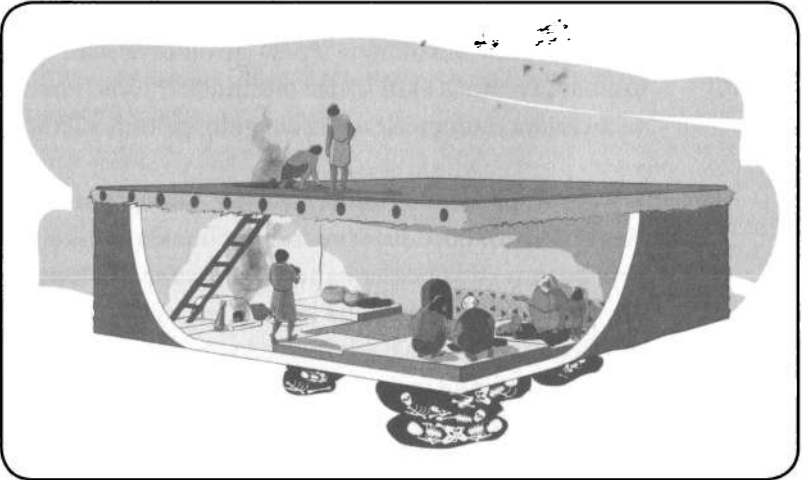

Üretime dayalı geçim ekonomisi nedeniyle **köy**, büyüklüğü ve yaşam biçimi itibarıyla da **kent** niteliğinde olan Çatalhöyük, nevi şahsına münhasır özellikleriyle sıvrılmaktadır.

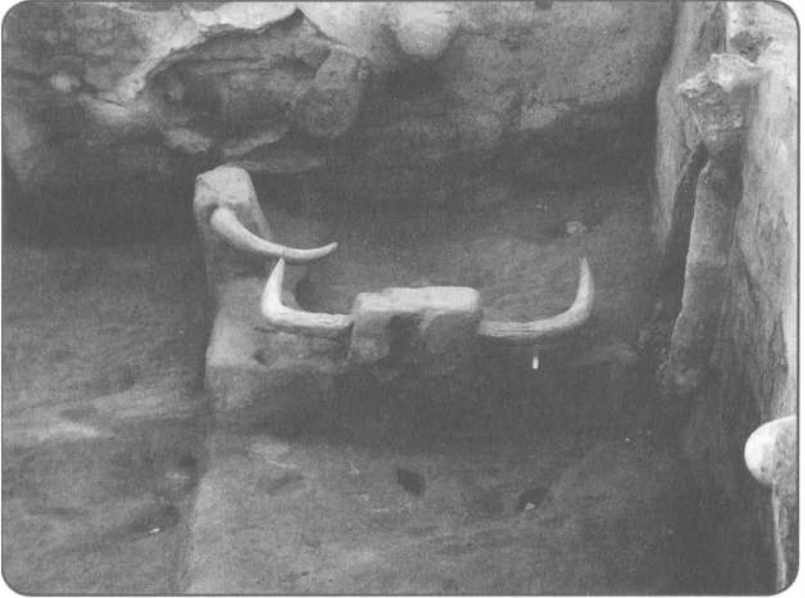
- Avcılık kısmen devam etmekteyse de beslenme ağırlıklı olarak evcilleştirilmiş hayvanlar, bahçecilik ve **kuru tarım**la sağlanmaktadır.
- Yerleşkenin kurulduğu tepeyi güvenceye alan Çarşamba Çayı'nın 10 km kadar ötesindeki¹⁸ tarla, bostan ve meralara muhtemelen birlikte gidip gelinmektedir.
- Kapı ve pencereleri olmayan evler **bitişik planlı**dır. Her biri kendi dört duvarına sahip olmakla birlikte bir evin odaları gibi öbekler halinde yana yana dizilmişlerdir. En dıştaki evlerin daha kalın olan dış duvarları sel ve düşman gibi ortak tehditlere karşı savunmayı sağlamanın ötesinde iç ile dışı ayırmakta, “ortak mekân”ı kurmaktadır.

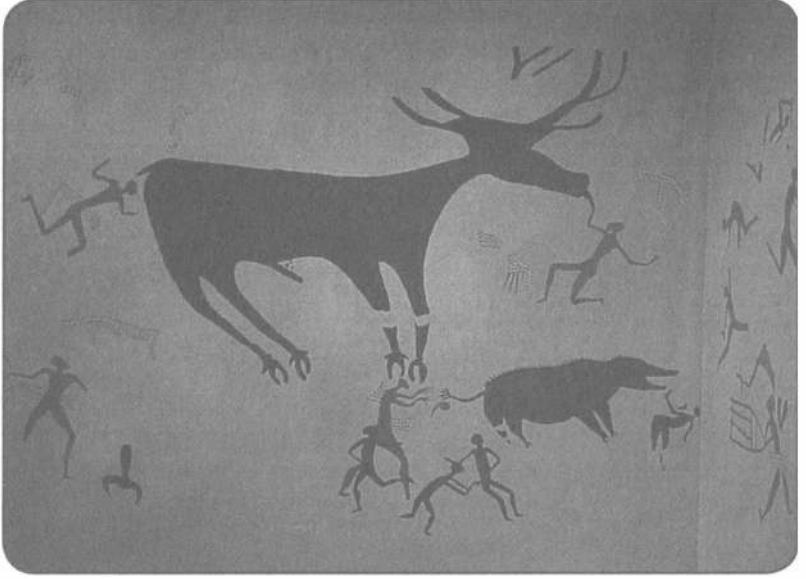
- Ancak içi düzenli olarak sıvanan/boyanan her evin kendi dış duvarları ve iç bölmeleri vardır. Kendi ambarı ve ocağı (ateşi) olan her ev, ayrı bir ailenin hanesidir.

- Ömrünü tamamlamasını takiben içi toprakla doldurularak üstüne yenisi yapılan hanelerde düzenin kurucusu atalar da evin içine gömülmektedir. **Seki altı mezarlar**, aile ve mülkü sahiplenme işlevi de görüyor olmalıdır.
- Baca vazifesi de gören **dam** çıkışına dayanan merdivenler, gündelik iş ve çalışma hayatının aktığı **kamusal alana** dâhil olmayı sağlamaktadır.

Seki üstlerinde **ataların kafatası** ile birlikte sergilenen ve hatta kimisi duvara gömülü olarak asılan **boğa başları**, her daim evin içini/içindekileri “gören” bekçilerdir adeta. Ritüel amacıyla yılda birkaç kez yapıldığı düşünülen avın “artık” ürününün bilişsel güvenliği sağlama işlevinde kullanılmak üzere haneye getir(t)ilmiş olabileceği düşünülebilir.

Evlerin neredeyse tümünde avcı-toplayıcıların tasvirlerini hatırlatan ve hanenin kendi **artık zamanını** üretip kullandığını gösteren **duvar resimleri** vardır.

Boynuzlu ve erekte geyik ve boğa tasvirlerinin etrafında toplaşan küçük insan figürleri, hep birlikte mücadele edilmesi gereken büyük tehditleri simgeliyor olsa gerektir. Bu tür resimlerin tüm yerleşimde görülmesi, **kolektif hafıza** ve kimliğin **sahiplenilip** yeniden üretildiğini göstermektedir.

Duvar resimlerinde av hayvanları dâhil yer alan tek dişi olan kadın figürleri ile ilk kazılar sonrasında Mellaart tarafından “Ana Tanrıça” olarak adlandırılan¹⁹ kadın figürünü arasındaki benzerlik bu anlamda dikkat çekicidir. Benzerlerini bulduğu heykellerin “toplumun yaşlı, olgun ve saygın üyelerini”²⁰ akla getirdiğini söyleyen Hodder’in **Oturan Kadın** adlandırması bir yana, Venüs figürinlerini

19 Bu “aceleci tutum”da Mellaart’ın parçası olduğu ekol kadar kazıların yapıldığı 1960’larda yükselen feminist dalganın da etkisi olduğu görüşü için bkz. Hodder, 2017: 208.

20 Bkz. Hodder ve Messtell, 2010: 60-61; ve Hodder, 2016: 8.

çağrıştıran bu objelerin **yaşlı-kadın şamanı** tasvir ettiği söylenebilir. Dizinin dibinde kuzu gibi oturttuğu vahşi hayvanları ehlileştiren, üreten, doğuran ve denetleyen yaşlı-kadın şaman, *biz*in bilişsel güvenliğiyle toplumsal birliğin ve bütünlüğünün en önemli güvencesi olsa gerektir.

Ayrı bir tapınağın ya da kamusal binanın bulunmadığı Çatalhöyük, ortak bir üst otorite olmaksızın yaşamını neredeyse iki bin yıl boyunca sorunsuz sürdürmüştür.

Dört-beş evin literatürdeki adıyla “tarih evleri”²¹ etrafında kümelendiği ve tüm yerleşimin de genetik araştırmalara göre egzogamiyi de mümkün kılan kuzey ve güney şeklindeki iki “mahalle”den oluştuğu²² düşünülürse, Çatalhöyük’ün “akraba aileler”den oluşan ortalama 35 kişilik öbikleşmelerden başlayarak kurulmuş bir “kabi-

²¹ Hodder ve Pels, 2010: 163 vd.

²² Bkz. Marciniak vd., 2015: 152-153; Pilloud, 2009: 110-111 ve 380-381; ve Hodder, 2017: 99-100.

leler federasyonu” olduğu düşünülebilir.²³ Yatay örgütlenmiş düzey ve düzlemler arası eşgüdüm de böylece sağlanmış olmalıdır.

- Çatalhöyük’te yaralanmalı ölümle sonuçlanan ciddi çatışmalar tespit edilmemiştir.²⁴

- Aynı işleri yapıp aynı şekilde beslenen ve gömülen kadınlarla erkekler arasında da bir “eşitlik” söz konusudur.

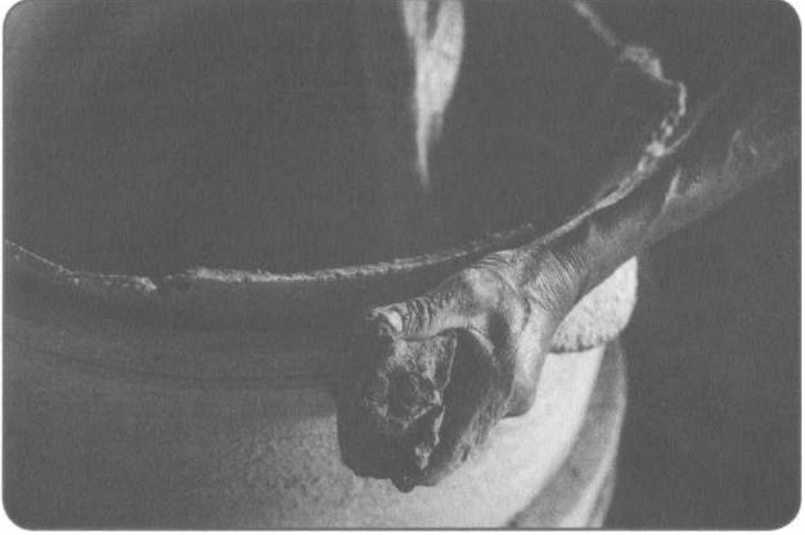
- Bu anlamda en dikkat çekici uygulamalardan biriye, aynı büyüklükteki evlerin içinde kişi başına düşen alanın da eşit olmasıdır. Öyle ki, yeni birinin katıldığı ev dış boşluğa doğru o nispette büyütülmekte, sayı eskiye dönünce de aynı “göz” yıkılmakta ya da kullanım dışı bırakılmaktadır.

- Kısacası, Çatalhöyük’te başta güvenlik ve beslenme olmak üzere tüm temel ihtiyaçların giderilmesine herkes üreterek ve çalışarak katkıda bulunmaktadır. Hane ekonomisinin söz konusu olduğu sosyo-ekonomik düzende **aile** ve **özel mülkiyet** kurumları da söz konusu olmakla birlikte kişiler ya da **evler** arası bir asimetri görülmemekte, **eşitlikçilik** bir **şekilde** sürmektedir. Bunun en temel nedeni, başta toprak olmak üzere temel **güvenlik ve üretim araçlarının** ortaklaşa sahiplenilmesi/kullanılması olsa gerektir.

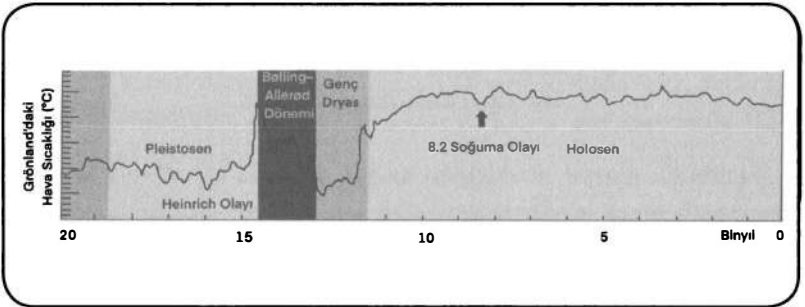
23 Tüm bu verilerin **Dunbar sayısı** yaklaşımını bir anlamda teyit ettiği söylenebilir. Bkz. yukarıda dipnot 3 ve eşlik eden metin.

24 Brosius, 2005: 14-15.

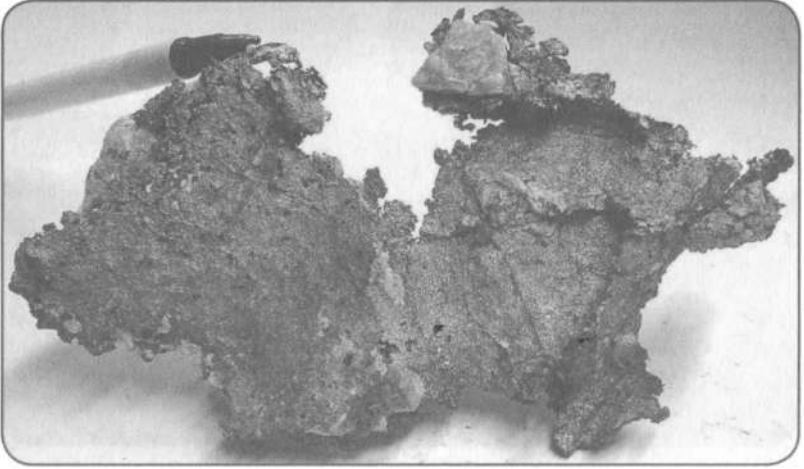
Ancak Çatalhöyük'ün son döneminde **çanak-çömlek** de kullanılmaya başlayacaktır. Saklama, biriktirme, tüketim ve değiş-tokuş biçimlerinde yaşanan değişikliklerin yeni bir çağın mayasını çaldığı söylenebilir.

Aniden ve muhtemelen bir **sosyal çalkantı** sonucu dağıldığı düşünülen Çatalhöyük gibi yerleşimler, MÖ 6200 civarında yaşanan **iklim değişikliği**nden de etkilenmiş olmalıdır.

ÇANAK ÇÖMLEK PATLADI: HALAF KÜLTÜRÜ'NDEN BAKIR ÇAĞI'NA (MÖ 6-3 BİN)

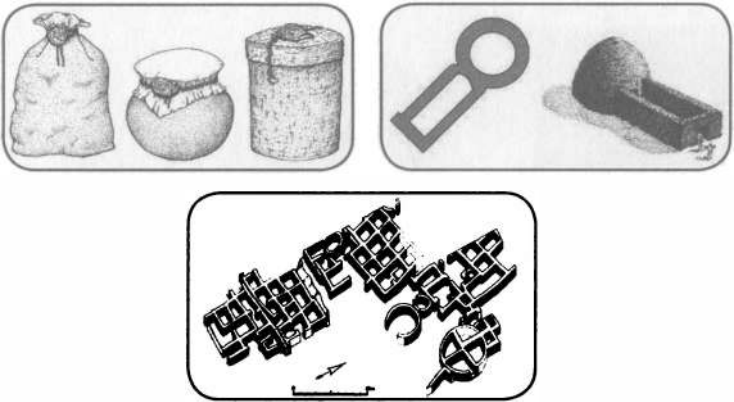
Toprakta bulunan cevherin içinde yer alan madenin kimyasal yollarla ayrıştırılarak kullanılabilir hale getirilmesi (izabe) yöntemi, bakırdan başlayarak çeşitli metalleri araç yapmada kullanmayı mümkün kılacaktır.

Yüzbinlerce yıldır kullanılan kemik ve taştan sonra devreye giren metalurji, günümüze dek süren teknolojik atılımları da hızlandıracaktır.

Sembolik olarak sürdürülen avcılık dışında tarım ve hayvancılığa dayalı mega köylerde yerleşikleşen düzenin gördüğü belki de ilk büyük kriz dağılmayla sonuçlanacaktır. İlginç olansa, takip eden dönemde tıpkı göçer avcı-toplayıcılar gibi ortalama 35 kişiden oluşan küçük gruplar halinde örgütlenmiş **mezraların** ön plana çıkma-

sıdır.²⁵ Özellikle Kuzey Mezopotamya'da filizlenen **Halaf Kültürü**, mevsimine göre ovada tarım ve yaylada hayvancılık yapılmasıyla karakterize olmaktadır.²⁶ Farklı yaşam ve üretim biçimlerinin iç içe ve dolayısıyla rekabet halinde olduğu bu dönemin her türlü **inovasyon**u tetikleyeceği açıktır.

Bir yandan tarımsal üretimi kolaylaştıracak **çiftçilik** yöntemleri geliştirilirken, özellikle **yaylacıların** tarımsal hasatlarını depoladıkları mezzaraları bekleyen **bekçilerin** de korudukları mülke uzanmanın yollarını aradığı düşünülebilir.

Özellikle **Arpaciya**'da rastlanan süs eşyaları, yaylacıların mühürlenmiş ürünlerinin topladığı ortak depolarını kamu adına bekleyenlerin zamanla mülke uzanarak önemli bir güç devşirdiğini göstermektedir.

MÖ 5. binyıl dönemecinde oluşan **Obeyd Kültürü**'nün getirdiği yapısal dönüşümün sembolü, son bin yıl içinde alet çantasına eklenen iki yeni öge olacaktır.

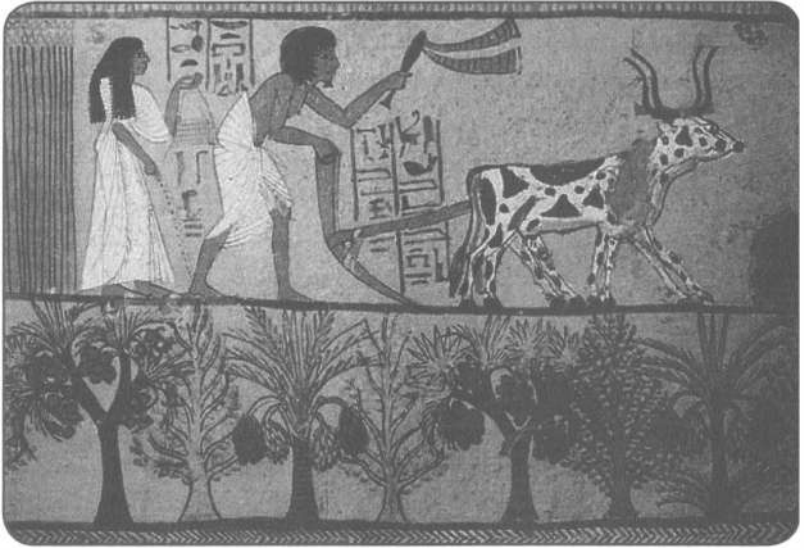
25 Bu durumu, **Dunbar sayısı** yaklaşımına göre minimum örgütlenme ölçeğine geri dönüş olarak değerlendirmek mümkündür. Bkz. yukarıda dipnot 3 ve eşlik eden metin.

26 Örneğin bkz. Akkermans ve Duistermaat, 1996.

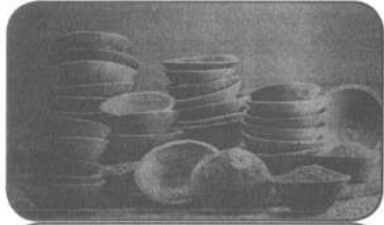
Bakırın işlenmesiyle (Kalkolitik) gelişen **metalürji**, sadece araç çeşitliliğini değil artık daha seri üretilebilecek ok ve yay ile mızrak gibi “geleneksel” araçların vuruculuğunu da artıracaktır. Bu türden pahalı teknolojileri kullanabileceklerin merkezî(leştirici) gücünü yoğunlaştıracak şekilde. Kadim beslenme işlevi nedeniyle çoğu kültürde barınağa da adını veren ocak bir fiziki güç aracı olarak da kullanılmaya başlayacak, **ateş** üzerindeki kurucu **hâkimiyet** içteki düzenin sahibi kadınlardan dıştaki düzeni yeniden kuran **erkek**lere geçecektir.

Aynı dönemde **sabanın** da yaygınlaşması, yeni yaşam ve üretim biçiminin tüm kurum ve kurallarının yerleşmesine neden olacaktır. Zira **büyükbaş** hayvanın koşulduğu sabanın kaba güç gerektirmesi, kadının kadim toplayıcılık uzmanlığının **çiftçilik** yoluyla (tümüyle) **erkeklerin** eline geçmesine neden olacaktır.

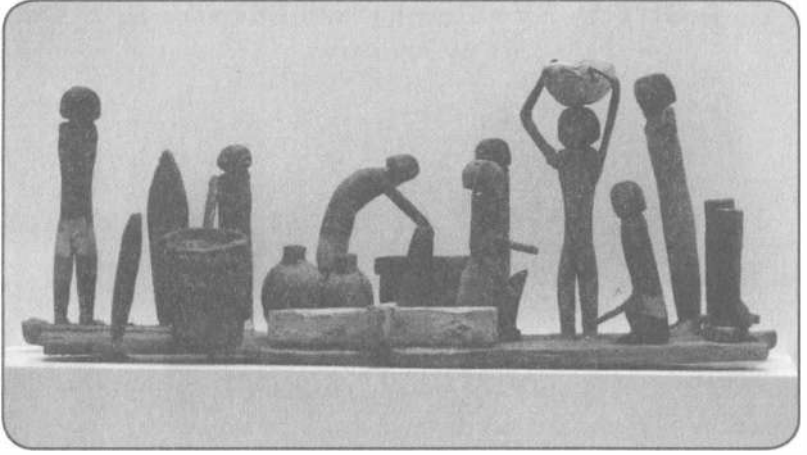
Bu iki aracın getirdiği avantajlar, en somut şekilde **Arslantepe**'de görülmektedir.²⁷ Küçükbaş hayvanları güden yaylacıların aksine sabit merkezde yetiştirdiği sığırlarına çektiirdiği saban sayesinde tarımsal üretimini katlayan ve nüfus doyuran büyük ev sakinleri, dosta düşmana törensel amaçlı da olsa gösterdikleri **kılıç**larından aldıkları güçle **saray** ahalisine dönüşecektir. Özellikle de Kafkaslar vb. yerlerden “inen” dağlıların da düzene eklemelenmesiyle.

²⁷ Genel olarak bkz. Frangipane, 2018.

Bu sürecin bir diğer önemli özelliğiye, sadece avın yerini alan sürü hayvanlarını ve tarımsal üretimi değil ateş ve metal gibi yeni teknolojiyi de uhdesine alan erkeklerin en temel güvenlik ve üretim aracı haline gelen toprağın sahibi olmasıdır. Bir yandan **kadın-erkek asimetrisi** gittikçe derinleşirken, bağımlı parçası olunan doğayla bütünleşik **şamanizm** de yerini ayrışılan doğaya hâkim olma anlayışına koşut şekilde fizik-metafizik ayrımını esas alan **paganizme** bırakmış görünmektedir. Tıpkı insanlar gibi uzmanlıklarına göre iş-bölümü yapan tanrıların kurduğu düzene yaslanan **çoktanrıci** bilişsel güvenlik araçları, tüm yaşama rengini verecek ataerkil düzenin en önemli mayalarından biri haline gelecektir. Bir anlamda şamanik ayinin içinden çıkan **ibadet**, başta ölüm olmak üzere varlığını sürdüren bilinmezliklere karşı en önemli sığınak haline gelecektir.

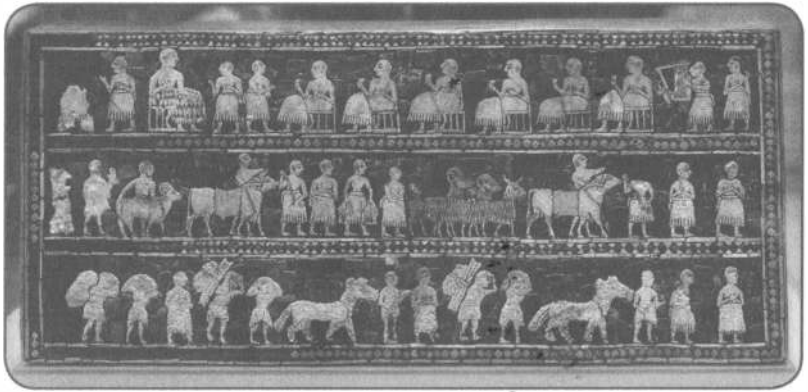
Düzenin yeniden örgütlenmesini adeta kaçınılmaz kılacak olansa, üretenden daha fazlasını doyurabilen tarımsal üretime koşut olarak artan nüfusun bir kısmının bu yeni yaşam ve üretim biçiminin gerektirdiği başkaca işlerde uzmanlaşmaya yönelmesi ve/veya yönlendirilmesidir. **İbn Haldun**'un benzetmesiyle ekmek yapmak için değirmenci, fırıncı, nakliyecisi, inşaatçı vb. gerekmektedir. Uzman sayısı ve çeşidi arttıkça her bir insan da hayatta kalmak için yapılması gereken işlerin tümünü yapar olmaktadır. Çıkacak, istisnasız herkes temelde **artık ürün**den geçinmek isteyecektir. Çeşitlenen güvenlik ve üretim araçlarının sahipliği temelinde oluşan farklı **sınıfların** çıkar ve değerleri çatışmaya başlayacak, **artık-üründen** kim(ler)in hangi gerekçeyle ne kadar pay(e) alacağını kim(ler)in belirleyeceği sorusu merkezi önem kazanacaktır. Rol, işlev ve statülerle parçalanmış **çok-uzmanlı** ve **çok-sınıflı** yaşama bir düzen getirilmesi ve tüm temel ihtiyaçların tek elden giderilmesi artık neredeyse imkânsızdır.

Paleolitik Çağ'ın aksine aynı anda görülen farklı yaşam ve üretim biçimleri arasında artan etkileşim, tamamlayıcılık ve rekabet, sadece yeni icatların yapılmasını değil yeni örgütlenme biçimlerinin oluşmasını da tetikleyecektir. Özellikle ovalarda yerleşik düzenlerini kuran çiftçilerle düzen-karşıtı barbarlar olarak gördükleri çoban/yaylacı dağlılar arasındaki etkileşimin takip eden çağlara damgasını vuracağı söylenebilir.

YENİ DÜZEN ARAYIŞI: KENTLERİN YÜKSELİŞİ (MÖ 4 BİN)

Her köyün her ürüne ve uzmana sahip olmaması, genelde takasa dayalı olarak artan ticari-kültürel etkileşim demektir. Değiş-tokuş çeşitli nedenlerle ön plana çıkan noktalarda gerçekleşecek ve yoğunlaşacaktır. Böylece uç veren **pazaryerinde** alışverişi düzenleyecek ortak birim ve standartlara duyulan ihtiyaç artacaktır.

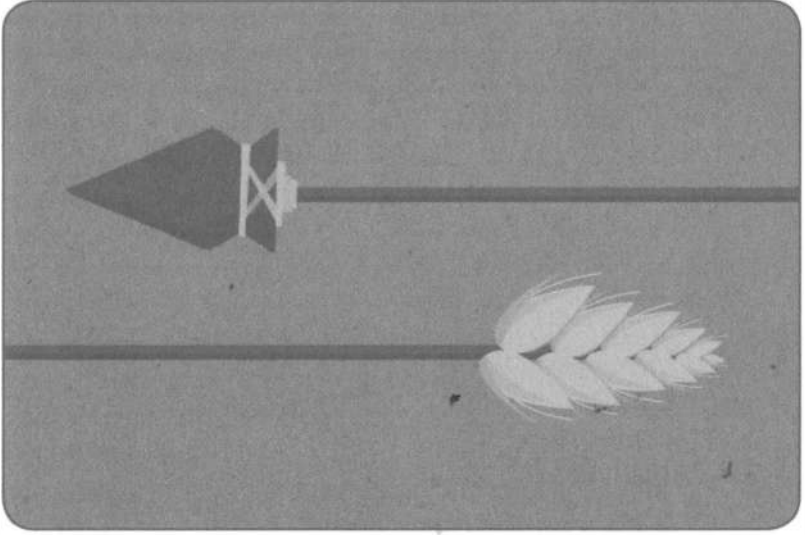
Karmaşıklılaşan sosyal hayatın da ortak norm ve değerlerle örülen bir düzene kavuşturulması gerekmektedir. Gittikçe homojenliğini yitiren köylerin sınırlarını aşan çıkar ve değerleri olan “kozmopolitan aktörler/elitler”, kendileri merkezli yeni bir düzeni yeni bir **aidi-yet** etrafında toplamak isteyecektir.

Üstelik yerleşik düzenin sembolü ve garantörü olan çoktanrıcılık biçimi de artan sınırlar-aşan ticaret ve evlilikler nedeniyle güven verici kuşatıcılığını yitirmektedir. Birer sosyo-ekonomik bütün de oluşturan örgütlenme birimleri kendi ortak anlam dünyalarını kuran çoktanrıcılık dizgelerine sahip olsa da, artan sınırlar-arası/ötesi etkileşimin ürünü olan aktörlerin kendilerini **çok-çoktanrıcılık** karmaşası içinde bulması kaçınılmaz olacaktır. Kendilerine kurdukları yeni yaşamı içine düştükleri çok-çoktanrıcılık kaosunda kaybetmek istemeyenler, yeni çıkar ve değer birlikteliklerini yansıtan ve tüm dünyalarını sarıp sarmalayan bir **tek-çoktanrıcı** düzen, ortak bir **tapınak** aramaktadır. Hem yerdeki hem de gökteki kaosu önleyecek bir düzen olmalı, ortak bir anlam dünyası kurulmalıdır.

Tarıma dayalı yerleşik işlerde uzmanlaştıkça koruması gereken daha fazla mülkü, hayvanı ve hasadı olan köylüler, fiziksel güvenliklerini sağlama güç ve kabiliyetlerini de gittikçe kaybetmektedir. Oluşan **güvenlik açığı** nedeniyle her eli sopalıya **haraç** vermemek

için değnekçi bulmaları, olmadı düzenli **vergileriyle** bir **ordu** beslemeleri gerekmektedir. Dönemin efsanelerinde sıklıkla kullanılan kavramlarla belirtmek gerekirse, babanın reisi olduğu hanelerden oluşan **sürü**, eli sopalı **çobanların** güdümüne girmeye hazırdır.

Kısacası yağmacı **merkezkaç** kuvvetlerin estirdiği rüzgâr, artan işbölümüyle parçalanın kurucu iş ve işlevleri bir bütün oluşturacak şekilde irtibatlayacak **merkezi otorite** adaylarının lehine esmektedir. Kaosa neden olan çok-uzmanlı ve çok-sınıflı yaşama düzen getirmenin tek yolunun güvenlik ve üretim araçlarının sahipliğinin tek elde toplanması olduğu görüşü galebe çalacaktır.

BRONZ ÇAĞI: SÜMER KENT-DEVLETLERİ (MÖ 3-2 BİN)

Tarımsal üretim kadar hammadde temini açısından da merkezi önem taşıyan toprağın sahibi olma arayışının kuvveden fiile çıkmasının katalizörü, merkezileştirici kuvvetin gücüne güç katan **üç icat** olacaktır: Tekerlek, bronz ve yazı.

Birbirlerine geçirilerek eklenmiş ahşaptan yapıldığı düşünülen ilksek tekerleklerin nerede icat edildiği tespit edilebilmiş değildir. Tekerleğin atasını şekillendirmede kızaklayarak kaydırma işlevinde kullanılan tomrukların ilham vermiş olabileceği düşünülmektedir.

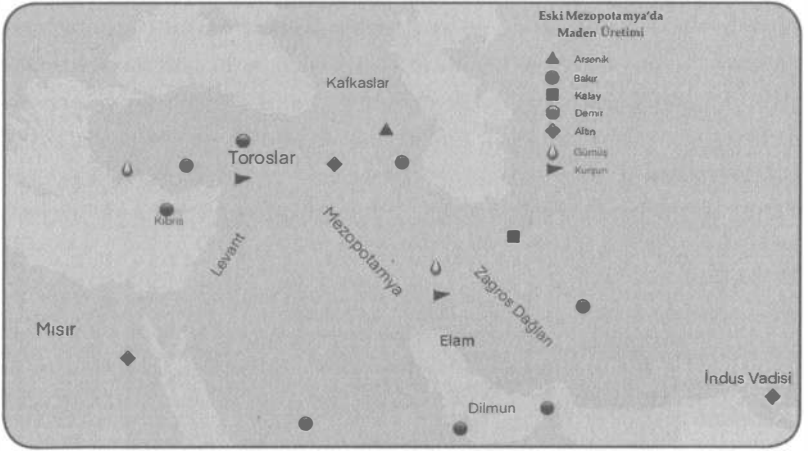
Artırdığı ve hızlandırdığı hareketlilik sayesinde nakliye, ulaşım ve iletişim kapasitesini sıçratan **tekerlek**, kaynakların bir merkezden denetimini kolaylaştıracaktır. Üretimin, ticaretin ve daha da önemlisi dönemin tankı²⁸ olarak görülen **tekerlekli savaş arabası**-nın (*chariot*) icadıyla askeri gücün daha da artmasına neden olacaktır. Özellikle sürücüsü hariç bir asker daha taşıyabilen savaş arabalarının sahadaki dengeleri derinden değiştirmesiyle sosyo-ekonomik gücün belirli ellerde toplanması daha da kolaylaşacaktır.

Kent-devletlerin kurulduğu çağa da ~~adını~~ veren **bronz**, gücün merkezileşmesinin adeta alametifarikasıdır. Zira uzak diyarlardan ancak ticari, askeri, ekonomik ve yönetsel ~~güç~~ ^{güç} yetenler tarafından getirtilen kalay ile bakırın alaşımıyla elde edilmiştir. Kaynakların bulunduğu yerden ziyade sahipliğini ele geçirenleri güçlendirdiğini gösteren süreç içerisinde **savaş aletleri** daha seri ve dayanıklı şekilde üretilecek, hatta **miğfer** ve **zırh** gibi sadece savaşta kullanılacak aletler icat edilecektir.²⁹ Zarar görmeden zarar verme ihtimalini artıran araçlar, başta artık ürüne el koyma olmak üzere yapılacak savaşlara başvurma iştahını artıracaktır.

28 Kramer, 2002: 105.

29 Childe, 1941; ve Silverplats, 2016: 22.

Sümer kent-devletlerinin metal bir yana taş ve kereste gibi en temel hammaddeleri bile olmayan bir coğrafyada yükselmesi, tarih boyunca kaynaklara sahip olanların değil konumlarının da etkisiyle farklı bölgelerde bulunan kaynaklara uzanabilecek imkân ve kapasiteye sahip olanların merkezi(leştirici) gücü eline geçireceğinin adeta kanıtıdır.

Yazı, başta vergi kayıtları olmak üzere her türlü bilginin kaydının sadece bilmesi gerekenler tarafından bilinecek şekilde tutulabilmesini sağlayacaktır. Tahsildardan mühendise, yargıçtan hekime kadar tüm memur ve uzmanların yetiştirileceği “**tablet-evleri**” (okul) sayesinde sistematikleştirilerek öğretilecek **çivi yazısı**, merkezileştirme sürecinin en önemli aracı haline gelecektir.³⁰

Göçerlerde şamanın tekelinde olan işlevlerin parçalanarak geliştirilmesiyle tıptan astronomiye kadar oluşan birbirinden kopuk mesleki uzmanlıkları bir standarda bağlayarak öğreten müfredatlar, hem merkezin kendini yeniden üretmesini hem de şanslıların “sınıf atlaması”nı sağlayacaktır. Sadece kitlesel rızayı devşiren **bayındırlık hizmetlerini** değil kentlerin belirli bölgelerinde toplanan “sanayi bölgeleri”ni³¹ de organize eden merkez, **asgari ücretin** tayına bağlanması³² dâhil düzenin devamını sağlayacak tüm önlemleri almaktadır. Düzenin sağladığı **artık zamanda** edindikleri bilgi ve becerilerini hizmetine sundukları tarafından verilen **pay(e)** ile geçimlerini sağlayan **kentli orta sınıflar**, en statücü ve statükocu bileşenleri haline geldikleri “müesses nizam”ın da başlıca güvencesi olacaktır.

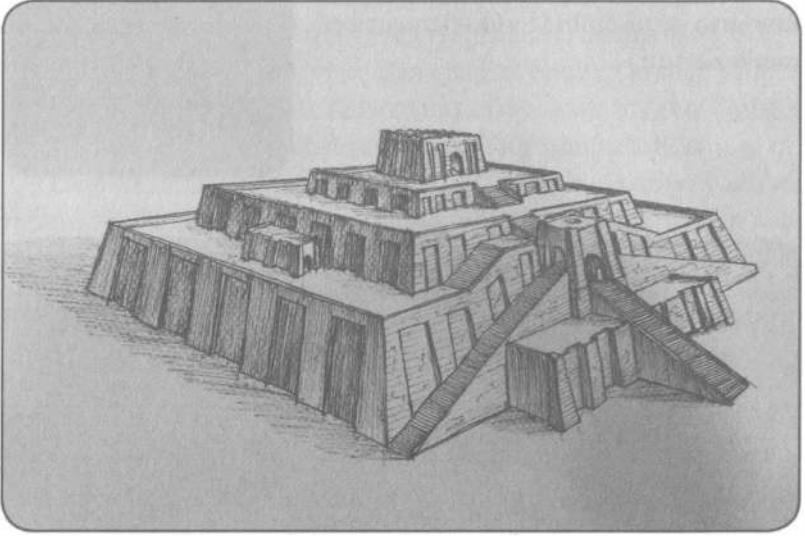

30 Ayrıntılı bilgiler için bkz. Kramer, 2014: 21 vd.; ve Kramer, 2002: 303 vd.

31 Örneğin bkz. Crawford, 2015: 66. Hititlerde benzer bir tespit için Eğilmez, 2005: 6 ve 27.

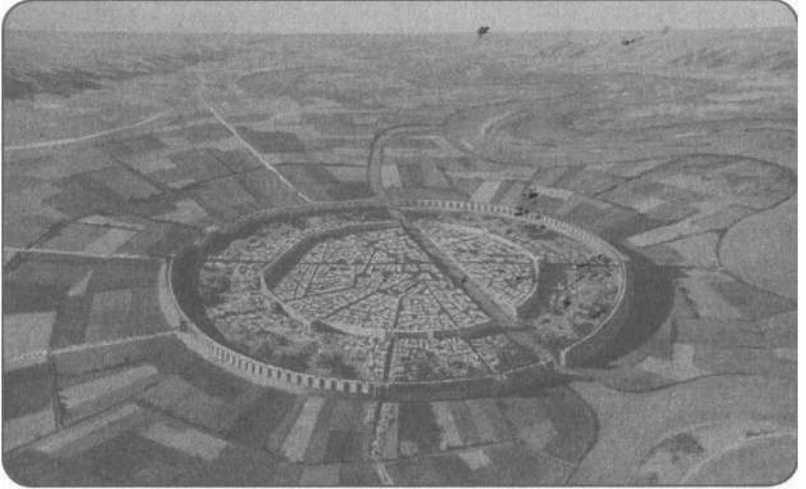
32 Nissen, 2004: 97.

Sarayla birlikte kentin merkezine inşa edilen **zigguratlar**, **çok-katlı** ve **çok-işlevli** mimarileriyle evrene bütünlüklü bir düzen getirilmesinin de anıtsal sembolleridir. **Tek-çoktanrıçılık** düzeni arayanları kentin koruyucu tanrısı altında örgütleyen bu resmi tapınaklar, en üst kattaki **rasathaneler** sayesinde zaman-mekâna hükmedecek bilginin, en alt kattaki **depolar** sayesinde de özellikle köylerden bürokratlar vasıtasıyla emilen artık ürünün topladığı merkez haline gelmiştir.

Gündelik yaşamın güven içinde akmasını sağlayacak **bilgi tekele**, düzene rıza devşirecek hizmetlerde kullanılacak kaynakların merkezileştirilmesinin de garantörüdür. Zira herkes kralın özellikle vergi memurları eliyle kullandığı **müsadere tekeline** rıza göstermesi gerektiğini, aksi durumdaysa düzeni sabitleyip koruyan **yargı tekelinin** devreye gireceğini bilmektedir. Tabii ikide bir baskın verecek barbarlara haraç vermek istemiyorsa. Tek güvence, sarayın elindeki **şiddet tekeli**dir. Saraydan bronz mızrak çalanlara verilen ölüm cezasıyla somutlaşan düzen, sunduğu güvenliğin sınırlarını çizmektedir: **Rıza ya da cebir yoluyla düzen-içi(n) yaşam.**

Kaosa neden olan büyük tufan sonrasında ölümsüzlüğü arayan efsanevi kral **Gılgamış**'ın tabiriyle “etrafına duvarlar örülen”³³ ve ordularla korunan kentler, güven içinde yaşayacakları bir düzen arayan köylü, zanaatkâr ve memurların gözü önünde yükselen cazibe merkezleridir.

Yerleşik çiftçi Ubeyd kültürü üzerine çöreklenen Sümerlerin kurdukları kentlere **medeni** anlamına da gelen **Ur(uk)** adını vermesi, “**medine**”den “**burg**” ve “**city**”ye kadar takip eden tüm *biz*-merkezci düzenlerin karakterini yansıtmaktadır.

33 Jackson, 2013: 2.

Göçerlerin daireselliğini uyarlayarak sürdüren radyal kent planları, meşru düzenden yararlanmak isteyen tüm **kenttaş**lara merkezdeki saray ve zigguratın etrafında statülerine göre konumlanma fırsatı vermektedir. Kentin tanrısının seçtiği kralların her şeye kadir gücüyle korunan kent, paganik dağınıklığa son veren tek-çoktanrıci düzenin yaşanabileceği yegâne mikrokozmos olma özelliği taşımaktadır. Yaygın kanının aksine tapınağı da denetimine alması itibariyle günümüze kadar gelecek “**laik**”³⁴ gücün temellerini de atacak dünyevi düzen böylece yaşamsal zırhına da bürünecektir.

Savaşa çıkarken yaşlılarla gençlerin meclislerine danışan Gılgamış gibi efsanevi bir ismin yolundan gittiğini bildiren krallar, sadece kentin koruyucu tanrısının değil merkezdeki sarayı inşa eden ortak çıkar ve değer kurgusunun da ete kemiğe bürünmüş halidir.

Özellikle üretici köylerden emilecek kaynağı bir kentliye yakışan yaşamı sürdürecektir şekilde kullanma bilinci yüksektir. Kentte kullanılan **artık zamanda** edebiyattan heykele **sanatın** hemen her alanında yapılan incelikli üretimler de kıymetini bilebileceklere hitap edecektir. Tabletler yazılan bir Sümer halk öyküsünde bildirildiği üzere, yılın yarısı köyde yatan sabanın aksine sürekli inşa, imar ve tamir eden kentli kazmanın galip gelmesinden başka yol yoktur. Aksinin yaşamını değilse de tüm varlığını kaybetme anlamına geleceği çok iyi bilinmektedir.

34 İlgili tartışmalar için bkz. Kuhrt, 2010: 31 vd.; Oates, 2015: 25; ve Maisels, 1999: 248-249 ve 255.

Başkomutan, başrahip, başyargıç, baştahsildar, başyasa-koyucu vb. unvanları olan **kral**, kendini köylü ya da kentli tüm halkının hizmetine adanmış bilge ve seçilmiş bir çobandır. Sürüyü kurtların kapmaması için alacağı önlemler nedeniyle herkes fedakârlık gösterecek, zaten icabında yapılacak savaşlarda elde edilen ganimet ve köleler sayesinde de karşılığı alınacaktır.

Mezopotamya'da kurulan yirmiyeye yakın yerleşik katmanlı/sınıflı Sümer kent-devleti, günümüze dek kurulacak bütün **ülkesel(ci) devletlerin** prototipidir. Bu **piramitsel düzenler**, eşitliği bozmaya kalkanlara direnen göçer avcı-toplayıcıların aksine eşitsizliği bozanlara merkezin tekelindeki her türlü araçla gerekli yaptırımları uygulayacaktır. Herkesin konumu ve sadakati oranında pay(e) aldığı bu düzenlerin günümüzün egemen ulus-devletlerine kadar uzanan süreçte kurulacak tüm muadilleri, içteki eşitsiz düzenlerini dıştaki bağımsızlık ile (de) meşrulaştıracaktır. Tüm bu düzenin yeniden üretilmesini sağlamanın en önemli araçlarından biriye, tıpkı ibadet gibi ayinin içinden çıkan **törenler** olacaktır.³⁵

Üzerine hukuk kuralları vb. resmi duyuruların da yazıldığı dikili taşlar (**kudurru**) ile işaretlenen **sınırlarının** içindeki düzenlerini kutsama anlamında **ülkesel(ci) olan** devletler, rakipleri olan ötekilerinin halinden de anlayacaktır. Köle ticaretinden tekstile kadar farklı alanlardaki uzmanlıklara³⁶ dayanan **uluslararası ekonomik işbölümü**, ortak sorunlara ortak çözümleri kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim sınırların “Şanlı/Yüce Yer” **Eridu**’da toplanan “Tanrılar Meclisi”ne emanet edildiği Mezopotamya’daki ilksel

35 Ayin-tören karşılaştırması için bkz. Özbudun, 1997.

36 Bkz. Crawford, 2015: 166 vd.

örneklerden başlayarak dünyaya düzen getirecek bir “uluslararası ilişkiler ve hukuk” sistemi de geliştirilecektir.

Türünün bilinen en eski örneği olan MÖ 2550 tarihli **Mesilim Antlaşması**’nda Lagaş ve Umma arasındaki sınır uyuşmazlığının Kiş’in arabuluculuğu ile çözülmesi, devletlerin sınırları ortak sorunları olarak gördüğünün kanıtıdır. Birbirlerine karşı güvenceleri olan sınırları düzen için(de) tutmak, sadece kaçakları, asileri ve **suçluları kovuşturmayı** değil ortak ötekileri olan **dağlı barbarlara karşı medeniyetin savunulmasını** da mümkün kılmaktadır. Tıpkı farklı zaman-mekânlarda kurulacak ve bir “**milletler ailesi**” olarak da görülecek her “**uluslararası toplum**”un kendi hukuk düzenine sahip olacağı gibi.³⁷ Artık **nerede devletler, orada uluslararası hukuk** olacaktır.

Sümer kent-devletleri
(MÖ 3-2. binyıllar)

Eski Yunan site devletleri
(MÖ 6-4. yüzyıllar)

Çin - Savaşan Devletler
Dönemi (MÖ 5-3. yüzyıllar)

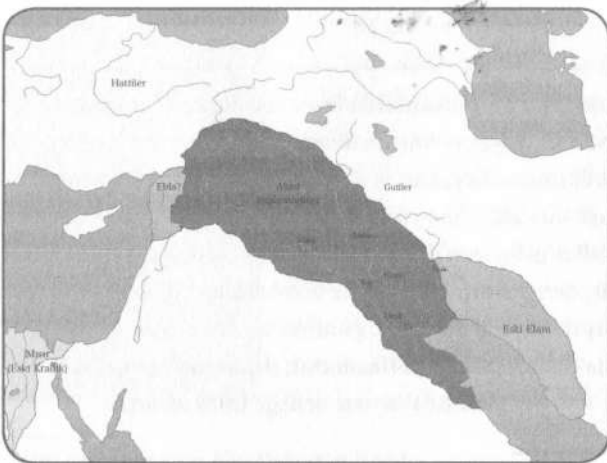
Farklı zaman-mekânlarda kurumsallaşan uluslararası hukuk düzenleri, yaygın kanının aksine sadece uluslararası ekonomik işbölümüne dayanan iç ilişkilerini değil ortak ötekileri olan düzen-dışı aktörlere yönelik dış ilişkilerini de düzenleyen ortak kurallar geliştiren ülkesel(cil) devletlerden oluşur. Aralarındaki güç dengesinin de etkisiyle birbirlerinin düzen-içi varlığını tanıyan böylesi devletler, günümüze dek uluslararası hukukun ana dalları olacak **antlaşmalar, diplomasi ve savaş hukuku** alanında sayısız örneğe imza atmıştır.

37 Sümer uluslararası hukuk metinleri üzerine ayrıntılı bir çalışma için bkz. Altman, 2012.

İLK İMPARATORLUK DENEMESİ: “DÖRT BİR KÖŞENİN KRALI” SARGON (MÖ 2300-2150)

Her Sümer kenti kendi başına bir dünya olsa da zamanla artan sınırlar-aşan ticaret ve etkileşim, yeni “kozmpolitan” aktör/elit ve dinamikleri doğuracaktır. İnşa edildiğinde koruyucu ve düzen kurucu bulunan **duvarları** dış dünyayla kucaklaşmanın önünde **engel** ve ayak bağı olarak görenler belirli bir ağırlığa ulaşacak, böylece mevcut düzenin içinden dışarıya doğru ciddi bir **basınç** oluşacaktır.

Bu rüzgârı arkasına alansa, **Kiş** kenti kralının en güvendiği devşirmesi **Sargon** olacaktır. Sümer kent-devletlerini yüzyıllardır yöneten düzenci akılla surların ötesindeki dağlıkların talancı motivasyonunu birleştiren Sargon, kısa sürede tüm Mezopotamya’yı ele geçirecektir. Kent-devletlerin duvarlarını yıkacak, eski düzenin artık dar gelen sosyo-ekonomik sınırlarını genişletmek isteyen aktörlere yeni alanlar açacaktır. Yeni düzenine adını verecek olansa, sıfırdan kurduğu ve herkesi etrafında topladığı **Akkad** kenti olacaktır.

Lübnan'dan Antakya'ya ve Toroslara kadar yaptığı “**coğrafi keşifler**”le atalarının hiç bilmediği yerlere gittiğini ilan eden Sargon, ke-
reste, taş ve bakır dâhil çok değerleri kaynakları ele geçirmiş, halkın
hizmetine sunmuştur. Bilinen tüm dünyada hâkimiyet kurarak **dört
bir köşenin kralı** unvanını alan krallar kralı, ülkesel(ci) seleflerinin
aksine **evrensel(ci)** bir **imparatorluk** kurmuştur artık.³⁸

Sümer kent-devletlerine yakın tarihi olan Mısır'ın dahi Akad'ın
yörüngesine girdiği görülmektedir. Sargon'un torunu Naram-Sin'in
sürdürdüğü fetihlerle genişleyen evrenin ancak “**ikta/tımar**” siste-
minin de tohumlarını atan **ademimerkeziyetçi** bir anlayışla yöneti-
lebileceği açıktır.³⁹

Ne var ki, yıkılan Sümer dünyasıyla
birleştirilen coğrafyaların hepsini
kuşatan yeni bir panteon kuru-
lamamıştır. Bu yeni örgütlenme
biçiminin hamisi ve banisi olan
merkezi (f)aktöre atfen geliştirilen
imparatorluk kültü, düzenin temel
harcı haline gelmiştir. Ancak düze-
nin tepesine çıkan **Naram-Sin**'in
“tanrılara özenen kibri” sonun da
başlangıcı olacaktır. Ekonomiye çö-
kertecek ani kuraklığı başka türlü
açıklamak da mümkün değildir.

İki asır içinde yerini sayısız bölgesel devlete bırakan imparator-
luktan geriye, geniş coğrafyasında bin yıl boyunca **lingu franca** işlevi
görecektir **Akadca** kalacaktır.

Kısa süren Üçüncü Ur Hanedanı döneminde (MÖ 21. yy) eski
Sümer sistemi canlandırılacak, ancak eski düzene dönülemeyeceği

38 Grayson, 1974/1977. Ama karşı. Bordreuil vd., 2014: 158.

39 Bu konuda bir tartışma için bkz. Köroğlu, 2013: 85.

kısa süre içerisinde anlaşılacaktır. Günümüze dek sıklıkla görüleceği gibi, geniş coğrafyaları bütünleştiren evrenselci dinamiklerin etkileri o kadar güçlü olacaktır ki, bu mirasa konmak isteyen güçlerin **imparatorluk sonrası düzeni** belirleme mücadelesi her şeyin önüne geçecektir. MÖ 18 yüzyıldan itibaren Akad coğrafyasında kurulan **Asur, Babil, Hitit ve Mittani** gibi bölgesel devletler, aralarında denge siyaseti güden tampon/vasal devletlerle birlikte yeni bir “uluslararası düzen” kuracaktır.

Mısır'ın da katılmasıyla zirvesine MÖ 1300'lü yıllara tarihlenen **Amarna Dönemi**'nde⁴⁰ çıkılacak “uluslararası ilişkiler ve hukuk” sistemi, birbirlerinin varlığını ve sınırlarını tanıma anlamında ülke-sel(ci) olan devletlerden oluşmaktadır. Geç Bronz Çağı olarak bilinen döneme damgasını vuran büyük ve “**daha eşit**” beş devlet ile **vasalları** arasında *lingua franca* niteliğindeki Akadca yürütülecek yoğun diplomatik ilişkilerde hedef, sadece devletler-arası sorunları çözmek değil özellikle “**denizlerden gelen adamlar**”a karşı da ortak

40 Cohen ve Westbrook, 2002.

düzeni korumaktır.⁴¹ Ancak devir değişmiştir. Eski düzenlerin doğal sınırları olan dağlar ve denizlerden gelen güçler, en büyüğünden en küçüğüne tüm yerleşik düzenleri önüne katıp yok edecek kapasiteye ulaşmış gözükmemektedir.

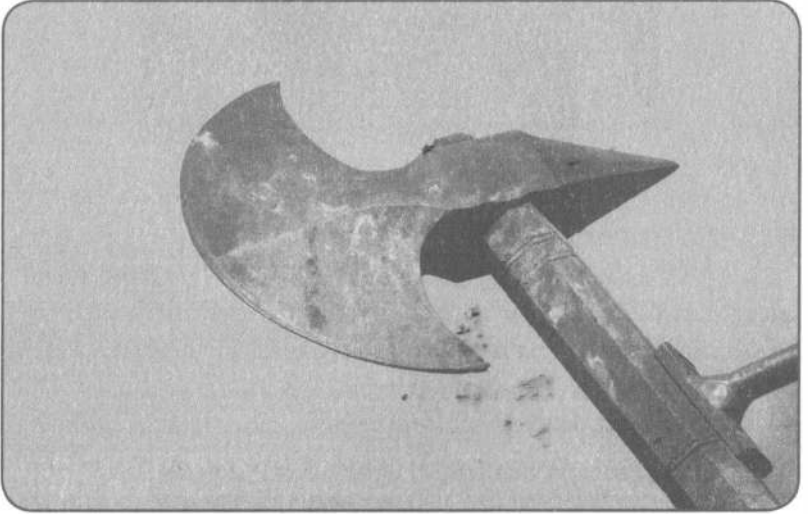

Birleşmiş Milletler sistemini andıran dönemde Mısır ile Hititler arasında MÖ 1258’de imzalanan **Kadeş Antlaşması**’nın replikası Güvenlik Konseyi’nin girişinde sergilense de, modern(ist) uluslararası ilişkiler/hukuk çalışmalarının “münferit ve ilkel” Amarna belgelerine yer/değer vermeyi tercih ettiği söylenemez.

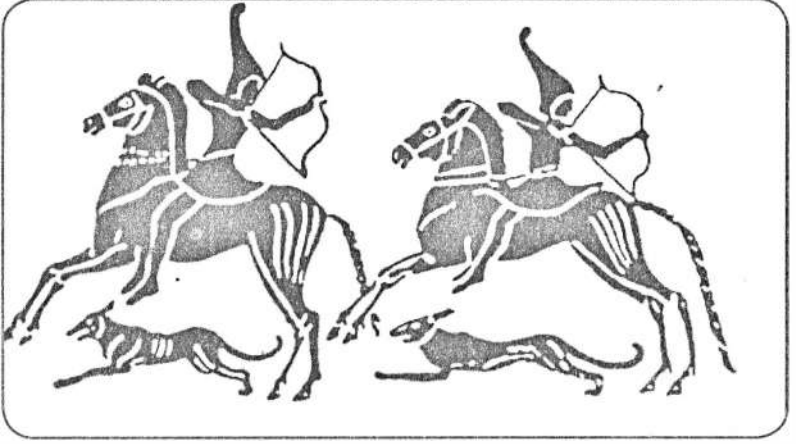
41 Bkz. Denk, 2021c.

DEMİR ÇAĞI: EVRENSELÇİLİĞİN YÜKSELİŞİ (MÖ 1000 DÖNEMECİ)

MÖ 1000 dönemecindeki dört icat, mevcut yaşam, üretim ve örgütlenme biçimlerini derinden etkileyecektir: **Atın** üstüne binilmesi, **demirin** eritilmesi, **tektanrı**cı inanışların benimsenmeye başlaması ve çivi ve hiyeroglif gibi mevcut yazıların yerini **alfabenin** alması.

Süvari, hızı, çevikliği ve vurucu gücü geometrik olarak artıracaktır. Bu gücü en etkili şekilde kullanansa, yerleşik “medeni” düzenin ötesindeki yüksek düzlüklerde at binme becerisini zirveye çıkaran “dağlı barbarlar” olacaktır. Bölgelerindeki **kömürle demiri** yerleşiklerin bronz **dökme** teknolojisiyle birleştirerek hızla silahlanacaklardır. Zarar görmeden zarar verme kapasitelerini iyice artıran çobanlar, düşen **talan** maliyeti nedeniyle takasın illa da gerekmediği sonucuna ulaşacaktır.

At üstünde üzengiye basarak ayağa kalkan, geri dönen ve ok atan **süvari**, adeta avcı uçak gibidir. “Savaş araçlarının demokratikleşmesi” olarak dahi anılacağı üzere, **merkezkaç** dinamikler mevcut merkezlerin düzenini bozacak araçların sahibidir artık.

Deniz-aşırı ticareti zirveye çıkaran Fenikeliler, eski düzenin artık yerelleşen sınırlarını aşarak bütünleştirdikleri coğrafyalarda evrensel(cı) bir bilgi-işleme sistemi de geliştirecektir. Bilgi tekelinin el değiştirmesini sağlayacak **alfabe** sayesinde her türlü “uluslararası” değiş-tokuş artacak, kozmopolitan aktörlerin yeni bir dünya düzeni inşa etmesinin önü açılacaktır.

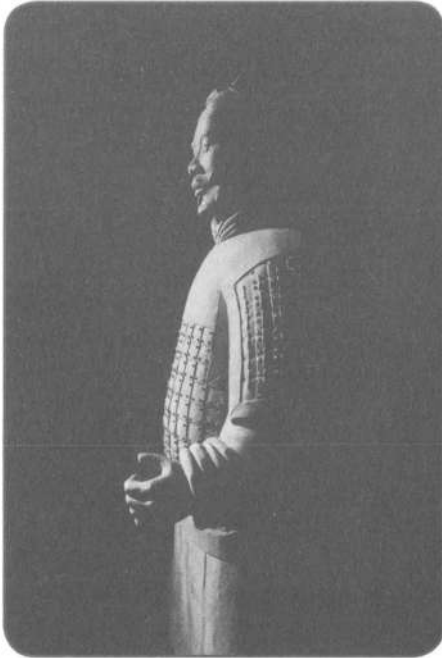
Denizin dibinden çıkardıkları kabukludan elde ettikleri boyayla dünyaya mor rengi tanıtan Fenikeliler, takip eden çağların soylularına da kendi özel renklerini kazandıracaktır.

Özellikle genişleyerek eski düzenin dışına taşan coğrafyalara yeni bir düzen getirmek için başvurulun en temel araçsa **tektanrıcılık** olacaktır.

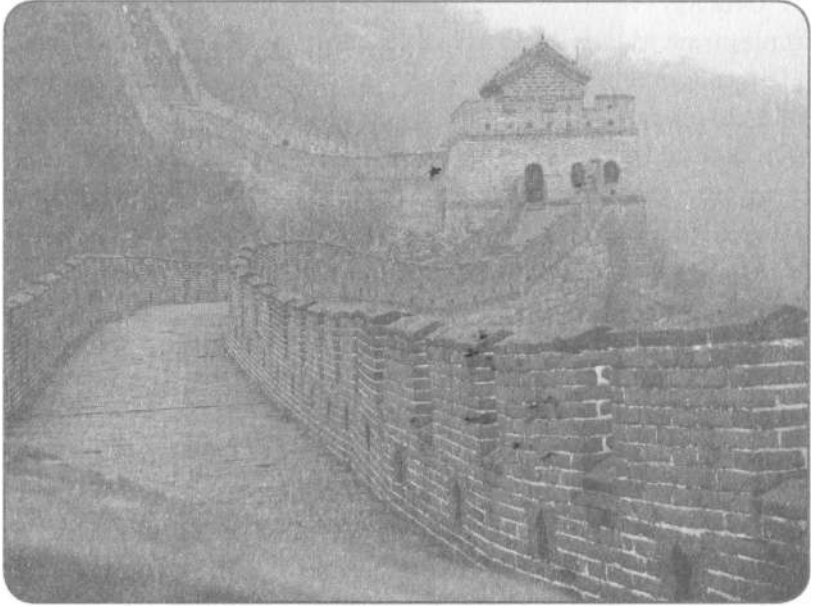

III. Thutmose (MÖ 15. yy) döneminde zirveye çıkan yayılma dönemi, sıklıkla ilk “ulus-devlet” olarak anılan Mısır’ı çöllerle denizlerin ötesindekileri de içeren kozmopolit bir ülkeye dönüştürecektir. Güneşin altındaki herkesi kucaklayan bir yönetim anlayışı kaçınılmaz olacak, mevcut putları kıran **Akhenaton**’un tekçi inanç sistemi düzenin merkezine yerleşecektir. Müesses nizamın direncini kırmak kolay olmasa ve tekrar paganik düzene dönme karşılığında tahta çıkarılıp servete boğulan **Tutankamon** döneminde bu **reform** akamete uğratılsa da, tektanrıcılık çağı başlamıştır bir kere. Tüm evreni yönetme iddialı yerleşik aktörlerin kendi bil(dir)me biçimleri vardır artık.

Orta Asya ve Çin gibi yarı-göçer şamanik/totemik toplumları bütünleştirme iddialı yayılmacı dinamikler arasındaysa “**Gök-Tanrı**” (Tengri/*Tian*) inancı yayılmaya başlayacaktır. Ne de olsa ayrılmaz bileşeni olunan kozmik bütünlüğün en yüce ve kuşatıcı unsuru göğün bizatihi kendisidir.

MÖ 474'te başlayan "Savaşan Devletler" döneminde Sümerlere benzer bir "uluslararası ilişkiler ve hukuk" düzeni kuran tüm "Çin dünyası"nı MÖ 221'de fetheden **Qin Shi Huang-di**, aldığı "**Göksel Yetki** (*Tiānmìng*)" sayesinde "**Göğün Oğlu** (*Tiānzǐ*)" olacaktır. İçte kalan duvarlarını yıkarak bütünleştirdiği eski düzenlerin dış duvarlarını birleştirerek **Çin Seddi**'nin inşa ettirecek, dünyanın merkezindeki ülkesinden (*Zhongguo*) barbarların dünyasına da hükmedebilecektir. Tüm Orta Asya atlılarını otağının etrafında toplayıp evreni fetheden **Cengiz Han**'ın asırlar sonra söyleyeceği gibi, **gökte tek bir tanrı, yerde de tek bir hakan vardır.**

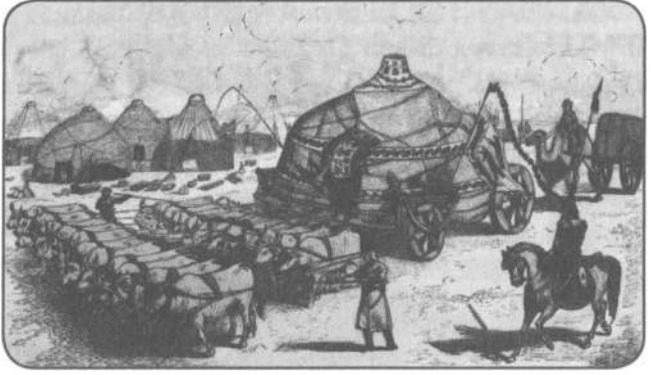
KANDAŞ TOPLUMLAR (MÖ 8-MS 13. YÜZYIL)

MÖ 8-3. yüzyıllarda Avrasya steplerine damgasını vuran ve İskitler/Sakalar olarak adlandırılan atlılardan MS 13. yüzyılda tüm Avrasya'yı sallayan Cengiz Han'a kadar sayısız örnekleri olan kandaş toplumlar⁴², kimi ortak özelliklere sahiptir.

- Atlı çobanlar olan kandaş toplumlar, **yurt** tuttukları yerler arasında sürü hayvanlarının ihtiyacını da gözeterek yarı-göçer bir yaşam sürerler. Parçası oldukları tüm doğaya/evrene/mülke (gerektiğinde) konabilirler.

42 "Kandaş toplumlar"ın eşitlikçi göçerlerle katmanlı yerleşikler arasında geçişi sağladığını öneren ve eski Türkler özelinde derinlemesine bir inceleme yapan bir çalışma için bkz. Hassan, 2000.

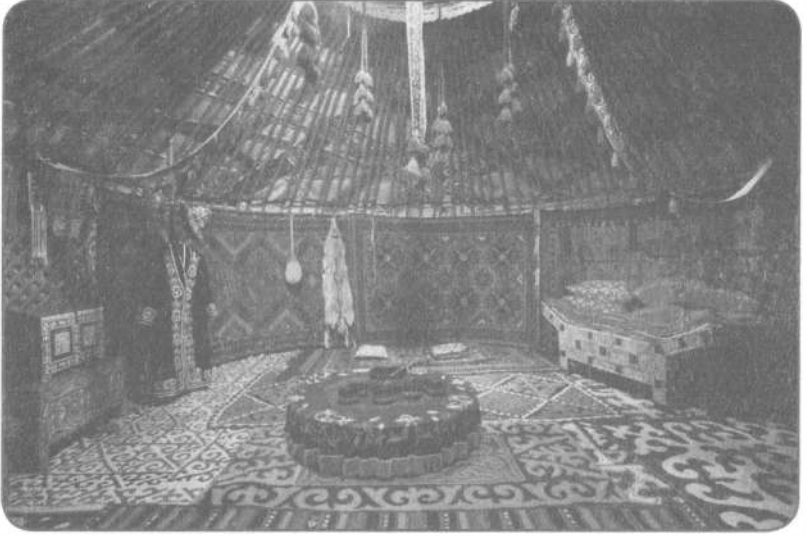

- Asıl geçimlerini çiftçi yerleşiklere yaptıkları **talan**la sağlarlar.
- Tüm erkekler sürekli bir seferberlik halindedir ve gerektiğinde yapılan savaşta elde edilen ganimet **üleşilir**.
- Dışarıdan toplananın içeride yeniden dağıtımı **rütbe** ve **statüye** göre yapılır. Ancak artık ürün teşkil edecek şekilde biriktirme ol(a)madığı için paylar arasında nice-liksele değil niteliksele fark vardır.
- Hem et (sürü) hem de tahıl (**talan**) erkek tarafından elde edildiği için **erkek-egemen** bir düzen vardır. Pay(e), hanenin reisi olan baba üzerinden kazanılır.
- **Kadın**, güvenlik ve üretim araçlarının sahibi erkeğin(in) yanında ikincildir. Adeta erkeklerde toplaşan “sermaye”yi emeğiyle ürüne/yiyeceğe dönüştüren “işçi” konumdadır. Ancak mülk birikimine dayanmayan konar-göçer yaşam biçimi nedeniyle eşitsizlik kaynaklı bir erk oluşumu söz konusu değildir. Ocağı yakan ve koruyan, geleceğin garantörü çocukları besleyip büyüten kadın, hane-içi düzenin hâkimidir.

- İçte görelî eşitlik sağlayabilmelerini büyük ölçüde öteki **biz**lerin kaynaklarını iç **etmelerine**, **eşitsizliği dışta kurmalarına** borçlu olan kandaş toplumlar, genelde daire planlı çadırlarda yaşarlar. Çadır içinde ya da toplu **ziyafetlerde yuvarlak** oturma planı **eşitlikçiliği**, kadın ve erkek herkesin oturacağı tarafı, yeri, sırayı ve hatta yiyeceği etin türünü bilmesi ise **statü hiyerarşisini** gösterir.

Kandaş toplumların düzeni, ötekilerin el koyulan malı ve canı üstüne kurulmuştur.

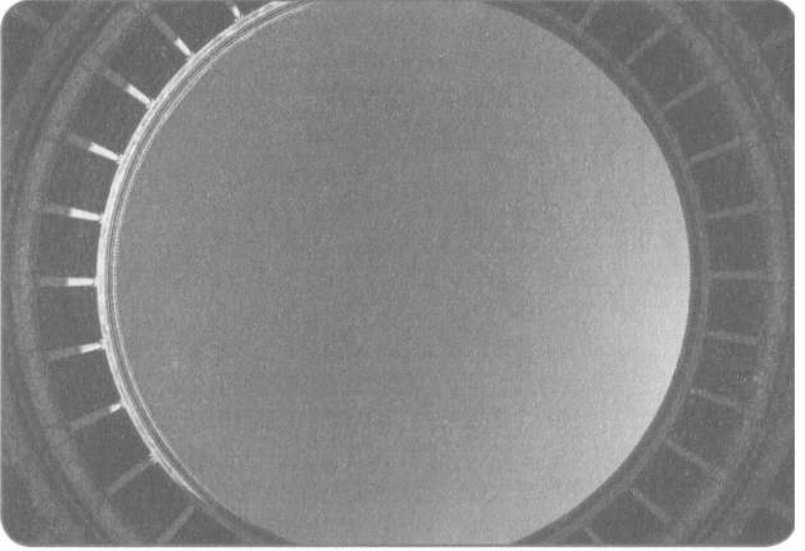

Kazakların *yurt*, Kırgızların *bozüy* adını verdikleri çadırda girişe göre sol taraf erkeğe, sağ tarafsı kadına aittir. İlkel yerleşik köylerde de görülen bu ayrışmada kapıya dönük şekilde tam karşıda oturan erkeğin bir tehlike anında sağındaki silahını alıp savunmaya geçmesine imkân sağlama anlayışı etkili olmuş olabilir.

Kurumsallaşmış hiyerarşik bir devlet kur(a)mayan kandaş toplumlar için talana dayalı göçer yaşam biçimi tam bir varlık-yokluk meselesidir. Yerleşik hayata geçmeye karşı bilinçli bir direnç gösterirler. **Atilla**, MS 5. yüzyılda korku saldığı Roma'ya hâkim olmaya korkacak⁴³, Tuna'yı geçerek Macar ovasından Alpler'in güneyine inmekten geldiği gibi göçüp gidecektir. Tüm uyarılara rağmen çadırından çıkan ve 1271'de bin yıllık Çin sarayına çöreklenen **Kubilay** ise sadece atası Cengiz'in töresini değil kandaş toplum olma özelliğini de yitirecektir.

43 Kelly, 2016: 176.

İMPARATORLUKLAR ÇAĞI: (MÖ 550-MS 19. YÜZYIL)

Üzerine çöreklandıkları çiftçilerin rengini alarak yerleşen kan-
daş toplumlar, yeni bir örgütlenme biçiminin de habercisi olacaktır.
Göçerlerin bir düzene kavuşturulan talancı **asabiyyesi**⁴⁴, **gökkubbe-**
nin altındaki her şey üzerinde hak iddia eden **evrensel(cı) impara-**
torlukları doğuracaktır. Herkese, özellikle de ülkesel(cı) düzenlerin
sınırlarının dışında bırakılanlara yeni bir düzen vadedilmektedir.

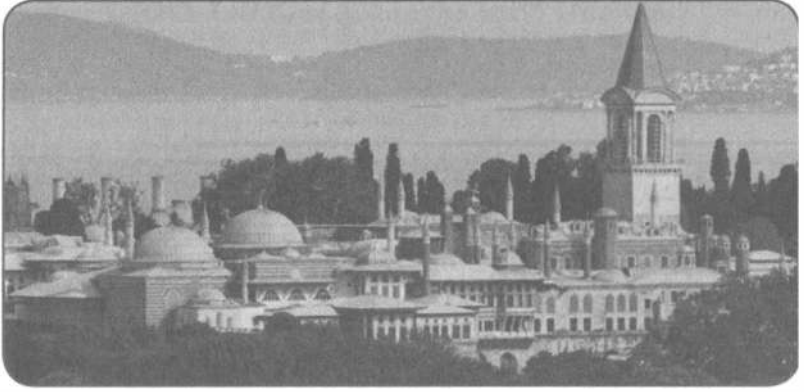
Bundan böyle kurulacak tüm evrensel(cı) imparatorluklar, ken-
dilerine eşit başka bir güç olmadığı için uluslararası hukuku yad-

44 İbn Haldun, 2011.

siyacak, “yabancılar” dâhil tüm insanları **imparatorluk hukukuna** göre sınıflandırıp yönetmeye soyunacaktır. Uygun görüldüğü zaman düzenleme hakkı saklı tutulan **seferlerin** gazabına uğramak istemeyenler, kendilerine büyük bir **hoşgörüy**le lütfedilen özel statülere rıza göstermelidir. Ahamenişlerin **Kiros Silindiri**’nden Roma İmparatorluğu’nun **jus gentium** ve Osmanlıların **zimmilik** hukukuna kadar tüm imparatorluk kurumları, herkesi **düzen içi(n) yaşamaya** çağırmaktadır.

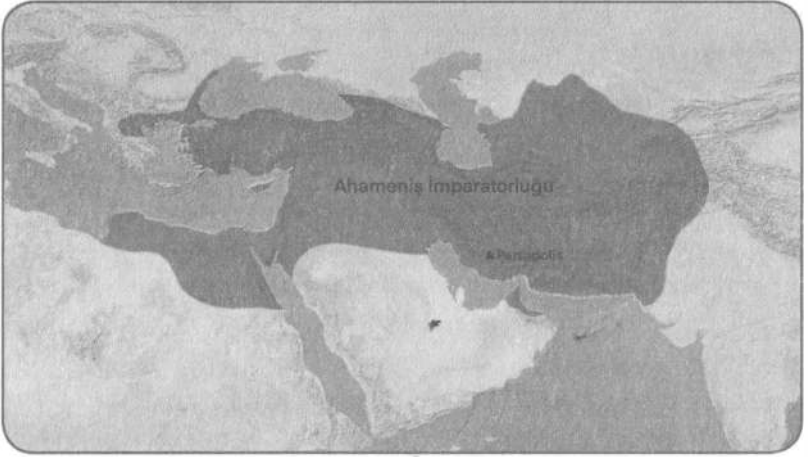
Garnizonların koruduğu ticaret yolları, pazarları birbirine bağladığı ölçüde aslında beşeri-ekonomik tüm kaynakların **payitahta** akmasını da sağlayacaktır. Devasa savaş aygıtlarıyla tekçi resmi ideolojilerin devşirdiği rıza, kozmopolitan elit ve aktörleri dahi soğuracak bir rüzgâr estirecektir. Tüccarların elindeki istihbarat silahını atlı ulaklarına emanet eden **sarayın** her yerde gözü-kulağı vardır artık.

Topkapı Sarayı'nın çadır kompleksi görünümündeki taş mimarisi, at üstündeki fetihten fethetme saray erbabının kandaş asabiyyesi ile çiftçi ahalinin yerleşik düzenini mezceder gibidir.

Ancak çevreyi denetleyerek yönetmeyi kolaylaştıran **ademimer-keziyetçi** anlayış, merkezin kendi rakiplerini kendi elleriyle büyütmesi anlamına da gelecektir. Gerektiğinde dış müttefikler bulan bu türden **merkezkaç** dinamikler, hedeflerine ulaşmaları durumunda konumlanacakları yeni merkezdeki düzenlerini çevrelerine karşı koruma gailisine düşecektir. MS 15. yüzyıla kadar yaklaşık iki bin yıl sürecek imparatorluklar döngüsü, ancak yeni bir icadın, **barutun** bulunması ve 40 bin yıllık gemiye yüklenmesiyle kırılacaktır.

AHAMENİŞLER (MÖ 550-MÖ 330)

Zağrosların **dağlı** Anşan ruhu ile **ovah** Suşa'yı kaynaştıran **Kiros** tarafından MÖ 550'de kurulan Ahameniş İmparatorluğu, **Darius** döneminde sınırlarını Trakya'dan Hindistan'a, Mısır'dan Horasan'a kadar uzatacaktır.⁴⁵

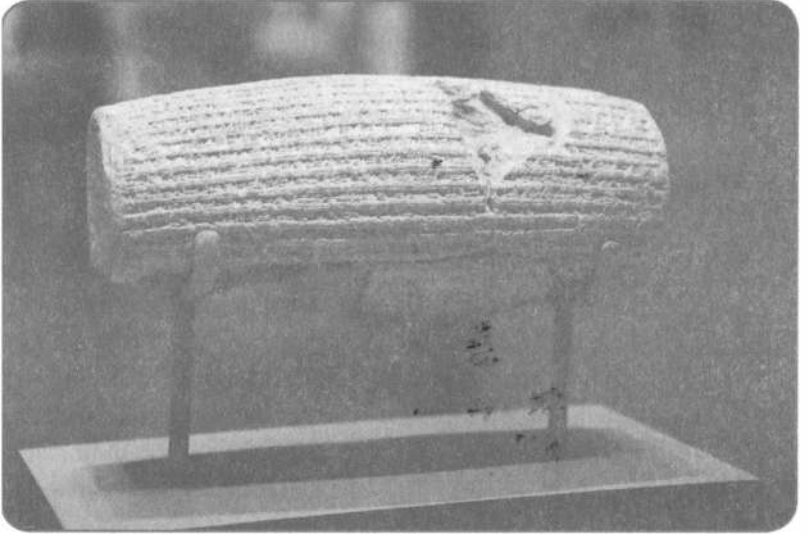
- Günümüzdeki adlarıyla **tımar** ve **eyalet** (*satraplık*) sistemi kurumsallaştırılacak, at değiştirme **garnizon-larını** da içeren **posta teşkilatı** sayesinde sağlanan istihbaratın da yardımıyla geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurulacaktır.

45 Genel olarak bkz. Wiesehöfer, 2003: 77 vd.

- Benimsenen tektanrıci **Mecusilik** (Zerdüştlük) sayesinde evrensel(cı) bir resmi ideoloji sunulacak, Aramice de yeni resmi dil olacaktır.
- Önüne gelen düzeni yıkan kandaşların düzeni yıkılırken, temasları güçlendirilen ve bütünleştirilen sınırlar-aşan “kozmopolitan” dinamik ve aktörlere de ortak çıkar ve değerlerini inşa ve temsil edecek yeni bir dünya düzeni sunulacaktır. Ölçü-tartı birimleri birörnekleştirilecek, geniş topraklar imar edilecek ve **tüm yolların çıktığı** başkent **Persepolis** merkezli evrensel bir düzen kurulacaktır.

Sınırları yıkılan düzenlerin aksine dört bir köşeyi kuşatan evrensel(cı) bir güç olma iddiasına yaslanan yeni düzenin sembolü ise, her taraftan okunabilen biçimiyle dikkat çeken **Kiros Silindiri**'dir. Mezopotamya'daki muhataplarının gönlünü kazanacak şekilde **Akadca** çivi yazısıyla ve Babil Tanrısı **Marduk**'a yeminle ilan edilen bu **hukuk reformuna** göre, tiranların zulmünden kurtarılan herkese düzen ve huzur getirilmiştir. Yerin ve göğün kralı, **Nebukadnezar** gibi tiranların yıktığı tapınakların yeniden inşasına dahi izin veren **imparatorluk hoşgörüsü**yle herkesi kucaklamakta, gölgesinin altında toplanan tüm **insanlara haklarını** vermektedir.

Kısa sürede doğal sınırlarına ulaşan Ahamenişlerin büyük kara ordusunu durduransa, “Helen Dünyası” olacaktır.

İSKENDER'İN SEFERİ (MÖ 336-323)

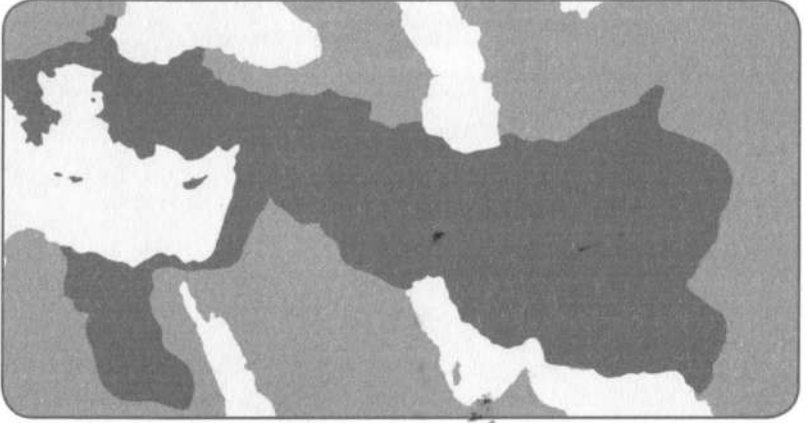

Deniz ticaretinden zenginleşen ve aralarında bir “uluslararası ilişkiler ve hukuk düzeni” kuran Yunan kent-devletler ailesinin iç çekişmelerinden yararlanan Makedon Kralı **II. Philip**'e göre, dönemin en büyük gücünü durdurmak için kendisinin liderliğinde güç birliği yapmak şarttır. Oğlu İskender'e **Aristo**'dan özel ders aldırmasına dahi neden olacak hedefleri olsa gerektir. Nitekim MÖ 338'de kurdurduğu **Korint Ligi**'nin rüzgârını arkasına alan **İskender**, güneşin altındaki yerini aramaya koyulacaktır.⁴⁶

46 Alman İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın sonlarında sömürgecilik yarışına katılmak için kullandığı en etkili propaganda kavramı da “güneşteki yerini isteme” olacaktır. Bkz. Çelikdemir, 2021: 331.

Ahamenişlere karşı korunan Yunan kent-devletlerini yutan İskender, sırasıyla Ege kıyılarındaki zengin liman devletlerini de ele geçirerek kartopu gibi büyümeye başlayacaktır.

Mısır'ı ve binyıllar içinde oluşan hazinesini de ele geçirdikten sonra Ahameniş ordularını yenmesi hiç zor olmayacaktır. Yağmaladığı başkent Persepolis'i kütüphaneleriyle birlikte yakarak tarihi yeniden yazmak istese de Hindukuş Dağları'nı aşamayacak ve tüm evreni **Helen Güneşi** (*Vergina*) ile aydınlatamadan MÖ 323'te ölecektir.

Ardında bıraktığı kara deliği eski düzenleri dirilterek doldurmak isteyenler olsa da, genişleyen evrende yeni dünyalara yer açılmıştır. Korkusuyla çalkalanan tüm Hindistan MÖ 322'de tek bir imparatorluk çatısı altında toplanacak, tüm düzenlerini yıktığı geniş alanlarda oluşan güç boşluğundan ise küçük Roma kenti yararlanacaktır.

ROMA İMPARATORLUĞU (MÖ 27-MS 320)

Tiber nehrinin kenarında Etrüskler gibi dağlılarla ovalıların (*Latinolar*) kaynaşmasıyla MÖ 8. yüzyılda kurulan Roma, yaşlı ve genç erkeklerin temsilcilerinin birlikte yönettiği ve zamanla etki alanını genişleten tipik bir kent-devlettir başlangıçta.⁴⁷

İskender'in yıkıldığı Yunan kent-devletlerinin boşluğu vakit kaybetmeden doldurulacak, **“Kartaca mutlaka yıkılmalıdır”** propagandasıyla motive ve seferber edilen güçlerin verdiği destekle yapılan **Pön Savaşları** ile denizlerde kalan en büyük rakip saf dışı bırakılacaktır. Parası **denarius** ile birlikte yükselen bir yıldız doğmaktadır.

⁴⁷ Kuruluşundan çöküşüne Roma devlet sisteminin özellikle de sosyo-ekonomik yapısı hakkında bkz. Faulkner, 2015.

MÖ 2. yüzyıl itibariyle güney kıyılarına da hâkim olunan “**Akdeniz dünyası**”nın sosyo-ekonomik merkezi Roma’dır artık.

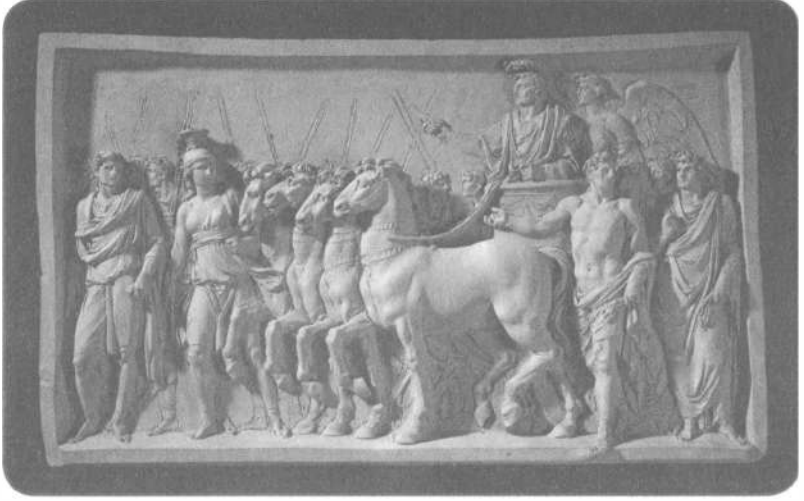
- Böylece ilk kez bu ölçekte bir **deniz + kara gücü** kurulmuş olacaktır.

Her imparatorluk (adayı) gibi dışa doğru yayıldıkça içteki sorunları daha kolay çözdüğünü fark eden Roma, doymayan bir emperyal güç olma yolundadır. Öyle ki, **Spartacus** gibi ayaklanmaların bastırılması sürecinde netleşeceği üzere, bu gücün kim(ler) tarafından, kim(ler) için ve nasıl yönetileceği belli oldukça toplumsal düzenin temel nitelikleri de şekillenecektir. Ayak takımlarından gelen basınca karşı yukarıyla bağını güçlendirmesi gerektiğini gören ortadakiler, oligarşik düzeni hem tahkim hem de ikame edecek güç yoğunlaşmasına rıza vermeye başlayacaktır. Halkın iyiliği için gerekirse bir diktatöre emanet edilebilecek bir düzen söz konusudur nihayetinde.

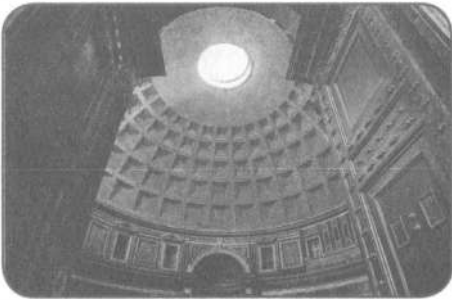

Nitekim “Galya fatihi” **Sezar**, MÖ 14 Şubat 44’te kendini ömür boyu diktatör ilan ettirecek, bir ay sonra öldürülünce başlayan iç savaşıyla yeğeni **Octavius Augustus** kazanacaktır. Roma, MÖ 27 itibariyle nihayet resmen bir imparatorluk olacak, günümüzde kendisine atfen “**agustos**” olarak adlandırılan sekizinci ayda Sezar adını da alan Augustus’a “**Halkın Atası** (*Pater Patriae*)” unvanı verilecektir.

Fethetmeye soyunduğu tüm dünyayı kuşatan bir ideolojisi olmayan devasa aygıt, **imparator(luk) kültü** etrafında dönmeye başlayacaktır.

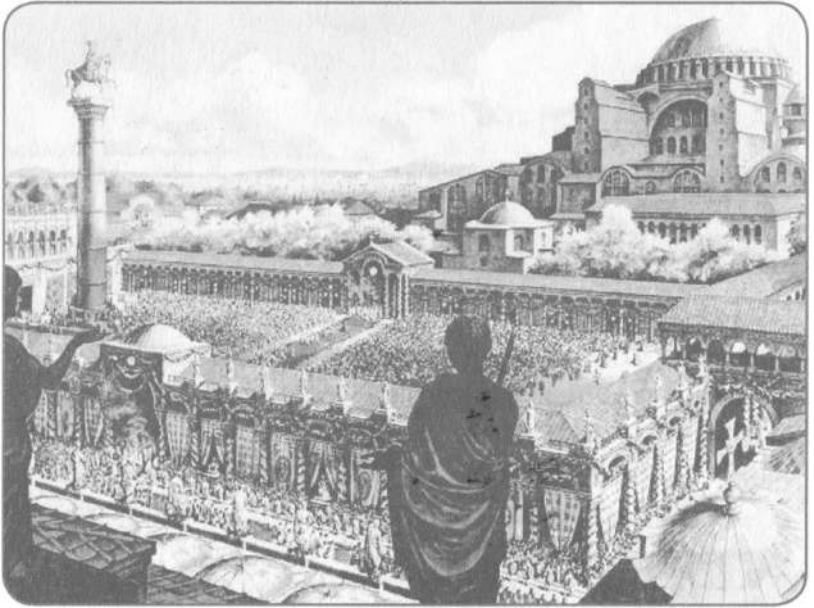

Yayıldıkça oluşan kaynaşma sorunu, **imar** ve **bayındırlık** hizmetleriyle pekiştirilen ve gelişkin **hukuk** sistemiyle korunan düzen içinde çözülecektir. Ne de olsa artık **bütün yollar Roma'ya çıkmaktadır**.

Başta Roma olmak üzere belli başlı kentlerde inşa edilen ve tüm kulların putlarını kubbesi altında toplayan daire planlı **panteonlar**, gökyüzünün altındaki her şeyi kuşatan ve kapsayan imparatorluğun güven veren resmi mabetleri olacaktır.

Ne var ki, kendini ancak yayılarak var edebilen Roma'nın genişledikçe çiftçi yerleşiklerden savaşçı lejyonerlere, **Hristiyanlık** gibi tektanrıci dinlerden şamanik göçerlere kadar onca farklı yaşam ve üretim biçimini barındıran coğrafyasını bir arada tutması gittikçe zorlaşacaktır. Özellikle de adeta canı istedikçe Alpler'in güneyine inen Kavimler Göçü uzantılarının neden olduğu talan ve güvensizlik ortamında. Bu koşullarda kaçınılmaz olan karmaşanın tetiklediği iç savaş kazanana ise, eski düzeni sürdürmenin imkânsız olduğunu gören **I. Konstantin** olacaktır.

Hristiyanlığı kabul eden ve yeni bir başlangıç yapma adına imparatorluğun başkentini **Nova Roma** adı verilecek Bizans'a taşıyan Konstantin, MS 330'da Roma'nın yeni dünyasını da kuracaktır.

Küçük bir balıkçı köyü olan *Byzantium*'u seçilmesinde, Alpler'in kuzeyinden inenlere ters gelen konumu kadar üç tarafı denizlerle çevrili bir merkezi savunmanın görece çok kolay olması da önemli bir etkidir. Keza imparatorluğun tahıl ambarı Mısır'a güvenli kara yoluyla bağlanma arayışı özelinde düzene yaklaşma isteği de dikkat çekicidir.

Aileden yönetici elitin parçası olan Konstantin, yeni düzenin(in) kalıcı olması için sunduğu güvenin de ölümsüzleştirilmesi gerektiğini çok iyi bilmektedir. Nitekim 325'te topladığı **İznik Konsili**, çok büyüyen, yayılan ve dağılan Hristiyanlığı tek çatı altında toplayarak standardize edecek, böylece kendisi hamisi haline geldiği din sayesinde etrafında güvenli bir hale oluşturacaktır.

Çıkardığı ve bin yıl geçerli olacak **solidius** parasının üstünde de resmedildiği gibi, Tanrı'nın doğrudan kendi elleriyle taç giydirdiği bir imparatordur artık.⁴⁸ **Caesaropapism**⁴⁹ anlayışı çerçevesinde **Sezar-Papa** tarafından yönetilen tipik bir evrensel(cil) imparatorluğa dönüşen (Doğu) Roma, en parlak dönemi olan 6. yüzyılda “kanuni” **I. Justinianus** tarafından **Ayasofya**'nın kubbesi altında toplanacaktır. Batı Roma ise kaderine terk edilmiştir.

48 Bkz. Eagleton ve Williams, 2013: 67 vd.

49 Geanakoplos, 1965.

BATI ROMA (MS 330-800)

İmparatorun kaderine terk ettiği ve Alplerin kuzeyinden gelen kavimlerin zaten sık sık yakıp yıktığı Roma'da ayakta neredeyse tek bir kurum kalacaktır. Kuruluřunu 12 Havarilerden **Aziz Petrus**'a dayandıran ve dñnyevi kaosa karşı düzen vadeden **Kilise**, ebedi kuruluşun anahtarını elinde tutmaktadır.

- Güç boşluğunu doldurmaya başlayan bu bilişsel ("dinsel") güvenlik kurumu, en azından Sümer'den bu yana kurulan tüm devlet ve imparatorluklarda muadillerinin yerine getirdiği "dñnyevi iktidarı meşrulaştırma" iş(lev)ini terk edecek ve bizzat kendisi otorite olmaya talip olacaktır.

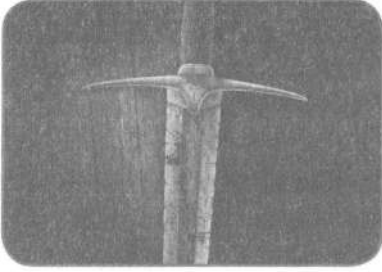
Aziz Augustine tarafından yazılan *The City of God* (Tanrının Şehri) kitabında Roma'nın Hristiyanlığa geçtiği için lanetlendiği iddiası yalanlanacaktır. Bilakis dünyevi ve uhrevi saadete ancak Kili-se'nin rehberliğinde ulaşılabilir.

12 Havarilerden St. Peter'in geldiği Roma'da gizlice kurduğu kilise, özellikle Alplerin kuzeyinden gelenlerin neden olduğu fiziksel güvensizliğe karşı sunduğu bilişsel güvenlik sayesinde önemli bir maddi güç elde edecektir. Zamanla alacağı adıyla Papalık, sunduğu ruhani reberlikle tüm dünya Katoliklerini etrafında toplamaktadır.

Toplumsal meşruiyeti artan konumu adına **Papa I. Gelasius** da 494'te İmparator Anastasius'a bir mektup yazacak⁵⁰ ve dünyevi yetkisine fazla güvenmemesini salık verecektir. Zira ahirette herkes gibi tahtlarda oturanlar da Kilise'nin inayetine muhtaç olacaktır. Ne de olsa Hz. İsa'nın "dinimin üzerine bina edildiği kaya (*petra*)" diyerek övdüğü "ilk Papa"nın kurduğu St. Peter Kilisesi'nden bildirilmektedir.

50 Mektubun siyaset bilimi tartışmalarına etkisi hakkında bkz. Ağaoğulları ve Köker, 1991: 142 vd.

Papa I. Gelasius'ın çok daha sonra ünlenecek mektubuna atfen **İki Kılıç Teorisi** (*Two Swords Theory*) olarak bilinen yaklaşıma göre, kanlı ve geçici (*temporal*) dünyevi kılıcı ellerine almaya lütfetmeyen Papalar masum ve uhrevi (*spiritual*) kılıçta sembolleşen sonsuz yetkinin asıl sahibidir. Sadece Hz. İsa'nın ikisini birden elinde tuttuğu bu kılıçların nihai sahibinin halefi papalar olduğuna ise kuşku yoktur.

Okuma-yazma bilen seçkin personeliyle işleyen tek kurum olan Kilise, evlilik akdinden çocukların vaftiz edilerek meşrulaştırılmasına, mirastan arazi uyuşmazlıklarına kadar türlü sorunları çözerek gündelik hayatın düzenli akmasını sağlayacaktır. Ebedi saadet için dünya malından vazgeçebilen kullardan oluşan faziletli bir **düzen** kurulacaktır. Bin yılın sonunda Avrupa'nın ekilebilir topraklarının üçte birine sahip en büyük **müteşebbisi** haline gelecek "ruhban sınıfı", tüm "Hristiyan dünyası"nın hamisi ve banisi olma yolundadır.

- Öyle ki, tarihte sürdürülebilmüş örneği nadir görülecek şekilde dünyevi iktidarı meşrulaştıran değil bizatihi kendisi **dünyevi iktidar** (da) olan bir "**uhrevi otorite**" söz konusudur.

Alplerin kuzeyinden inerek farklı yerlere çöreklenen kavimlerin öteden beri tehdit ettiği bu düzeni değişmeye zorlayansa, doğuşunu

takiben hızla yayılan **İslam** olacaktır. Alternatif tektanrıci bilişsel güvenlik sistemiyle donanmış bu yeni dünyevi güç, çanların Roma için çaldığını göstermektedir.

Askeri gücü ve motivasyonu yüksek olan Franklarla dini ve ekonomik gücünü kurumsallaştırmış Papalık arasında bir Noel günü kurulan kutsal ittifak, yüzyıllardır çatışan Alplerin kuzeyiyle güneyinin de ortak bir düzene kavuşturulmasını hedeflemektedir.

Hızla ele geçirdiği İber Yarımadası'ndan ~~Pireneleri~~ zorlayan İslam ordularına karşı **Frankları** yanına çekme kararı alan **Papa III. Leo**, 25 Aralık 800'de taç giydirdiği kralları **Şarlman**'ı imparator ilan edecektir. Yerleşikleşen kavimlerden kendisine en az tehditkâr olanıyla **kutsal ittifak** kuran Papa, böylece kadim koas kaynağı Alplerin kuzeyine de bir düzen gelmesini sağlayacaktır.

KUTSAL ROMA'DAN FEODAL AVRUPA'YA (800-1492)

Bir Noel günü kurulan ve fiali varlığından ziyade sembolik öneme güvenilen bu “**koalisyon**”, tüm iniş-çıkışlara rağmen Avrupa'yı yaklaşık bin yıl yönetecektir.

Tebaaları ve coğrafyaları tümüyle aynı olmasa da Roma'nın devamı olma ortak iddiasına sahip iki yönetim vardır artık. Zaman içinde farklı hanedanlar marifetiyle “Avrupa”yı Alplerin kuzeyindeki saraylardan yönetecek **Kutsal Roma İmparatorluğu** ile tüm “Hristiyan dünyası”na hükmeden *Res Publica Christiana* (*Christendom*).

- Böylece Sümer'den bu yana devletler ve imparatorluklar tarihinde ilk kez dünyevi ve uhrevi yetki tepedeki tek bir merkezde değil iki ayrı elde toplanmış olacaktır. Farklı kurumlardaki asimetrik hâkimiyetlerine dayalı karşılaştırmalı üstünlükleri olan iki güç arasında toplamda simetrik bir denge kurulmuştur. Şartlar nedeniyle birbirlerini tamamlayıcı olsalar da, hiç bitmeyecek bir topyekûn iktidar mücadelesinin temelleri de böylece atılacaktır. Ancak ciddi bir dezavantaj gibi görünen bu emsalsiz **çift başlılık**, Avrupa'da modern ulus-devletin mayalanacağı koşullar anlamına da gelmektedir.

Aslında sosyo-kültürel düzenin hamisi Papalıkla askeri-yönet-sel yapıyı ayakta tutan İmparatorluğun birbirine yakın ekonomik kaynaklara hükmetmesi, yüzyıllarca sürecek güç dengesinin temel nedenidir. Herkesin kendi **fiefine** sahip olduğu **feodal düzeni** sabitleyen ebedi kurallar vardır nihayetinde. Kurucu ihtiyaçlarını bir şekilde karşılayan kitleler de kendilerini aç ve açıkta bırakmayan sistemden razıdır. Bu dünyadaki düzenin telafisi de söz konusudur ne de olsa. Tepedekilerin tüm gücü tek elde toplama isteği kimi belirsizlikler yaratsa da, iç ve dış mihraklara karşı korunması gereken ortak düzeni herkes sahiplenmektedir.

Ancak bu ikircikli durum, merkezi güçler birbirlerine karşı oynayan merkezkaç aktörlerle dinamikler arasındaki mücadelenin de etkisiyle çok-boyutlu iç çekişmelere neden olacaktır. İki merkez arasında 11. yüzyılda zirve yapan **Atama (Investiture) Krizi**'nden galip ayrılan Papalık, İmparatorluğun da üst düzey bürokratları olan yüksek din adamlarını belirleme yetkisini elde ederek bir adım öne geçecektir. Ancak 1122'de varılan uzlaş (Concordat of Worms)⁵¹, tam bir Pirus Zaferi niteliğinde olacaktır: Zira Papalık, imparatora karşı desteğini aldığı prenslere **ülkelerine** yapılacak atamaları danışma sözü verecektir. Sadece merkezdeki gücünü değil prensleri **aforoz** etme

51 Bkz. de Mesquita, 2000.

yetkisiyle taşradaki nüfuzunu da görece artırmakla birlikte, geleceğin **merkezkaç güçlerinin** tohumlarını da kendi elleriyle atmış olacaktır. Mevcut düzeni tahkim etme amacıyla yapılan **Haçlı Seferleri** (1096-1271) tazelenen umutları tükettikçe de yeni aktörlerin sivrilmesi için uygun koşullar oluşmaya başlayacaktır.

Dışta yayılma başarısız oldukça içteki sosyo-ekonomik bölüşüm kavgası keskinleşecek, merkezdeki güçlerden ya da onların bölgesel müttefiklerinden birine yaslananlar arası rekabet, **feodal parçalanmayı** iyice derinleştirecektir.⁵²

⁵² Bu sürecin yarattığı ve zenginleştirdiği “düşünsel” tartışmalar için bkz. Yalçınkaya, 2011: 235 vd.

Ufak birimlere bölünerek ayakta kalan sosyo-ekonomik düzene son darbeyi ise, 1346-1353 yılları arasında Avrupa nüfusunun üçte birini öldüren **veba** vuracaktır. **Ölümün** tüm yaşamın merkezindeki tek **gerçek** olduğu bir kez daha görülecek, başta ciddi şekilde artan işgücü ücretlerini düşürmek olmak üzere yeni bir sosyo-ekonomik düzen kurma arayışları başlayacaktır.

- Çayırlarının bolluğunu değerlendiren **İngiltere**, tarımdan **koyun yününe** dayalı tekstil sektörüne geç-

cektir. Düzenlerinin merkezinde yer alan toprakla bağı kopan kitlelerin atölyelerde çalışan ücretli emeğe dönüşme süreci başlayacaktır. Yeni bir yaşam ve üretim biçiminin üzerinde yükseleceği koşullar mayalanmaktadır.

- Asıl “fark yaratan” ise, ucuz işgücü, ürün çeşitliliği ve ekilebilir toprak arayışına çıkan **Portekizli prens Gemici Henrique** olacaktır. Kadim denklem devreye girmiş, içerideki basıncı yayılarak azaltma umudu belirmiştir.

1415'te başlayan seferlerin resmi amacı, "Hristiyanlığı yaymak" ve "ruhları kurtarmak (**salvation**)" olacaktır. Böylece İmparatorlukla arası iyi olan komşu Kastilya'nın işgallerine karşı hep sığınılan Papa-lığın desteği de alınacaktır. Tabii elde edilen gelir üzerinden "kutsal savaş vergisi (**cruzado**)" verilmesi kaydıyla.

Feodal bölünmüşlük nedeniyle aristokratik tüketimi iyice artan Avrupa'nın İpek ve Baharat Yolları'na bağımlılığı tahmin edilenin de ötesindedir. Politik işlevi de olan sosyo-kültürel faaliyetler niteliğindeki balo vb. toplaşmaların kıyafetten yemek takımlarına kadar gerektirdiği neredeyse tüm lüks mallar bu yollarla getirilmektedir. Keza **Song Hanedanı**'nın zirvesine çıkardığı Çin'de icat edilen **barut, pusula, kağıt, matbaa** ve hatta **yeni gemi yapma teknolojilerinin** de bu yollarla Avrupa'ya geldiği ve iç-rekabetin tetiklediği inovatif arayışlarla daha da geliştirilip yaygınlaştırıldığı söylenebilir. Lüks mallara erişimin sosyo-ekonomik düzenin devamı açısından zorunlu olduğu açıktır.

Song Hanedanı (960-1279) döneminde yayılcılığını hızlandıran Çin’de **Amiral Zheng-He** komutasında çıkılan ve Doğu Afrika kıyılarıyla Arabistan’a kadar ulaşılan deniz seferleri kısa sürede sonlandırılacaktır. Yaklaşık 70 yıl sonra çok daha küçük bir filoyla denizlere açılan Kolomb’un sponsorlarının aksine “keşif”lerin her türlü kaynağı olan ülkesine pek bir şey katmayacağını düşünen Ming Hanedanı (1368–1644), “Cengiz’in torunları”nın Yuan Hanedanı (1271–1368) daha yeni bitmişken dikkatleri kuzeyde varlığını hissettiren barbarlara karşı yoğunlaştırmanın doğru olacağını düşünmektedir. Öyle ki, tüm gemiler yakılacak ve tebaaya denizlere açılmak yasaklanacaktır. Bu nedenle, Çin’in 21. yüzyıl dönemecinde açık denizlere açılma kararı almasının sonuçları dikkate ve takibe değerdir.

Bin yıllık surları yıkan **barut** sayesinde Doğu Roma’nın merkezini ele geçirerek imparatorluğa dönüşen **Osmanlıların** neden olduğu basınç, Avrupa’nın **Batı’ya hücumu** verdiği önemi artıracaktır. Ekonominin çarklarını döndüren kaynaklara erişimin bir şekilde yeniden kurulması gerekmektedir. Nitekim **Papa V. Nicholas** tarafından 1455’te yayınlanan “anayasal kararname” niteliğindeki **Romanus**

Pontifex fermanıyla “keşfettiği ve keşfedeceği tüm ada ve topraklar” **Portekiz Kralı V. Afonso**’ya lütfedilecektir.⁵³ Hem de **münhasıran** Portekiz krallığının tasarrufunda olacak, yani diğer Katolik krallara kapalı olacak şekilde.

Diyar-ı Rum’un kalbini ele geçiren Osmanlı ile Tatarların hükmüne son veren Rusya’nın “Yeni Roma” olma iddialarının da Avrupa’yı batısında çözüm aramaya mecbur bıraktığı söylenebilir.

Bilinmezliğin kıyısındaki okyanusa sıkıştırdığı komşusunun açtığı yolu gören **Kastilya** da bir arayışa başlayacaktır. Dönemin hukukunu buyuran Papa’nın elinde bulunan ve ahiretle birlikte krallık hakkını da yakan **aforoz** yetkisi nedeniyle münhasıran Portekiz’e bahşedilmiş mıntıkaya göz koymak dinen ve hukuken caiz değildir.

53 Fermanın metni için bkz. Davenport, 1917: 13 vd.

Özellikle Katalonya bölgesinin Akdeniz ticaretindeki konumu nedeniyle **Aragon** ile birleşme fikri benimsenecektir. Bu amaçla evlenmeleri kararlaştırılan veliahtlar **Isabella** ile **Ferdinand**'ın ikinci dereceden kuzen olması bir sorun teşkil etse de, devreye lakabı da sofı olan Isabella'nın dini konularda akıl danıştığı Valencia Kardinalli **Rodrigo Borgia** girecektir. "Vatikan'da tanıdıkları olan" Borgia, 1469'da çiftin evlenmesi için gerekli olan Papalık özel iznini verme yetkisini alarak sadece İspanya'nın değil kariyerinin de önünü açacaktır.

BARUT VE TALAN ÇAĞI: “YENİ DÜNYA”NIN KURULUŞU (1492-1648)

1469’da gerçekleşen evlilikle kurulan **İspanya**’yı yöneten **Kraliçe Isabella**, hazırlattığı sözlüklerle Kastilya dilini yaygınlaőtırarak İspanyolca haline getirecektir. İncil’i bu dile çevirterek, **engizisyon** mahkemeleriyle zındıkları temizleyerek ve Kilise topraklarını kraliyete bağlayarak **dini** de **millileőtirecektir**. Sermayeyi elinde tutan Yahudilerle güneydeki toprakları elinde tutan Müslümanlara açtığı savaşlarla sosyo-ekonomik düzene de tümüyle egemen olmak isteyecektir.

Nihayet 3 Ocak 1492'de El Hamra Sarayı'nı "yeniden fethederek (*Reconquista*)" Endülüs'e son verecek, 31 Mart 1492'de burada yayınladığı fermanla da **Yahudilere** tüm servetlerini bırakarak ülkeyi terk etmeleri için üç ay süre tanıyacaktır.⁵⁴

İmparator **Maximilian** ile dünür olmasının da verdiği güçle planlarını adım adım hayata geçiren Isabella, yeni bir merkez haline gelmektedir. Uzun zamandır "Portekiz'in alanına girmeden yapacağı" Hindistan seferi için sponsor arayan **Kristof Kolomb**'un hedefi de Isabella'nın huzuruna kabul edilmek olacaktır. Nihayet 17 Nisan 1492'de Rodrigo Borgia'nın aracılığıyla gerçekleşen görüşmeden çıkan **Santa Fe Kapitülasyonları** ile "keşfedeceği toprakların amirali" ilan edilen Kolomb⁵⁵, bilinen dünyanın merkezini değiştirecektir.

12 Ekim 1492'de görünen kara, Bahama Adaları'dır. Gemilerdeki tercümanlara rağmen hiçbir dilde anlaşılamayan ve birbirlerini hiç bilmeyen taraflar için yeni bir durum söz konusudur. Bilinmezlik, aslında iki taraf için de bir güvensizlik demektir.

54 Büyük ölçüde İber Yarımadası merkezli olmakla birlikte tüm Avrupa ve hatta dünya tarihini belirleyecek gelişmeler olduğu 1492 yılında yaşanan gelişmelerin ayrıntılı bir dökümü için bkz. Attali, 1999.

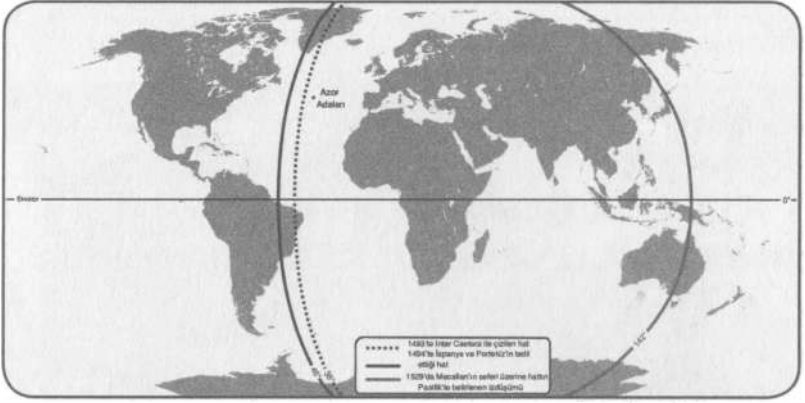
55 Orijinal metin için bkz. UNESCO, 2021.

Ancak karşı karşıya gelenlerden birinde ok ve yay, diğerindeyse barut vardır. Büyük gemilerden atlarının üzerinde inenler, “ateş saçan sopaları”yla istediklerini öldürebilmektedir. Beden, saray ya da tapınak süsü olan **altını** kendi ekonomik sistemlerine katmak için her şeyi yapmaya hazırdırlar.

Tabii önce bölgenin hukuksal statüsü belirlenmelidir. Sofu Isabella'nın da artık Vatikan'da tanıdıkları vardır zaten. 11 Ağustos 1492'de seçildiği Papalık makamına **VI. Alexander** adıyla oturan Rodrigo Borgia, kariyerinin bir kısmını **borçlu** olduğu Kraliçe Isabella'nın bu “yeni dünya”da ne yapacağı **sorusuna** **1493'te Inter Caetera** fermanıyla yanıt verecektir.⁵⁶ 1454'te Portekiz'e verilen yerler doğusunda kalacak şekilde dünyayı kuzeyden güneye kesen bir meridyen belirleyen Papa, bu hattın batısını **münhasıran** İspanya'ya bağışlayacaktır. İki ülkenin bir yıl sonra **Tordesillas Anlaşması**'yla tadil ettiği çizginin doğusunda kalan bugünkü Brezilya hariç tüm “Yeni Dünya”, artık İspanyollarındır.

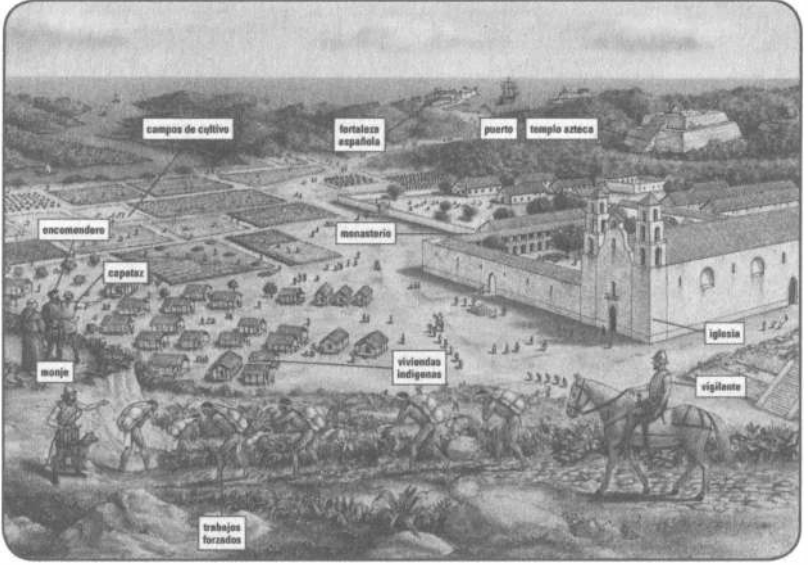
⁵⁶ Fermanın metni için bkz. Davenport, 1917: 71 vd.

Mevcut düzen açısından hukuksal anlam ve etkisi açık olan belge, yüzyıllar boyunca atılacak adımlara da zemin teşkil edecektir. Örneğin çizilen hattın dünyanın öbür tarafında nereden geçtiğini ve dolayısıyla Portekiz ile İspanya'ya bağışlanan alanların sınırını tespit etmek isteyen **Macellan** 1519'da okyanuslara yelken açacak, böylece dünyanın yuvarlaklığı kadar parselasyonu da yerinde tespit edilerek 1529'da resmileştirilecektir.⁵⁷ Dahası, 1820'lerde ABD'de "yerli hakları" adına açılan işgal davalarına bakan **Yüce Mahkeme** de Avrupalıların ve dolayısıyla Amerikan devletinin egemenliğinin hukuksal dayanağının *Inter Caetera* olduğuna hükmedecektir.

Kolomb'un çağlara damga vuracak büyüklükte bir "keşif" yaptığı zaten hemen de bilinmiştir. Kısa sürede çıkan "Batı Hindistan"ı paylaşma kavgasına "**Eski Dünya**"daki yetkilerini kullanarak müdahale eden Papalık ile İspanya, "**Yeni Dünya**"nın denetimini ellerine almak adına 1499'da Kolomb'u koltuğundan edecektir. Yerine getirilecek **Amerigo Vespucci**, adının da verileceği kıtanın kapılarını sonuna kadar açacaktır.

⁵⁷ Macellan'ın seferi özelinde dönemin koşulları içinde denizlere açılmanın sosyo-ekonomik saiklerini de gösteren bir biyografi için bkz. Zweig, 2010.

Bir umut geldikleri yerlerde kendilerini lort sanacak kadar güçlenmekte olan merkezkaç dinamiklerin kontrolden çıkmasını önleme ortak çıkarı, merkezdeki rakiplerin birbirine yaklaşmasına neden olacaktır. İspanya eliyle çıkarılan **1512, 1513 Burgos Yasaları**, 20. yüzyılda Milletler Cemiyeti **manda sistemi**ne ilham verecek şekilde getirdiği **encomienda** rejimiyle “yerlilerin zenginliklerini yerlilerin geleceği ve tüm insanlığın yararı adına” kullanmayı sağlayacaktır.⁵⁸

Altın ve gümüş madenlerinin ağzında kùrulan köylerde başlayan angarya, meydandaki **vali**yle **papazın** yönetimine bağlıdır. Çalışacak kadar doyurulanları “Eski Dünya”dan gelen mikroplar, ölmeyenleriyse köpeklere yem olma tehdidi beklemektedir. “Beyaz adam”ın işini en çok kolaylaştırırsa, kendisi de hiyerarşik olan yerli düzenin tepesindekilerin yeni düzene **ara-yönetici** olarak eklemlemekte pek de zorlanmaması olacaktır.

⁵⁸ Yasaların metni için bkz. Hussey, 1932.

Yerleşik düzenin doğal ve beşeri kaynaklarıyla göçmenlerin talancı motivasyonun birleşmesinden doğan ekonomik güce hükmetmek gittikçe yaşamsal bir sorun haline gelecektir. Özellikle de dıştaki mülklere uzanmanın içteki yerleşik dengeyi iyice bozduğu koşullarda.

Sosyo-ekonomik düzenin merkezinde yer alan **aristokrasinin** görelî önemi azalan topraklarını satıp gemi sektörüne yönelmesi, yaşam, üretim ve örgütlenme zeminini kökünden değiştirecektir. Yeni düzene ayak uydurma kapasitesi yüksek olan sermaye kendi içinde dönüşürken, azat edilen **köylülerse aç ve açıkta** kalmaya başlayacaktır. Yüzyıllardır “buna da şükür” diyerek yaşadıkları düzenin dışına atılanlardan şanslı olanları, **tersanelerin** etrafında oluşan yeni iş kollarında tutunmaya çalışacaktır.

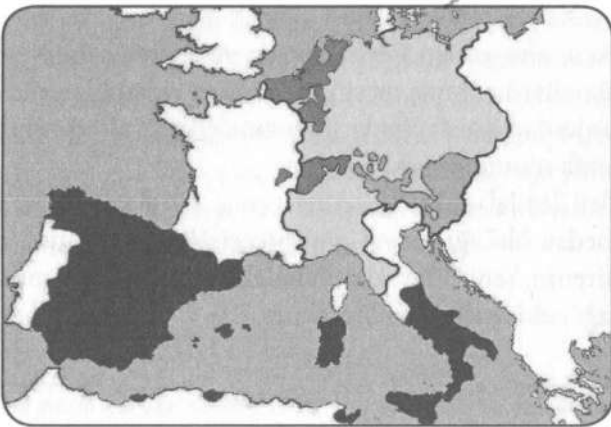
Çözülen feodal düzenin yerine yenisi kurulana kadar sürecektir kaostan neden olacağı **sosyal güven(cesiz)lik**⁵⁹ sorununu daha da derinleştirirse, Yeni Dünya’dan yağmalanan karşılıksız metanın neden olacağı ciddi **enflasyon** olacaktır.

59 Castel, 2004.

Sisteme emeksiz giren metaya bir değer yaratma arayışının en trajikomik göstergesi, lale soğanı fiyatlarında yaşanan astronomik artışlar (**Tulipmania**) olsa gerektir.

Bu sorunları daha da karmaşıktıransa, yüzyıllardır Alplerin kuzeyiyle güneyi arasındaki güç-dengesi sayesinde ayakta duran Avrupa'nın ekonomik, siyasi ve idari merkezinin de **İber Yarımadası**'na kaymasıdır. **Avrupa'nın kalbinde** oluşan **güç boşluğu**, ciddi yapısal krizlere neden olacaktır.

Eski gücünü korumak için yeni vergiler salan Papalık, Alplerin kuzeyinde biriken enerjinin açığa çıkmasına neden olacaktır. Ne var ki, 1517’de **Wittenberg Katedrali**’nin kapısına çivilediği **95 Tez** ile olan-biteni protesto eden **Martin Luther** gibi kanaat önderlerinin arkalarına taktıkları köylülerden ziyade **prenslere** göz kırptığı açıktı.

Yüzyıllardır Avrupa’nın ortasında olmalarına rağmen yeni kaynakların “denizleri kapatan”⁶⁰ Portekiz ve İspanya’ya verilmesine itirazı olan prensler de protesto rüzgârıyla doldurdukları yelkenlerini açmaya can atmaktadır. Gerekeni yapacak, **Protestan** olacaklardır. Katolik Papalığın sadece aforoz tehditleri değil başka kralları abat eden kararları onlar için artık hukuken yok hükmündedir. Zaten yaban ellere geçmekte olan Habsburgların imparatorluk tacı da birleştiriciliğini kaybetmiştir.

60 Papalık fermanlarından da destek alan bu politikanın sembolü, Portekizlilere atfedilen *mare clausum* ilkesi olacaktır.

Anneannesi Isabella'nın Kastilya'da yükselttiği bayrağı 1516'da devralan I. Charles, 1519'da baba tarafından dedesi Maximilian ölünce **Habsburg Hanedanı**'nın da başına geçmiştir. Yeni adıyla V. Charles (**Şarlken**), üstlendiği kutsal vazifeyi sahiplense de ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Kadim rakibi Papalıkla ortak düzenleri sadece **Lutherci** ve **Kalvinist** akımların değil kendi bağımsız düzenini artık kurmak isteyen **Fransa**'nın da tehdidi altındadır. Osmanlı en yüksek zamanlarını yaşamakta, sadece Akdeniz ticaretini değil tüm Avrupa'yı tehdit etmektedir.

Bu sorunlar yetmiyormuş gibi, okyanuslardaki sömürgecilik rekabeti de iyice kızışmıştır. İspanyollardan aldıkları izinle denizlerde ancak bir yere kadar gidilebileceğini gören İngilizler, "krallarının boşanmasına izin vermeyen" Papalığa bayrak açacaktır. Aradıkları hukuk aklını da bulmuşlardır. Modern uluslararası hukukun kurucusu **Vitoria**, Amerika kıtasının varlığından dahi haberdar olmayan Papa'nın tüm evrenin hâkimi Tanrı'nın "**doğal hukuk**"unu temsil etmesinin imkânsız olduğunu yazmaktadır. Dörtüncü **pozitif hukuk**unu buyuran merkezdeki Papanın iktidarını talep eden tüm merkezkaç güçler, doğal olarak yeni bir hukuk düzeni de istemektedir.⁶¹ 1534'te çıkarılan **Act of Supremacy** ile İngiliz monarkı devletin ve Anglikan kilisesinin başı ilan edilecek **ye** fiziksel olarak zaten ayrıksı olan ada kıtadaki düzenden tümüyle kopacaktır.

⁶¹ Doğal hukuk-pozitif hukuk tartışmasını iktidar mücadelesi bağlamında değerlendiren bir çalışma için bkz. Denk, 2011.

Keza askeri güçlerini birleştiren Protestan prensler de 1531'de kurdukları **Schmalkaldic Ligi**'yle eski düzene savaş açacaktır. "Katolik dünyası" parçalanmaktadır. Nitekim Sezar'ın fethinden bu yana fırsat buldukça kendini yönetmek isteyen ve 14. yüzyılda Avignon'da kendi Papalarına dahi sahip olan **Fransa** da bu kervana katılacaktır. Güç ilişkilerinin verdiği her fırsat değerlendirilecek, **Bodin**'in aklıyla kutsadığı kralların **egemenlik** yetkisi kullanılarak Vatikan'a mesafeli **ulusal kilisenin** temelleri de zaman içinde atılacaktır.

Merkezdeki merkezkaç dinamikler, merkezi olacakları yeni dünyayı inşa etme sürecindedir. Hedefin Katoliklik ya da Papalık değil kendisinin de merkezinde olduğu düzen olduğunu bilen Şarlken'in Amerika'daki güç mücadelesinin tetiklediği hukuksal tartışmalara daha fazla kayıtsız kalması mümkün değildir. Kitaplarını yasakladığı Vitoria'nın safsatalarının aksine sahada yaşananları hukuken açıklayacak âlimlerinden görüş isteyecektir. Ancak himayesinde yapılan **Valladolid Tartışmaları** (1550-1551) sürecinde açıkça göreceği üzere, geçerliliğini yitiren eski düzenin merkezlerinden biri olarak yeni düzenin kurucusu ve hatta parçası olması mümkün değildir. Ne Papanın eskimiş hukukuna yaslanarak tüm yenilikleri reddeden **Sepúlveda**'nın ne de her şeyi yeniden kurarak denize açılan herkesin önünü de açan **Las Casas**'ın söylediği ikna edicidir.

Yüzyıllardır merkezdeki iki kolonun taşıdığı düzeni tek başına ayakta tutacak gücü yoktur. Bu kadar çok merkezkaç dinamiğin salıdığı zeminin ağırlık merkezi değişmekle kalmamış, çok-merkezlik galebe çalmıştır. Ada olmanın avantajını kullanarak hem kıta-içi sorunların dışında kalan hem de okyanuslardaki üstünlüğü ele geçirmekte olan **İngiltere**'yle mücadele edemediği gibi, her geçen gün büyüyen **Protestanlar**la da başa çıkamamaktadır.

Nitekim **25 Eylül 1555**'te imzaladığı **Augsburg Barışı** ile Protestanları resmen tanıyacak, "kimin ülkesiyse onun dini (**cuius regio, eius religio**)" ilkesinin sahadaki karşılığını çok iyi bildiği için olsa gerek tam bir ay sonra **25 Ekim 1555**'te de kendi isteğiyle tahttan çekilecektir. Kısa zamanda görüleceği üzere "bir papanın elinden taç giyen son imparator" olan Şarlken'le birlikte bir devrin de sonu görünecektir.

Denizlere açılan artan sayıda güç birbirlerinin ayağına basmaya başlayacak, doğanın hukukunun ancak **akılla** keşfedilebileceğini buyuran **Grotius** sayesinde ilk gidenlere kapatılan denizlerin herkeşe açık olduğu gösterilecektir.⁶²

Yeni merkezlerin belirlenmesi mücadelesinin zirve yaptığı Otuz Yıl Savaşları'nı bitiren **1648 Vestfalya Anlaşmaları**'yla Protestanların yanı sıra Kalvinistler de tanınacak, böylece 800'de kurulan çift başlı düzenin beyin ölümü gerçekleşecektir. Aynı dönemde yaşanan **İngiliz İç Savaşı** ise, içteki kaosa son verecek düzenin ancak mutlak bir güçle kurulabileceğini bildiren **Hobbes** aklının önünü açacaktır.

62 Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ne verdiği danışma görüşüne dayanan kitabına verdiği başlık, Grotius'un asıl hedefini gizlemediğini göstermektedir: "Denizlerin Serbestliği veya Hollandalıların Doğu Hindistan Ticaretinden Yer Alma Hakkı (*The Freedom of the Seas, or, The Right Which Belongs to the Dutch to Take Part in the East Indian Trade*)".

MERKANTİLİST ÇAĞ (1648-1815)

Kralların, asırlardır süren iki merkezli düzenin iki merkezini de devre dışı bırakma gücüne erişmesinde, imparatorlukları yıkan barutun/topun yüklendiği devasa gemilerden oluşan **donanmanın** özel bir yeri vardır. Özellikle de bir ada ülkesi olarak kıtadan kaynaklanan tehditlerden ve çekişmelerden kısmen izole olan İngiltere’de.

Sadece yükselen sermayedarları değil tayfasından gemi hissedarına kadar tüm yayılmacı **kenttaş** dinamikleri adeta “hepimiz aynı gemideyiz” mottosuyla buluşturan ve birleştiren krallar, ufukta görünen yeni düzenin banileri ve hamileridir. Yerlileri yağmalamaya koşan Avrupalı göçerler, adeta **kandaş** bir **asabiyye** ile liderlerinin etrafında kenetlenmiştir.

Yelkenlerini eski düzeni parçalayacak Avrupa içi savaşların kaotik rüzgârlarıyla da dolduran krallar, toplumlarının adeta sözleşerek kendilerine bahsettiği mutlak güçle kendileri merkezli yeni merkezileşmeyi inşa edecektir. Ölümü gören **Hobbes**, **Leviathan**'a razı etmiştir.

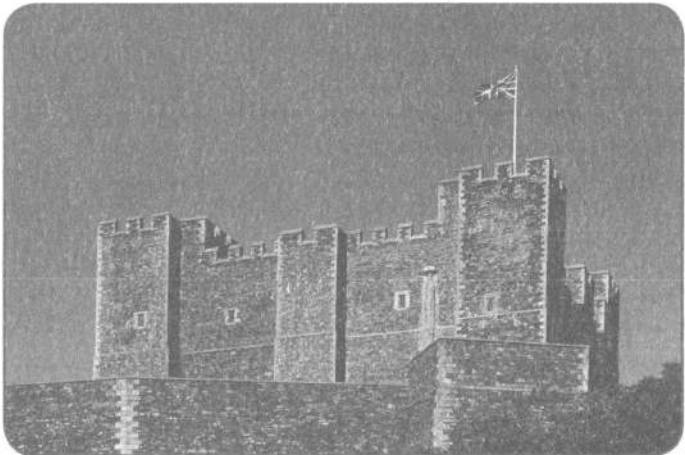

Öyle ki, eski düzenin tümünden tasfiye edilmesi sürecinde ağızlarından tüm yeni dinamikler adına dökülen “**devlet benim**” sözleri bile kralları bir kibir değil gurur abidesi yapmaktadır.

Hükmü bitmekte olan aristokrasinin içinden süzülerek gelen mutlak kral, tasfiye edilmekte olan **eski** düzenden yenisine geçişi sağlayan köprü'nün bizatihi kendisidir. **Dışta** yayılcılık yoluyla toplananın içte sorunsuz dağıtılmasının **ve** yeni düzenin birlik ve bütünlük içinde inşa edilmesinin en temel aracı ve zeminidir. Hem denizlere açılan hem de liman kentlerinin çeperlerine akan dünün köylülerini zapturapt altına almak için **devletin kadife eli** kadar ergonomik bir aygıt da yoktur.

Ancak **dışta**ki sömürgelerin hamisi krallara **içte** de tekel olma hakkı veren merkantilist düzen oturdukça kendi zenginlerini de yaratmaya başlayacaktır. Eski düzenin aç ve açıkta bırakarak varoşlara mahkûm ettiği kitlelerden profesyonellere kadar tüm **kenttaşlara** iş ve aş veren bu yeni aktörler (**bourgeois**), yeni düzenin kurallarını belirleyen olmak isteyecektir.

Toprak aristokrasisinin merkezinde olduğu eski düzeni temsil eden krallara karşı bürokratik-tüccar elitlerden yükselen “cumhuriyetçi” talepler, İngiltere’de olduğu gibi **iç savaşlara** (1642-1651) neden olacaktır. Kolonyal bürokrasinin de parçası olan **Cromwell’in Lord Protector** ilan edilmesinden de görüleceği üzere, sahadan galip ayrılan muhalefetin de monarşik düşüncenin dışına çıktığını söylemek zordur. Zaten **Katolik İrlanda’yı** “iç etmek” ve dıştaki yayılcılığı düzenleyen **Seyrüsefer Kanunları’nı** gerektikçe güncellemek dışında hiçbir konuda anlaşılamayanlar arasında yapılan ve herkese zarar veren kavganın kesin bir galibi de olmayacaktır. Asgari müşterek olan yayılcılığın selameti açısından sarayında oturan bir “üst/hakem otorite” bulunmaz bir nimet olsa gerektir. Kötü yönetime karşı ayaklanmanın bir yükümlölük olduğu görüşüyle bilinen **Locke’a** kulak vererek Hollanda’dan yardıma koşan ve “Haklar Yasası”nı yayınlayacak denli de yenilikçi olan hanedan tahta kurulacak, **şanlı bir devrim** (1688) gerçekleştirilecektir. Böylece yeni sakinlerine kavuşan **saray**, feodal mutlakiyetçilikten parlamenter monarşiye evrilen İngiltere’de tüm adayı hâlâ bir arada tutan temel tutkal haline gelecektir. İçteki **bölüşüm kavgasının** konusunu dışa atma sayesinde kurulan **çıkart ortaklığı**, kendi **ortak değerlerini** de yaratacaktır.

Bu yeni düzeni imparatorluğa dönüştüren katalizörler ise İskoçya ve İrlanda olacaktır. Çağa ayak uydurarak “**sömürge açılımı**” yapma umuduyla neredeyse tüm sermayesini Kuzey Amerika’da satın aldıkları **Caledonia**’ya yatan İskoç aristokrasisi, **Darien Scheme** olarak bilinen bu projelerini⁶³ kısa sürede çökerten İngilizlerin dümen suyunu kendi ayaklarıyla girecektir. 1707’de parlamentoda çıkarılan İngiltere’yle birleşme yasası, yaklaşık yüz yıl sonra İrlanda’da görüleceği üzere, büyüyen merkeze bağlanmanın sosyo-ekonomik dinamiklerinin hiç değişmediğinin kanıtıdır. Okyanusları aşmak isteyen adalıların bineceği geminin kaptanı Londra olacaktır. Güneşi batmayan bir imparatorluk olmaya doğru hep birlikte yelken açılacaktır.

Güneşi batmayan bir diğer imparatorluk olan Fransa’yı **Yedi Yıl Savaşı**’nda yenen (1763) Britanya dünyanın hegemonu olurken, içini ferahlatan dışı iç etme süreci sekteye uğrayan Fransa’da **devrim** kaçınılmaz olacaktır.

63 Bkz. Watt, 2007.

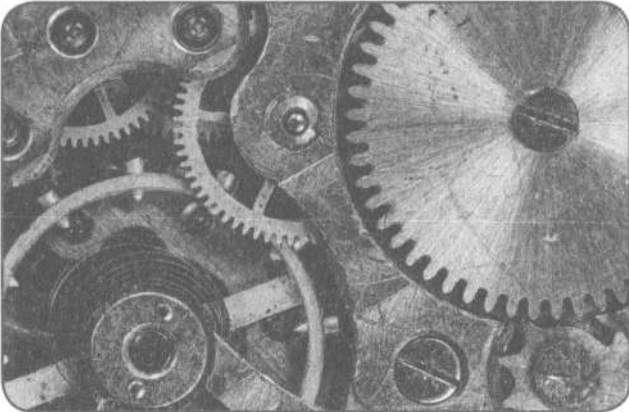
Ekmek bulamayanların **pastayı** paylaşma kavgası sürecinde elde kalan sömürgeler dışında her şeyi tartışan ve burjuva monarşisini bile deneyen ülke, devriminden ancak bir imparator (adayı) çıkarabilecektir. Kendi tacını kendisine kendisi giydiren **Napolyon**, en **erdemli devrimcilerin** bile ilişmediği **sömürgeciliğin devamının** ne kadar yaşamsal olduğunun farkındadır. Açık denizlerde boğulan Fransa, Avrupa'nın bin yıllık kalbini ve hatta ötesini fethin "en güçlü çözüm (*bona parte*)" olduğuna ikna olmuştur.

Ancak okyanus-ötesine atılan merkantilist kavgaların tekrar kıtaya sıçramasıyla düzenleri kaçan krallar, **Rusya'nın** da desteğiyle bir olup Napolyon'u durduracaktır. Yıkıtları çift başlı Roma'nın yerine kuracakları kendi yeni **ulusal** düzenlerinin güvenliğinin ancak hep birlikte sağlanabileceğini görmüşlerdir.

SANAYİ ÇAĞI: LİBERAL ULUSLARARASICILIK (1815-1919)

Birbirinin kıta içindeki ve dışındaki sınırlarını kabul etme ve ayağına basmama uzlaşısına dayanan **1815 Viyana Uyumu**, sadece ege-men eşit krallıklar arası “uluslararası ilişkiler ve hukuk” sistemi olan **Avrupa Kamu Hukuku**’nu değil **liberal uluslararası ekonomik dü-zeni** de kuracaktır. 1492’den itibaren talanla biriktirilen sermayenin döndürmeye başladığı **buhar** gücüne dayanan **endüstri**, başta **kapi-talist** pazarın düzenlenmesi olmak üzere ortak sorunların birlikte çözülmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Hele kentlerde artan istihdam sayesinde aç ve açıkta kalmadıkları ısrarla hatırlatılan **işçiler bilinç-lenmekteyken**. Yeni yaşam ve üretim biçimi, sadece yeni bilme ve örgütlenme araçlarını değil yeni düzenleme imkân ve kabiliyetlerini de gündeme getirmektedir. Nitekim çalışma sürelerinin azaltılması gibi talepler sömürgelerde uzanılan **artık zamanın** da etkisiyle kar-şılanabilecek, marjinal talepleri büyük ölçüde sönmölendirilen işçi-ler de **düzen-içi(n)leşmeye** başlayacaktır.

David Ricardo ve **Adam Smith**'in öğretileri ışığında Avrupa içinde kurulan **uluslararası işbölümü**, zaten bin yıldır bütünleşik olan Avrupa pazarını modern kural, araç ve standartlar çerçevesinde yeniden örgütleyecektir. Siyasi ve yönetsel anlamda bağımsız olmak bir şeydir, asırlardır bir bütün teşkil eden ve uzmanlaşmaya dayalı işbölümüne her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyan pazarı birlikte düzenlemek başka bir şey. Nitekim “eski düzen”i koruyan Viyana Kongresi'nde ilk (ve hâlâ yaşayan en eski) modern uluslararası örgüt olan” **Ren Komisyonu**'nun da kurulması, ticaretin aktığı arterlerle birlikte Avrupa pazarına da bir düzen getirmeyi sağlayacaktır. 1856'da benzer nitelikli **Tuna Komisyonu**'nun kurulması, üstlerindeki otoritelerden daha yeni kurtulan devletlerin bütüncül bir çözüm peşinde olduklarını göstermektedir. Çıkarlarını uluslararası düzeye aktaracak **arayüzler** niteliğindeki örgütler sayesinde egemenliklerini daha iyi kullanacakları bilmektedirler.⁶⁴ Yüzyıl bitmeden tüm kıtayı örümcek ağı gibi saracak tren yollarının da göstereceği üzere, birbirlerine demir ağlarla bağlanmış **Avrupa ulusal ailesinin** güç ve akıl birliği yapması durumunda dünyaya hâkim olmaması mümkün değildir.

Aslında resmen yıkılana kadar yaşadıkları binyıllık düzenin merkezinde geç de olsa nihayet devletleşen **Almanya** ve **İtalya**'nın da dünyadan pay istemesiyle koas kaçınılmaz olacaktır. Ancak **Afrika'ya hücumla** başlayan ilk atağın **Berlin Konferansı** (1884-1885) sayesinde suhuletle savuşturulduğu, pastanın bir şekilde paylaşıldığı söylenebilir.

Pozitivist aydınlanma ile sadece hâkim olunan tüm dünyanın değil evrenin de tüm sırlarını bil(dir)meye başlayarak **Avrupalılaştan/Batılılaşan Avrupa/Batı**, beşiği olduğu **medeniyeti taşıma** ve yayma **misyonunu** da hep birlikte üstlenecektir. Yükselen Çinli Cumhuriyetçilerden Japon Meijilere, Osmanlı Tanzimatçılarından Mısırlı Mehmet Ali Paşa'ya kadar tüm yeni merkezler, geri kalmış barbarlığa karşı medeniyetin bayraktarlığını yapmaya başlayacaktır. **Avrupalılaştırma/Batılılaştırma** ismini alan büyük insanlığın koşusu, İngiliz şair

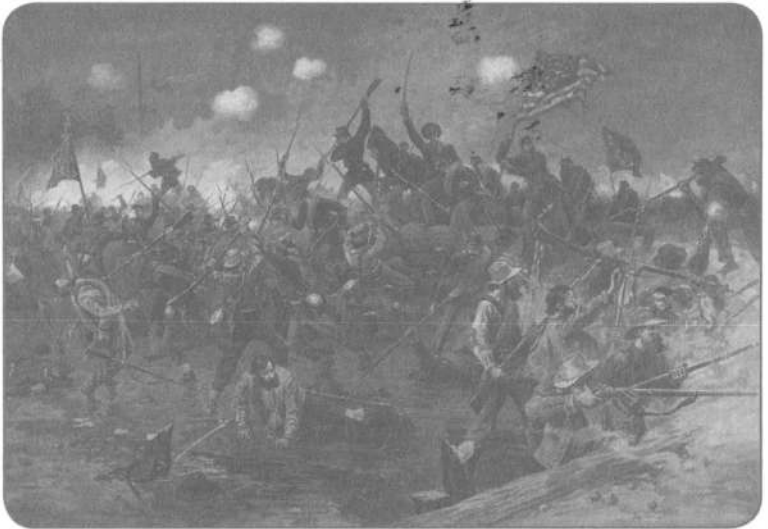
64 Arayüz metaforu için bkz. Denk, 2019b: 36.

120 50 Bin Yıllık Dünya Düzeni

Kipling'in 1898'de yazdığı “**Beyaz Adamın Sırtındaki Kambur**” şiiriyle bildirdiği üzere, 20. yüzyıl dönemecinde ABD'nin devralacağı meşaleyle aydınlanmaktadır. Avrupa'dan aldığı yenilikçi görüşlerle özgürleşen ve İç Savaş'la sosyo-ekonomik bütünleşmesini sağlayan

ABD, Güney'deki **Bolivar**ci harekette aldığı cesaretle 1823'te ilan ettiği Amerika kıtasına karışmayın mottosunun ötesine geçmiş ve 1898'de İspanyolların bölgede kalan son topraklarına saldırarak kendi **mıntıkasını** kurmaya başlamıştır.

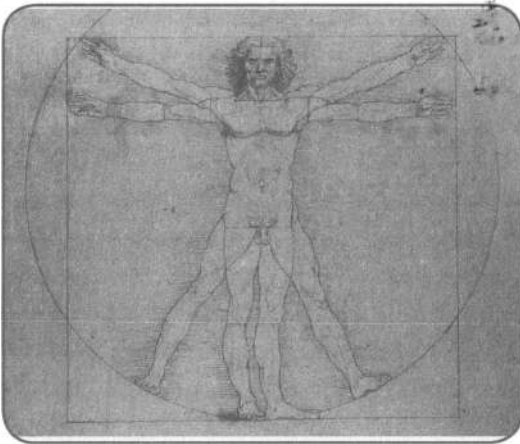
Evrensel paylaşım mücadelesinde köşe başlarını tutanların önlerindeki tek engel, **Japonya, Almanya, İtalya** gibi oyunun parçası ve hatta kurucusu olmak isteyen **merkezkaç** güçler olacaktır. Dünya çapında bir çatışmaya giden süreçte **medeni ulusların** safları sıklaştırmasına neden olan dinamikler, savaştıkları merkezi devletlerdeki “**ulusal bilinç**”te de önemli bir dönüşüme neden olacaktır. Özellikle de sömürgelerden toplanan kaynak içte dağıtılırken **refah paylarını** aldıkları için/sürece emek yükünü çektikleri merkezin aç ve açıkta bırakmadığı işçiler açısından. Dışta uzanılan artık zaman ve artık üründen hisselerine düşen sayesinde muadillerine kıyasla refah adasında yaşadıklarını çoktan bilen işçiler, dünya çapında bir paylaşım mücadelesini kaybetmenin oluşmakta olan “**sosyal devlet**”e etkilerini hesaplayacak kadar bilinçlidir. Medeni bir ulusun parçası olmanın insanın kendisini iyi hissettiren psiko-sosyal ve kültürel nimetleri de ortadayken, dünya düzeninin bozulmasının gerçek bir kaos anlamına geleceği açıktır. Her türlü statüko(cu)nun başlıca talebi olacağı üzere, düzeni koruyan savaş desteklenmeli, dünya barışı tesis edilmelidir.

Tıpkı kandaş toplumların bileşenleri gibi **dışı talan etme** seferberliğine sundukları katkı çerçevesinde içte **pay(e)** alabileceklerini gören işçiler, devletine sadık gönüllü vatandaşlar haline dönüşecektir. Bu nedenle bu yeni örgütlenme biçim ve birimlerini yerleşik kavramın aksine ulus değil **kandaş-devlet** olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Haritalarda görülen siyasi sınırlara sahip olmaları, benzerlerinin varlığını kabul etmeleri ve içeride piramitsel bir düzene sahip olmaları nedeniyle Sümerlerden beri kurulan **ülkesel(ci)** devletlere, talan edilmesi doğal bir hak olarak görülen dıştan toplananın içteki herkese düzen içi(n) konumuna göre dağıtılması nedeniyle de kandaş toplumlara benzeyen yapılar söz konusudur nihayetinde. Tüm güvenlik ve üretim araçlarını **tekeline** toplayan **modern devlet**, düzenin(in) parçası olan herkesin kurucu ihtiyaçlarını gidermekte, kimseyi aç ve açıkta bırakmamaktadır.

Öteki bizlerin kaynakları iç edildikçe paylaşım kavgasını “dış”a atan ve böylece rahatlayan “iç”te görece eşitlikçi bir düzen kurabilen kandaş devletler, modernizmin incelttiği imparatorluk hoşgörüsü ile de tüm evrene **medeniyet** götürecektir.

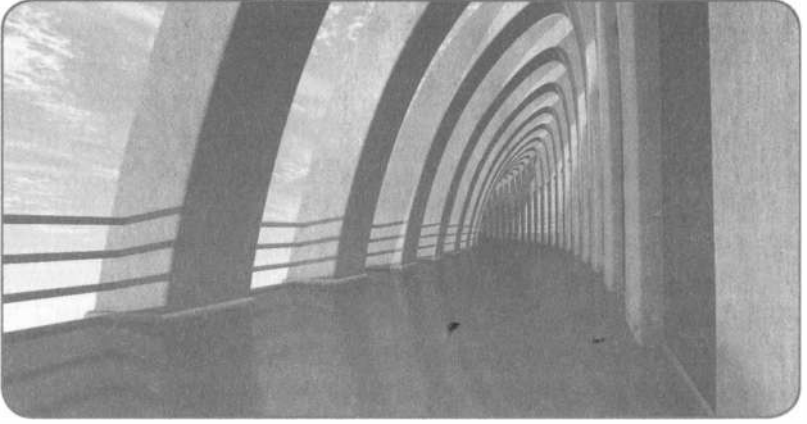
Medeniyet standardı⁶⁵ kavramıyla ifade edileceği üzere, kendi ayakları üstünde duramayan halklara vasilik, evrenselci imparatorluklarını modernize ederek **ülkesel(ci) ulus-devlete** dönüşmek isteyenlere rehberlik edeceklerdir.

Böylece dünya sathına yayılan modern devletler düzeninin normlarını ise bölgesel nitelikteki Avrupa Kamu Hukuku'nun evrenselleşmiş hali olan "uluslararası hukuk" belirleyecektir. Eşitlikçi olduğunu ısrarla ilan etmesinin de gösterdiği üzere, farklı seviyelere yerleştirilen eşitsiz parçalardan oluşan hiyerarşik bir düzendir sözü konusu olan. Her **imparatorluklar sonrası düzende** olduğu gibi, yeni dönemin tepesinde de güvenlik ve üretim araçlarına hâkimiyetiyle eskinin mirasına konan **kandaş-devletler** olacaktır. Eşitlik olan düzenin "**daha eşit**" üyeleri olmaları kaçınılmazdır. Hegeomonik güçleri bir yana, **sömürge** ve **mandalarını** tüm insanlık yararına kalandırma kutsal uygarlık vazifesini üstlenmeye hazır ve razıdırlar.⁶⁶ Çağa uyarak imparatorluklarından elde kalanlara sahip çıkan **ülke-sel(ci) ulus-devletleri** **vasalları** olacakları yeni düzene bağlayansa, ortak ötekiler olan barbarlara karşı verilen modernist mücadele olacaktır. Ülke ve devletleri ellerinden (ç)alındığı gibi medeniyetleri ve hatta insanlıkları bile sorgulanan en diptekiler ortadayken, dünya düzeninin "**eşit**" üyesi olmak da önemli bir kazanımdır.

Milletler Cemiyeti örgütünde somutlaşacak bu düzenin en temel sorunuysa, iddia ettikleri düzen-kurucu nitelikleri genel kabul görmemiş aktörler tarafından kurulmuş olmasıdır. Sahadaki gerçeklerle hukuk metinlerine yazılanlar uyuşmamaktadır. Oysa hukuk, düzeni sabitlemek için vardır.

66 MC Misakı'nın 22. maddesinin ilk iki fıkrasına göre, "Savaşta sonra, daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliğine bağlı olmaktan çıkmış ve çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların ... refahları ve gelişmeleri kutsal bir uygarlık görevidir ve bu görevin... gerçekleştirilmesi için en iyi yöntem, bu halkların vesayetini hamiliğini kaynakları, görgüleri ya da coğrafya durumları bakımından bu sorumluluğu yüklenmeğe en elverişli bulunan ve bunu kabule razı olan uluslara emanet etmektir."

EVRENSEL(Cİ) İDEALLER ÇAĞI (1919-1945)

Talan rolünü çalarak yıktıkları ortaçağ imparatorluklarına benzer yapılara dönüşen kandaş devletlerin ne kadar “yeni” olduğu tartışmalıdır. Bir yandan (d)evrim yoluyla dönüşmüş olsalar da “eski”yi de temsil etmektedirler. Oysa birleştirdikleri tüm dünyada neden oldukları dönüşüm nedeniyle yaşam, üretim, bilme ve örgütlenme biçimleri kökünden değişmiştir. Dolayısıyla tüm evrene seslenen, ırkçı-oryantalist olmayan, kapsadığı herkesin kendi kaderini belirlemesine izin veren ve tüm medeniyetler için geçerliliği olan ortak norm ve değerlere ihtiyaç vardır. Yeni bir söz arayan dünyaya eski dünyanın dillerinden üretilen **Esperanto**’nun söyleyeceği pek bir şey yoktur. Ciddi bir “ideoloji açığı” söz konusudur. Üstelik, savaşan Avrupa enerjisini tüketirken onlar için de üreten ve biriktiren yeni aktörlerin etkisi tüm dünyada artmaktadır.

Nitekim aranan “evrensel(ci)” yanıt da kıyısında durdukları “eski dünya”nın merkezine yerleşmelerini sağlayacak yeni ideolojileriyle de sivrilene iki yeni aktörden gelecektir: **ABD** ve **SSCB**.

Sosyo-ekonomik, askeri ve politik güçleriyle **kapitalizm** ile **komünizmin** vücuda gelmiş halleri olan bu yeni devletler, liderlerinin ağzından ilan ettikleri **self-determinasyon** ilkesiyle sömürgecilere karşı mücadelenin bayraktarlığını yapacaktır. Adaletsiz eski düzenlerden kurtulmalı, yeni bir dünya kurulmalıdır.

Kendilerine **alan açmak** ve merkezinde olacakları **evrensel(ci)** yeni bir düzen kurmak isteyen bu iki devlet de öncelikle kendi iç düzenlerini olgunlaştırmaya yoğunlaşacaktır.

Savaş sonrası artan fırsatları değerlendirecek müteşebbis ruhların diyarı ABD, **liberal kapitalizmin** uluslararası motoru haline dönüşecektir. Kalbinin attığı **Capitol** binasının **kubbesi** altından tüm dünyaya vadettiği özgürlük ve demokrasinin değeri dosta düşmana bildirilecektir. **Hür dünya** bir an önce kurulmalıdır.

Merkezi önemini kaybetmekte olan Avrupa’nın diğer yakasında da benzer merkezileşme adımları atılmaktadır. **Lenin’in Yeni Ekonomi Politikası’nı** sanayi hamlesine dönüştürerek sürdüren **Stalin** de kalkınma dâhil tüm hedefleri merkezdeki **Sovyet Rusya** ölçeğinde yeniden tanımlayacaktır. Ezilen sınıfların kaderi, ezilen ulusların umudu olanların elindedir. **Proletarya enternasyonalizminin** değil **tek ülkede sosyalizmin** koşulları olgunlaşmıştır.

Ümit vadeden bu iki yeni merkezin yolları 1930'ların başında kesişmeye başlayacak, **İkinci Dünya Savaşı**'nda sınırları aşanlara karşı omuz omuza vereceklerdir. İşgalcilerden kurtardıkları dünyayı uygun **yüzdelere** **üleşerek** bir **evrensel(cı) ortaklık** kuracaklardır. Başlıca müttefikleriyle birlikte **daha eşit** üyeleri olarak kuracakları **Birleşmiş Milletler**'i de 1956'da **Süveyş**'te bunalıma soktukları Fransa ve İngiltere'yi saf dışı bırakarak filen ele geçireceklerdir. BM'nin "**daha da eşit**" iki üyesi olarak dünyaya düzen vermelerinin yolu temizlenmiştir artık.

İki süpergüç merkezli bir dünya kurulmaktadır. **1929 Ekonomik Bunalımı**'yla uluslararası kapitalist sistemin kalbi olduğu anlaşılan ABD, **1944 Bretton Woods Konferansları**'yla kapitalist dünyanın merkezine yerleşecektir. Düşmana attığı **atom bombasıyla** dosta verdiği güven sayesinde de kendi mahallesindeki askeri-siyasi liderliğini iyice pekiştirecektir.

Ancak kırdığı zincirlerle adeta **demirden** bir **blok** kuran SSCB de sadece Avrupa'nın değil tüm dünyanın doğusunun reel kutbu haline gelecektir. Sadece emperyalizmden ya da sömürgecilerden değil mo-

dernizmin prangalarından da kurtulmak isteyen herkes için ol(ma)ması gerekeni göstermektedir.

Kısa sürede ekonomik, askeri ve ideolojik merkezleri oldukları kendi dünyalarında istedikleri gibi hüküm süren ve birbirlerinin halinden de anlayan iki-süpergüç, ortaklaşa kurdukları düzeni sabitleyerek donduracak **soğuk**luktaki **savaş** sayesinde de kendi **min-tıkalarını** tutabileceklerdir.

YARIMKÜRELER ÇAĞI: İKİ MERKEZLİ DÜZEN (1945-1989)

Birlikte inşa ettikleri **statükoyu** sabitleyen “**dünya barışı**”nın bekçisi olan “daha da eşit” iki devlet arasındaki rekabete iyi başlayanın SSCB olduğu söylenebilir. Batı’nın liderinin karşısına 19. yüzyıl-da yine Batı’da olgunlaştırılan modernist bir ideolojiyle çıkan SSCB, kısa sürede ürettiği nükleer silahla dehşet verici bir denge sağlamakla kalmayacak, “bilim ve komünizm ayrılmaz” posterleriyle ilan edileceği üzere **uzaya** ilk çıkan taraf da olacaktır. Dört bin yıl önce Mezopotamya’nın dışını fetheden Sargon’un ya da 1492’de Bahama-lara çıkan Kolomb’un “**keşif**” iddiasının hakkını veren SSCB, artık kimsenin bilmediğini bilmektedir.

Gagarin’in dünyayı dışından, evrenden bakarak görmesiyle uzayda da kızışan rekabete rağmen dünyanın iki merkezinin ortak yapısı çıkarları da vardır. Dünya savaş sonrası hızla büyüyen sanayinin merkezindeki kentlerde esen 1968 rüzgârları sadece Fransa ya da Britanya’yı değil Prag’ı da sallamaktadır. Ekonomiden orduya, spordan kültür-sanata kadar yaşamın her alanında **değerlerini** yarıştıran iki kutup başı için alan savunmasının da ciddi maliyetleri olacaktır.

1970'lere gelindiğinde SSCB'nin pili bitmeye başlarken ABD ise kendini şarj edecek **şok terapiye** başvuracaktır. **Başkan Nikson**, Bretton Woods ile kurumsallaşan dünya ekonomisindeki asimetrik konumu nedeniyle aşırı değerlenen doları serbest piyasada dalgalanmaya bırakacaktır. **Petrol krizinin** vurduğu endüstrinin aksine bilişim teknolojisindeki gelişmelerin de etkisiyle sanal olarak büyümeye hizmet eden yeni sektörlerle yönelen **finans kapital**, serbestçe havalanarak dünya etrafından hızla dolaşan paradan para kazanmaya başlayacaktır.

Yangında ilk atılansa, yüzyıl dönemecinde kotarılan sosyal refah devleti anlayışı olacaktır. **Neoliberal küreselleşme dinamikleri**, devletlerin vatandaşlarını aç ve açıktaki bırakmaya başladığı bu süreçte küresel politikanın merkezine yerleşen "**insan hakları**" sayesinde modernist devletin haksızlıklarının da telafi edileceği güvencesini verecektir. Vatandaşlığın kaybolan öneminin yarattığı **toplumsal güvenlik açığı** bir şekilde kapatılacaktır.

1975 **Helsinki Nihai Senedi**'nde varılan uzlaşa gereği ötekisine benzemek için şeffaflaşan (*Glastnost*) ve yeniden yapılanan (*Perestroyka*) SSCB ise terminal döneme girmiştir artık. Kırk yıllık partneri tarafından bile "şeytan imparatorluğu" olarak nitelenecektir. Uzay savaşları gibi fantezilerle diriltilemeyeceği gibi 1989'da yıkılan **Berlin Duvarı**'nın altında kaldığını da görünce 1991'de ötenazi yapacaktır.

TEK MERKEZDEN ÇOK MERKEZE (1989-2008)

Fukuyama’nın insanlığın ideolojik evriminin zirvesi olan liberal demokrasilerin galebe çalmasıyla **tarihin sonunun** geldiği iddiasına kendisini fazla kaptıran ABD, Trans-Atlantikle sınırlı mıntıkasının ötesine geçerek tüm dünyanın jandarmalığına soyunacaktır. **Huntington**’ın **medeniyetler çatışması** projeksiyonunun pek sözü konusu olmadığını, kendisinininkinin evrenselleştiğini iddia eder gibidir. Panama’dan başlayarak insanlık namına yaptığı müdahaleleri Yugoslavya topraklarına kadar uzatmaya davet edilecek, küreselleşen dünyayı kuşatacak neo-liberal müdahaleciliğin bayraktarlığını yapacaktır. İster serseri ya da başarısız olsun isterse has İngiliz kumaşından, tüm devletlerin kuracağı yeni düzenin, “**Üçüncü Yol**”un taşlarını döşeyecektir.

Çevre ve insan hakları konulu söylem, talep ve politikalar etrafından örülen kozmopolitan ittifaklar, güzel bir bahçe yaratma adına bir **bahçıvan** gibi herkesi biçimlendiren⁶⁷ modern devletin hesap

67 Bauman, 1992: 178-179.

verme vaktinin geldiği görüşündedir. Yüzyıllardır ötekileştirilmiş bireyler, devletlerden ve sınırlarından kurtulmalarını sağlayacağı umuduyla **dünya vatandaşı** olmaya doğru koşmaktadır. **Sağlıktan eğitime** tüm kurucu ihtiyaçları konusunda çok daha iyi hizmet almasını sağlayacak **rekabetçi** kurumlarda kendisini **özel** hissedenlere göre, küreselleşen dünyanın tasfiye etmekte olduğu devletin kendisi de sosyal güvenceleri de lazım değildir.

Tüm yerleşik kural, kurum ve sınırları arkaik bulan “yeni dünya düzeni”ni şoke eden ilk olay, **11 Eylül saldırıları** olacaktır. İsteddiği sınırları istediği zaman ezip geçmenin alın yazısı (**manifest destiny**) olduğunu bilen “**vazgeçilmez ulus**”⁶⁸, sınırlarını önüne gelenin geçmesini pek istemediğini fark edecektir. Medeniyetler çatışması iddiasının hakkı teslim edilen Huntington’ın “**Biz Kimiz**” kitabıyla altını çizdiği gibi, eritme potasının da bir limiti vardır.

68 Dışişleri Bakanı Madeline Albright’ın sıklıkla kullandığı bu kavram için örneğin bkz. NBC, 1998.

Aslında saldırılarda ulusunu kahramanca koruyan **itfaiye erleri**, post-modern çağın esnettiği devlet politikalarının yeniden **erileşmesinin** adeta işaret fişeğidir. Zaten on yıl içinde olgunlaşacak **neo-modernist neo-milliyetçi devletçilik** de her an, her kişi ve her yerden gelebilecek tehditlere karşı her anın, her kişinin ve her yerin denetlemesini isteyecektir. Ancak Sovyetlerin boşalttığı doğu cephesinde tek “**nöbetçi düşman**” olarak sivrilen **İslam**’a karşı özgürlük ve demokrasiyi savunmaktan başka çare yoktur. Liberalizmi terk etmenin koşulları olgunlaşmamış olsa da gemi su almaya başlamıştır.

ÖĞRENEN MAKİNALAR ÇAĞI: YENİ SÜRÜM DEVLET 2.0? (2008-)

Küreselleşme fikrini asıl şoke edense, **2008 krizi** olacaktır. Devletlerin elinin gerektiğinde kendilerini koruyamayacak kadar da görünmez olmaması gerektiğini düşünen finans-kapital, **kurtarma paketlerine** sığındığı devletlularla ittifak yapmakta bir an bile tereddüt etmeyecektir. Zaten küresel düzeyde belirledikleri kural ve standartlarının **küresel köyün** her köşesine yayılmasına devletten daha iyi aracılık edecek başka bir aygıtın olmadığı da çoktan anlaşılmıştır. Zamanında çıkarlarını gerçekleştirecek birer **arayüz** olarak kurdukları uluslararası örgütlerle **çokuluslu şirketlerin** arayüzü haline gelmekte olan devletler ise yürütme ayağında yoğunlaşmayı kâr bilecektir. Küresel aklın talep ettiği kural ve standartları bir şirket gibi düşünen ve çalışan yönetimler eliyle hayata geçirmenin hızı tüm sorunları çözmektedir. Ne de olsa hukukları sayesinde **uzay madenciliği** lisansı bile almaya başlayan şirketler, dıştan topladıklarını içte dağıtana gerekli vergileri ödeyecektir.

İki kadim müttefikin buluşmasından doğan **şirket-otokratik** kuvveti ilk elden deneyimleyense, dünya vatandaşlığının aç ve açıkta bıraktığını görünce “biz yüzde 99’uz” diyerek kendilerini attıkları meydanlarda ve parklarda

sosyalleşen **beyaz yakalılar** olacaktır. “Başka bir dünya mümkün!” olabilir (mi?) diyenlere Seattle’dan beri yapılan güvenlikçi müdahalelerin marjinallere değil düzen-dışına terk edilenlere yönelik olduğu bilgisine bizzat vakıf olacaklardır.

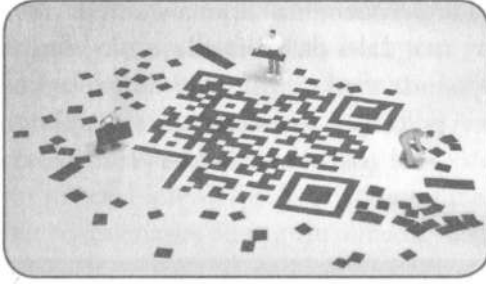
Reel hayata özellikle **Suriye İç Savaşı**’yla beraber damgasını vuran gerçekse, yokluğunun sonuçları görülen devlete zeval gelmemesi düşüncesinin yaygınlaşmasıdır. Soğuk Savaş düzenini bile özleten kaos ortamında artan öneminin farkına varan devlet, küçük düşürüldüğü günlere inat daha da **ceberutlaşacak**, vurdukça marjinalleştirdikleri sayesinde merkezi(ni) daha da tahkim edecektir. Her anı, kişiyi ve yeri **gerçekten** gözetlemesine ve gerektiğinde insansız araçlarıyla etkisiz hale getirmesine imkân veren **sanal teknoloji** sayesinde.

Neo-liberal küreselleşmenin tüm taleplerini hızlıca hayata geçiren **CEO’lar** CEO’su **başkanların** tekelden yönettiği devletler, geleceğin yaşam, üretim ve örgütlenme biçiminin adeta vücuda gelmiş halidir. Gerçeklerin değil algıların önemli olduğu dünyanın hızına yetişmek için üretmeye vakit bile ayıramayacak kadar durmadan tüketmesi gereken insanlar **borçlandırarak yönetilmektedir**.⁶⁹ Merkezdekilerin ucuz ve güvencesiz emek arayışına yanıt veren **düzensiz göç(men)lerin** iyice kızıştırdığı iş gücü rekabeti sayesinde tüm tepkiler düzeni bozanlara, umut ve destek ise düzeni temsil eden

⁶⁹ Lazzarato, 2015.

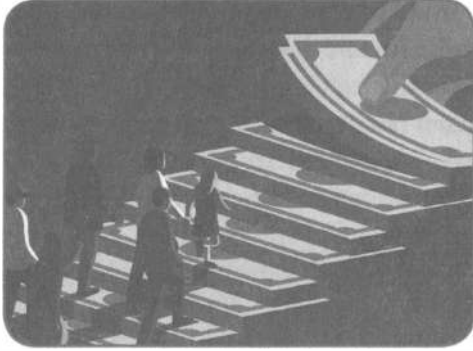
devletlere yönelmektedir. Pandemi Krizi'nin gösterdiği üzere, **sorunlar küresel, çözümler ulusal** gibi görünse de aslında **kendisi dışarıda fikirleri iktidarda olan neoliberalizmin** dediği olmaktadır. Küresel köyde değnekli gezen devlet, özelleştirmelerle tasfiye edilen temel becerilerinin ölümcül sonuçlarının açığa çıkacağı korkusuyla yeni sürümünü kendi elleriyle yüklemektedir.

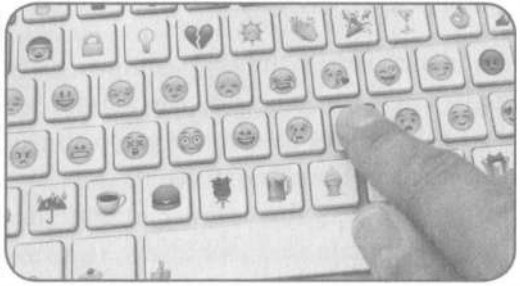
Bu yeni ve **özelleştirilmiş düzende** iş güvencelerini kaybeden insanlara azalan mesai saatleri sayesinde daha mutlu ve üretken olacakları bildirilmektedir. Öyle ki, temel ihtiyaçlarını gidermek için çalışmalarının bile gerekmeyeceği yeryüzündeki cennete spirüel olarak da hazırlanmaktadır. Kozmik düzene can veren tüm insanlara birer anayasal hak olarak verilmesi önerilen **evrensel temel gelir**, istisnasız herkese sessiz ve sakin yaşamının gurusu olmayı vadedmektedir.⁷⁰ Üretmenin değil tüketmenin kufsağı bir dünyada “**ücretli vatandaş**” olmak, başkaca yetenekleriyle sıvrılan **parazitlere ödül** dahi kazandırabilecektir.

Doğa halindeki avcı-toplayıcılık döneminden itibaren temel ihtiyaçlarını az ya da çok çalışarak gideren insana “emeksiz yemek” fırsatını kovalaması önerilmektedir. Zira “alet yapan hayvan”ın son icadı **yapay zekâ** tüm işi yüklenecek, **artırılmış sanal gerçeklik** vb. arayüzler sayesinde eşsiz deneyimlerin ve hazların peşinden gitmemizi sağlayacak daha fazla boş zamanımız olacaktır. Zaman-mekân

70 Bu konuda bir itiraz için bkz. Denk, 2020.

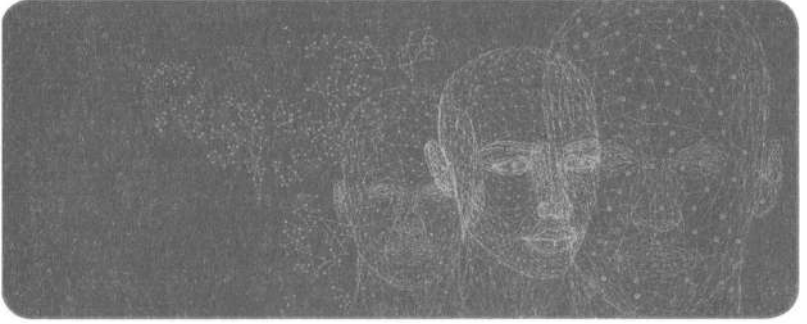
sınırı olmaksızın tüm dünyayla anlaşp sosyalleşmeyi sağlayacak araçlar, herkesin kendi düzenini kendi keyfince kuracağı başka bir dünyayı mümkün kılmaktadır. Çoktan anlamını yitiren modern **hakikatlerin ötesine** geçen insan, sınırları(nı) zorlayan evreni kendi etrafında döndürme umuduyla var olmaktadır.

Yakın geleceğin en önemli ekonomik gücü olmasına kesin gözüne bakılan Çin'in alfabesinden de kaynaklanan nedenlerle kültürel hegemonyasını yaratmakta zorlanacağı düşünülmektedir. Ancak tüm insanların hislerini ortak sembollerle paylaşmasının yolunu açan yeni araçların yaygınlaşma hızına bakılırsa, değerlerin zamana ayak uydurmakta zorlanmadığı açıktır. Zaten bu anlamda tek etken alfabe/dil olsa idi, SB, Japonya ve Almanya gibi devletlerin küresel nüfuzları da söz konusu olamazdı.

Geleceğin dünyasını yönetmeye aday Çin'in uygulamaya başladığı **sosyal kredilendirme sistemi** gibi yöntemler, kamusal ya da özel her hareketinin gözetlenip **değerlendirilmesine** itiraz etmeyecek kadar **iyi insan** olanları düzenin aç ve açıkta bırakmayacağını güvencesini vermektedir. Modern devletin yeni sürümünü en iyi kimin inşa ve temsil edeceğine yönelik mücadele devam ededursun, galibiyette en önemli payın **dijital elitlere** ait olacağı açıktır. Zira kurucu ihtiyaçlarımızın geleneksel giderilme biçimleriyle aramıza **sosyal mesafe** koymamızı salık veren koşullarda kendilerini tüm insanlığın yararına adanmış olduklarına yönelik kuşkuları tartışmak gittikçe imkânsızlaşmaktadır. **Otonom silahlardan kripto paralara**, laboratuvar koşullarında üretilecek gıdalardan **gen teknolojisine** kadar her derde deva **algoritmalarıyla** tüm güvenlik ve üretim araçlarının sahipliğini sınırlayıcı güçlerin tahakkümünden kurtaracakları umulmaktadır. Ne de olsa şifresinin herkese ait olduğu **blockchain** düzenine güvenmemek, güven kurumunu reddetmektir.

SONUÇ: RETROSPEKTİF FÜTÜRİZMİN SÖYLEDİĞİ

İnsanın **ölüm** ile başlayan varoluş hikayesini yine ölümle yazacağı açık. Zira, bildiği tek mutlak gerçek olan ölüme karşı yaşama tutunan tüm insanlar, içinde olduğu **ontolojik güvensizlik** ile bir **umut** sarıldığı yaşamın yönünü de belirleyecektir. Ancak **güvenlik ve üretim araçlarının sahipliğinin** belirli ellerde toplaşmasının bin-yıllardır neden olduğu sorunlar ortadayken, esas olanın **paylaşımın eşitlikçi** olmasını sağlayacak **koşulları yaratmak** olduğu açıktır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları ve Köker, 1991: Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Akkermans ve Duistermaat, 1996: Peter MMG Akkermans, ve K. Duistermaat, “Of Storage and Nomads The Sealings from late Neolithic Sabi Abyad, Syria”, *Paléorient*, s. 17-44.
- Altman, 2012: Amnon Altman, *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500-330 BCE)*, Brill, Leiden.
- Attali, 1999: Jacques Attali, 1492, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara.
- Balter, 2016: Michael Balter, *The Goddess and the Bull: Çatalhöyük: An Archaeological Journey to the Dawn of Civilization*, Routledge, Londra.
- Bauman, 1992: Zygmunt Bauman, *Intimations of Postmodernity*, Routledge, Londra.
- Bordreuil vd., 2014: Pierre Bordreuil vd. (ed.), *Tarihin Başlangıçları: Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*, Alfa Basım Yayın, İstanbul.
- Brosius, 2005: Bernhard Brosius, “From Çayönü to Çatalhöyük: Emergence and Development of an Egalitarian Society” < <https://kompreser.espivblogs.net/files/2012/11/From-%C3%87ay%C3%B6n%C3%BC-to-%C3%87atalh%C3%B6y%C3%BCk-Emergence-and-development-of-an-egalitarian-society.pdf> > (son erişim tarihi 20 Haziran 2018).
- Castel, 2004: Robert Castel, *Sosyal Güvensizlik*, Çeviren Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Childe, 1941: V. Gordon Childe, “War in Prehistoric Societies”, *The Sociological Review*, 33/3-4, s. 126-138.
- Childe, 2010: Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 1. Basım, Çeviren Filiz Ofluoglu, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Childe, 2014: Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, 6. Baskı, Çeviren Alâeddin Şenel ve Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Claessen ve Skalnik, 1993: Henri J.M. Claessen ve Peter Skalnik, *Erken Devlet*, Çeviren Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, Ankara.
- Clare vd., 2019: L. Clare vd. “Ritual practices and conflict mitigation at Early Neolithic Körtektepe and Göbekli Tepe, Upper Mesopotamia: A Mimetic Theoretical Approach”, *Violence and the Sacred in the Neolithic Near East*, Ian Hodder (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, s. 96-128.
- Cohen ve Westbrook, 2002: Raymond Cohen ve Raymond Westbrook, *Amar-na Diplomacy: The Beginnings of International Relations*, JHU Press, Baltimore.
- Crawford, 2015: Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, 3. Baskı, Çeviren Nihal Uzan, Arkadaş Yayınevi, Ankara.

- Çelikdemir, 2021: Bihter Çelikdemir, “Alman Ulus-Devlet İnşasının Toplumsal Tarihi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜ SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Davenport, 1917: Frances Gardiner Davenport, *European Treaties Bearing on the History of the United States and Its Dependencies to 1648*, Carnegie Institution of Washington, Washington, D.C.
- de Mesquita, 2000: Bruce Bueno de Mesquita, “Popes, Kings, and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty”, *International Studies Review*, 2/2, s. 93-118.
- Denk, 2011: Erdem Denk, “Uluslararası Hukukun Dayanağına İlişkin Görüşlerin Dönemsellikleri Sorunu: Doğal Hukuk Görüşü Örneği”, *Bilge Strateji*, 2/5, s. 93-115.
- Denk, 2019a: Erdem Denk, “Taş Çağından Günümüze Güvenliğin Dönüşen Ontolojisi”, *Güvenlik Portalı Güvenlik Yazıları Serisi*, No.2 <https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/10/TasCagindanGunumuze_ErdemDenk_v.5.pdf> (son erişim tarihi 20 Haziran 2021).
- Denk, 2019b: Erdem Denk, *Uluslararası Örgütler Hukuku: Birleşmiş Milletler Sistemi*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Denk, 2020: Erdem Denk, “Dikkat, Temel Gelir Çıkabilir!”, *UİK Panorama*, 20 Nisan 2020 <<https://www.uikpanorama.com/blog/2020/04/20/dikkat-temel-gelir-cikabilir/>> (son erişim tarihi 20 Haziran 2021).
- Denk, 2021a: Erdem Denk, “Üst Paleolitik/Şamanik Toplumlarda Karaciğerin Sırrı: İlk Artık Ürün?”, *Aktüel Arkeoloji*, <<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/yazilar/ust-paleolitik-samanik-toplumlarda-karacigerin-sirri-ilk-artik-urun>> (son erişim tarihi 20 Haziran 2021).
- Denk, 2021b: Erdem Denk, “İlksel Şamanın Kim’liği: Yaşlı-Kadın?”, *Aktüel Arkeoloji*, <<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/yazilar/ilksel-samanin-kim-ligi-yasli-kadin>> (son erişim tarihi 20 Haziran 2021).
- Denk, 2021c: Erdem Denk, “An Amodernist Approach to International Law: The Case of Law of the Sea in Amarna Letters”, *The Achievements of International Law: Essays in Honour of Professor Robin Churchill*, ed. Jacques Hartmann ve Urfan Khaliq, Hart Publishing, Oxford, s. 21-47.
- Dietrich vd., 2017: Oliver Dietrich, Jens Notroff ve Klaus Schmidt, “Feasting, Social Complexity, and the Emergence of the Early Neolithic of Upper Mesopotamia: A View from Göbekli Tepe”, *Feast, Famine or Fighting?*, Springer, s. 91-132.
- Dunbar, 1993: Robin IM Dunbar, “Coevolution of Neocortical Size, Group Size and Language in Humans”, *Behavioral and Brain Sciences*, 16/4, s. 681-694.
- Eagleton ve Williams, 2013: Catherine Eagleton ve Jonathan Williams, *Paranın Tarihi*, Çeviren Fadime Kahya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Eğılmez, 2005: Mahfi Eğılmez, *Hitit Ekonomisi*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Faulkner, 2015: Neil Faulkner, *Roma - Kartalların İmparatorluğu*, Çeviren Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul.
- Flannery, 1972: Kent V. Flannery, "The Origins of the Village as a Settlement Type in Mesoamerica and the Near East: A Comparative Study", *Man, Settlement and Urbanism*, P. J. Ucko vd. (ed.), Londra, Duckworth, s. 23-53.
- Frangipane, 2018: Marcella Frangipane, "Different Trajectories in State Formation in Greater Mesopotamia: A view from Arslantepe (Turkey)", *Journal of Archaeological Research*, 26/1, s. 3-63.
- Geanakoplos, 1965: Deno J. Geanakoplos, "Church and State in the Byzantine Empire: a Reconsideration of the Problem of Caesaropapism", *Church History*, 34/4 s. 381-403.
- Gong, 1984: Gerrit W. Gong, *The Standard of "Civilization" in International Society*, Clarendon Press, Oxford.
- Grayson, 1974/1977: K. Grayson, "The Empire of Sargon of Akkad", *Archiv für Orientforschung*, 25. Bd., s. 56-64.
- Hassan, 2000: Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*, 2. Baskı, Alan Yayınları, İstanbul.
- Hauptmann, 2002: Harold Hauptmann, "Upper Mesopotamia in its Regional Context During the Early Neolithic", L. Thissen ve F. Gerard (ed.), *The Neolithic of Central Anatolia: Internal Developments and External Relations During the 9th - 6th Millennia Cal BC*, Ege Yayınları, İstanbul, s. 263-271.
- Hill ve Dunbar, 2003: Russell A. Hill ve Robin IM Dunbar, "Social Network Size in Humans", *Human Nature*, 14/1, s. 53-72.
- Hodder ve Meskell, 2010: Ian Hodder ve Lynn Meskell, "The Symbolism of Çatalhöyük in its Regional Context", *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*, Ian Hodder (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, s. 32-72.
- Hodder ve Pels, 2010: Ian Hodder ve Peter Pels, "History Houses: A New Interpretation of Architectural Elaboration at Çatalhöyük", *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*, Ian Hodder (ed.), Cambridge University Press, Cambridge, s. 163-186.
- Hodder, 2016: Ian Hodder, "Ups and Downs at Çatalhöyük 2016", *Çatalhöyük 2016 Archive Report*, Scott D. Haddow (ed.), (http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/media/pdf/Archive_Report_2016.pdf), s. 7-11.
- Hodder, 2017: Ian Hodder, *Çatalhöyük: Leopardın Öyküsü*, 3. Baskı, Çeviren Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hussey, 1932: Ronald D. Hussey, "Text of the Laws of Burgos (1512-1513) Concerning the Treatment of the Indians", *Hispanic American Historical Review*, s. 301-326.

- İbn Haldun, 2011: İbn Haldun, *Mukaddime* (2 Cilt), Hazırlayan Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2011.
- Jackson, 2013: Danny P. Jackson, *Gilgamiş Destanı*, Çeviren Ahmet Antmen, 4. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Kelly, 2016: Christopher Kelly, *Attila - Hunlar ve Roma İmparatorluğunun Çöküşü*, Çeviren Turhan Kaçar, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Kodaş, 2013: Ergül Kodaş, “Jerf El-Ahmar EA 30 Binası ve Yakınoğu’da PP-NA-PPNB’ye Geçiş Dönemine ait Kamu Binaları”, *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 16, s. 1609-1619.
- Koroğlu, 2013: Kemalettin Koroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kramer, 2002: Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, Çeviren Özcan Buze, Kabalcı, İstanbul.
- Kramer, 2014: Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, Çeviren Hamide Koyukan, Kabalcı, İstanbul.
- Kuhrt, 2010: Amelie Kuhrt, *Eski Çağ’da Yakın Doğu* (2 Cilt), 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Lazzarato, 2015: Maurizio Lazzarato, *Borçla Yönetmek*, Çevirmen Şule Çiltaş, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Maisels, 1999: Charles Keith Maisels, *Uygarlığın Doğuşu*, Çeviren Alaeddin Şenel, İmge, Ankara.
- Malinowski, 1926: Bronislaw Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society*, Harcourt, Brace & Company Inc., Londra.
- Marciniak vd., 2105: Arkadiusz Marciniak, Eleni Asouti, Chris Doherty ve Elizabeth Henton, “The Nature of Household in the Upper Levels at Çatalhöyük: Smaller, More Dispersed, and More Independent Acquisition, Production, and Consumption Unit”, *Assembling Çatalhöyük*, Ian Hodder ve Arkadiusz Marciniak (ed.), Maney Publishning, Leeds, s. 151-165.
- Maryanski ve Turner, 2018: Alexandra Maryanski ve Jonathan Turner, “Incest, Theoretical Perspectives on”, *The International Encyclopedia of Anthropology*, s. 1-14.
- McBrearty ve Brooks, 2000: Sally McBrearty ve Alison S. Brooks, “The Revolution that wasn’t: A New Interpretation of the Origin of Modern Human Behavior”, *Journal of Human Evolution*, 39/5, s. 453-563.
- Morgan, 2008: Christopher Morgan, “Reconstructing Prehistoric Hunter-Gatherer Foraging Radian: A Case Study from California’s Southern Sierra Nevada”, *Journal of Archaeological Science*, 35/2, s. 247-258.
- NBC, 1998: Secretary of State Madeleine K. Albright Interview on NBC-TV, “The Today Show” with Matt Lauer, 19 February 1998, bkz. <<https://1997-2001.state.gov/statements/1998/980219a.html>> (son erişim tarihi 19 Haziran 2021).

- Nissen, 2004: Hans J. Nissen, *Ana Hatlarıyla Mezopotamya: Yakın Doğu Arkeolojisi'nin İlk Dönemleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Numelin, 1950: Ragnar Numelin, *The Beginnings of Diplomacy: A Sociological Study of Intertribal and International Relations*, The Philosophical Library, New York.
- Oates, 2015: Joan Oates, *Babil*, Çeviren Fatma Çizmeli, 2. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Özbudun, 1997: Sibel Özbudun, *Ayinden Törene*, Anahtar Kitaplar, İstanbul.
- Papagiani ve Morse, 2017: Dimitra Papagiani ve Michael A. Morse, *Neanderthal*, 8. Baskı, Çeviren İlknur Urkun Kelso, Trend Yayınevi, Ankara.
- Pilloud, 2009: Marin Anna Pilloud, "Community Structure at Neolithic Çatalhöyük: Biological Distance Analysis of Houshehold, Neighborhood, and Settlement" PhD Dissertation Presented in the Graduate School of the Ohio State University, 2009, <https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1253574143&disposition=inline> (son erişim tarihi 25 Mayıs 2018).
- Roberts, 2010: Simon Roberts, *Hukuk Antropolojisine Giriş*, Çeviren A. Erkan Koca, Birleşik Dağıtım Kitabevi, İstanbul.
- Silverplats, 2016: Katarina Silverplats, "Warfare Medicine: Historical Perspectives", *Orthopedics in Disasters*, Springer, Berlin, s. 21-28.
- Stordeur, 2000: Danielle Stordeur, "New Discoveries in Architecture and Symbolism at Jerf el Ahmar (Syria), 1997-1999", *Neo-Lithics*, 1/00, s. 1-4.
- UNESCO, 2021: Santa Fe Capitulations <<http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-8/santa-fe-capitulations/>> (son erişim tarihi 19 Haziran 2021).
- Watt, 2007: Douglas Watt, *The Price of Scotland: Darien, Union and the Wealth of Nations*, Luath Press Ltd.
- Wiesehöfer, 2003: Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, Çeviren Mehmet Ali İnci, Telos Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Willcox ve Stordeur, 2012: George Willcox ve Danielle Stordeur, "Large-scale Cereal Processing Before Domestication During the Tenth Millennium cal BC in Northern Syria", *Antiquity*, 86/331, s. 99-114.
- Yalçinkaya, 2011: Ayhan Yalçinkaya, "Ortaçağ ve Feodalite: Bitmeyen Tartışma ve Siyasal Düşünce", *Batı'da Siyasal Düşünceler*, Mehmet Ali Ağaoğulları (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 237-258.
- Zhou vd., 2005: W-X. Zhou vd., "Discrete Hierarchical Organization of Social Group Sizes", *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 272/1561, s. 439-444.
- Zweig, 2010: Stefan Zweig, *Macellan - Bir İnsan Bir Yaşam*, Çevirmen Zehra Aksu Yılmaz, Can Yayınları, İstanbul.

50 BİN YILLIK DÜNYA DÜZENİ TOPLUMLAR VE HUKUKLARI

ERDEM DENK

Devletin ne zaman, nasıl ve daha da önemlisi niçin ortaya çıktığı bitmeyen bir tartışma konusu. Genellikle dünya/insanlık tarihinin kronolojik olarak ele alındığı literatürde, temelleri 18-19. yüzyılda atılan Avrupa/Batı-merkezi paradigmanın dışına da pek çıkılamıyor. Öyle ki, bir yerden sonra radikal eleştiriler bile aslında kendi uygarlıklarının daha önce ya da daha iyi yol kat ettiğini gösterme çabasına dönüşüyor.

Oysa “insanlık tarihi” aslında “evrensel sorular” a verilen “yerel” yanıtlardan ibaret. Ve her bir yanıt da yaşam ve üretim biçimine koşut geliştirilen güvenlik ve üretim araçlarının sahipliği çerçevesinde şekillenmiş. Ortak ya da benzer çıkarları olan iç ve dış dinamikler arasındaki itip çekmelere göre de farklı ölçek ve niteliklerde düzenler kurulmuş. Yeni koşullara daha iyi adapte olanlar yükselirken, eski koşulların ürünü olanlarsa zamanla dağılmış.

Dolayısıyla, tüm ilgili değişkenlerin birlikte şekillendirdiği biçimsel farklılıklar bir yana, özü itibarıyla farklı -ve dolayısıyla daha üstün ya da aşağı-herhangi bir “uygarlık” olduğunu söylemek zor. Nihayetinde göçer avcı-toplayıcı, çiftçi yerleşik ve kandaş yarı-göçer gibi başlıca yaşam ve üretim biçimlerine göre şekillenip çöken tipolojik örgütlenme biçim ve birimleri söz konusu. Bu çalışmada ilksel örnekleri üzerinden ele alınacağı gibi...

